

Yaliyomo

Mambo Muhimu katika Maandalizi	.....
Amali - 6 za Uandishi wa Insha Bora	.....
Mpangilio ..	.....
Mfululizo wa Sentensi.....	.....
Sauti..	.....
Uteuzi wa Msamiati	.....
Kanuni / Sheria	.....
Vfgezo vya Kutathmini..	.....
Chunguza / Uhakiki	.....
Uwasilishi	.....
Mambo Muhimu	.....
Sehemu za Insha.....	.....
Tamati au Hatimu.....	.....
Shida zinazoibuka katika Uandishi	.....
Mwongozo wa Kusahihisha	.....
Mtungo	.....
Uandishi wa Insha	.....

Mambo muhimu katika maandalizi na usahihi wa insha

Mwanafunzi anayejiandaa kuandika insha ya kuvutia hana budi kutilia maanani vipengele vifuatavyo. Mambo haya ndiyo hutiliwa maanani sana katika usahihi wa insha.

a) Sura au mtindo wa insha

Sura au mtindo wa insha lazima uzingatiwe, kwa mfano;

- Sura ya hotuba
- Sura ya barua ya kirafiki
- Sura ya barua rasmi
- Sura ya mjadala
- Maelezo ya moja kwa moja
- Ubunifu n.k.

Iwapo mwanafunzi hatazingatia sura au mtindo unaostahili, atapoteza alama ya sura.

b) Urefu wa insha

Ni muhimu mtahiniwa azoe kuandika insha kadhaa akizingatia urefu unaohitajika. Wengi wa wanafunzi huandika insha fupi mno. Kisha wao hupoteza

alama kwa kutozingatia
maagizo haya.

c) Mpango/mtiririko wa mawazo

- Mpango wa maandishi ya insha lazima uwe kwa aya zinazovutia. Epuka aya ndefu au fupi sana.
- Mawazo ya kazi ya mfehiniwa yawe ya kutiririka. Mawazo yasipangwe shaghalabaghala.
- Hati ya mtahiniwa ni imara faima iwe ya kusomeka bila tatizo. Epuka kufutafuta.

d) Hoja au yaliyomo au vipengele viwe zaidi ya sita

Baadhi ya watahiniwa hutoa hoja chini ya tano. Epuka kuandika hoja chache kwani utapoteza alama ya yaliyomo.

e) Mapambo ya insha

- Siri ya insha nzuri ni msamiati uliopambika na uliotumika vizuri.
- Wengi wa wanafunzi hupachikarwa msamiati mzito mzito bila makini.
- Tumia msamiati w kueleweka kwa urahisi ikiwezekana.

Msamiati kama:

- Semi -Tashbihi
- Nahau - Majina ya makundi

-Methali - Istilahi za taaluma

-Tanakali za sauti - Tashihisi n.k.

Amali – 6 za Uandishi wa Insha Bora

Mwongozo wa Kusoma na Kufanyia Mazoezi

Nyenzo sita
za kuufanya
uandishi wako
kuvutia zaidi

- Mawazo na Urefu
- Mpangilio
- Mlizamumu wa ibara
- Matamshi sahihi
- Msamiati teule
- Muundo na uzingativu wa kanuni za lugha

Mawazo na Urefu Je, uandishi wako una ufafanuzi bora usiotatiza?

Hebu isome insha ya kuelezea iliySandikwa naye Juma ha pa chini.

Je, Juma amefanikiwa kuwasilisha maelezo yake kwa njia safi na yenye ufafanuzi?

Ni,lipoenda kupiga. kambi, nilijifunza kupanda farasi. Ni taaluma yenye ujanja sawa kuijua. Hebu nikueleze jinst ya kuupata ujuzi huu.

Jambo la kwanza ni kujifunza jinsi ya kupanda farasi. kwanza unahiti kukanyaga kwa mguu, wako mgaeja katika kidude cha kukanyaga, kisha kwa kutumia mguu wako wa pili uvuke juu kabisa kadiri ya uwezo wako. Wakati huu unaupitisha mguu wako hadi ule upande mwingine wa farasi. Usidhani ni rahisi vivi hivi.

Tandiko la farasi wakati mwingine huwa juu hata zaidi ya fyti nne kutoka chini ardhini.p

Mara ukiisha panda juu ya farasi, unahitaji kupitijapiga pole pole pande nrvbifi za farasi kwa visigino vyako ilikumweka farasi mbionL Kwa kupunguza mwendo unahitajika kuvuta nyuma hatamu pole pole
[Ukimtaka farasi kuitekea kulia unavuta hatamu upande wa kulia, hali kadhalika ukimtaka kupinduka kushoto.)

_____ Upandaji juu ya mgongo wa farasi ni jambo gumu kujifunza, lakini lenyeraha tele.

Msomaji anaweza
kueywa lengo hasa la
insha hii kiia ibara
inazinga tia lengo
lenyewe

Hili ni
funzo ambalo
watu wengi
hawalijui

Ni kweli
kuwa Juma
anae/ewa
mengi kuhusu
mada hii

Ni nini anachohitaji kufanya mwandishi ili

Mpangilio

Je, uandishi wako umepangwa vyema na kueleweka kwa urahisi?

Mpangilio ni utaratibu au muundo unaotumiwa kuwasilisha ujumbe au mawazo yako kwa njia sahihi. Huenda ikawa muundo wako ni kulinganisha na kulinganua, kutoa maoni na kuyafanikisha kwa hoja za kweli, kuonyesha mfulutizo wa matukio kiwakati, au utaratibu mwingine wowote ulio bora. Mpango uuchagua hauna budi uambatane na mawazo yako na vipengele uvitumiavyo kuifanya insha yako ieleweke kwa urahisi.

Vidokezo vya Uandishi Bora

Ufanye mwanzo wa uandishi wako kuvutia na kuteka fikira za msomaji na kuashiria lifuatalo.

Kila kipengele kinatoa habari zaidi kuhusu mada yako. Hakuna ujumbe wa ziada.

Mwambatano wa sentensi hadi sentensi na pia ule wa ibara hadi nyingine huunganisha wazo la kwanza kwa lile la pili.

Hakikisha umempatia msomaji ujumbe ufaao kwa vipimo vifaavvo kwa wakati unaofaa. Ukitoa ujumbe duni msomaji

Nafula ameandika tawasifu yake mwenyewe
isome kisha utazame muundo wake.

Nilipokuwa na umri wa miaka saba, wazazi wangu
walikatatiki kuingia kwenye sarakasi. Nilipendelea daima
kuwa kinyago sarakasini, kwa hivyo nilikuwa nikihesabu siku
zilizobaki hadi siku ya maonyesho.

Hatimaye, iliwadia siku ya sarakasi. Kwenye kiingilio,
nilipata harufu nzuri ya wanyama, kaimati na bhajia.
Tulipata viti tukaketi kungonjea onyesho iianze.

Baadetye, mwangaza wa taa ulipunguzwa, tukabaki
kufuraha onyesho.

Niliwaona wanyama kama vile ndovu, nyani na duma.
Katika onyesho la vinyago, waliwahi kuzuka vinyago
thelathini toka kwenye kijigari kilichokuwa kidogo ajabu.

~~Wakati mwingine njomba wangu alivalia kama kinyago
katika sherehe za watoto za kuadhimisha siku ya kuzaliwa.~~

Niligundua kwamba ilikuwa bora kwangu kutazama
kuliko kuhusika mwenyewe kama kinyago.

Hitimisho hili linajibu maswali yaliyozuka katika
usimulizi hapo awali.

Aya ya
kwanza
inaangazia
yanayohusika
katika mada
nzima.

Semi
unganishi
zimetumika
kuunganisha
mawazo na
sentensi
katika aya

Hii
sentensi inaingilia
mahali pasipofaa.
Inahitaji ifutuliwe
mbali au kuhami
mahali pengine.

Mfululizo wa sentensi

Unapoarftika, sentensi zako haiina budi kuleta maana, kisha zisikike kuwa na mshikamano zinaposomwa kwa sauti.

Vidokezo vya Uandishi Bora

Hakikisha kuwa uandishi wako unasomeka kwa sauti bila tatizo. Insha yako isikike kuwa ya kimaumbile na yenye mfululizo mwepesi.

Ziandike tena sentensi zilizo ngumu kusikika zinaposomwa kwa sauti. Litupilie mbali neno lolote linaloonekana kuzidi.

Tumia mchanganyiko wa sentensi rahisi na pia changamano.

- Anza sentensi zako kwa namna tofauti.

Ifuatayo ni barua yenye ushawishi mwafaka
ajiyoiandika Owino. Hebu amua mwenyewe kama
ina mtiririko mzuri kutoka sentensi hadi sentensi.
Fikiria pia kama amefanikiwa kdtumia miurfd
mbali mbali ya sentensi.

Kwa mwalimu mkuu Bw. Rotich,

Ningependa kutoa pendekezo kwamba
uliokuwa zamani uwanja wa mpira wa tenis
dbadilishwe kuwa wa mpira wa magongo.

Mpira wa magongo ni mchezo maarufu. Huchezwa kwa
kutumia magongo ya mti na mpira, | Ninawajwa wanafunzi wengi
ambao wangependa kucheza kwa makundi

Haifakuwa shida kutengeneza uwanja wa
mchezo huu.

La ajabu ni kwamba, nyavu zitahitaji
Ikutelemshwa kiasiji Nawajua watoto wamoweza
cusaidia katika jambo hili.

Tafadhali, Mfilirte ombi langu. Naona
itakuwa fahari sote sote.

Ni wako mwaminifu,
Owino Japolo.

Uandishi
"huanasikika"
kuwa wa
kawaida na
rahisi
kusomeka
,, kwa sauti.

Mwandishi
anyatumia
mchanganyiko \
wa sentensi
rahisi na
changamanoA

Chanzo
cha
kila
sentensi
kimekuwa
tofauti na
vingine na

Makala yako haina budi kuwa tofauti kabisa
ikilinganishwa na nyingine iliyoandikwa na mtu mwingine yeyote
Yule. Watu waisomapo makala yako lazima wahisi kwamba
unazungumza nao moja kwa moja. Unapojali kile unachoandika
hulka yako inajitokeza katika uandishi wako

Vidokezo vya Uandishi Bora

- Andika juu ya kile unachokielewa
- Hakikisha kuwa uandishi wako kimemlenga msomaji au msikilizaji moja kwa moja

Hebu itazame hii hadithi yake Kamene, kisha uone jinsi inavyojitokeza kuyva yake halisi kwa njia ya pekee.

Imetoweka!

Makena alipenda sana kuruka kamba k i J a.

alipopata nafasi

Siku moja asubuhi na mapema, Jumamosi, alikwenda kuitoa kamba yake kikapuni. "Waa-a-wah!", alisema. Makena hakuipata kamba katujAliwaza na kuwazua lakini hakufua dafu kuhusu ilikopotelea.

I Alijaribu kufikiri alipokuwa nayo mara ya mwiisho. Atickeza mchachato na Nanjala mtoto wa KilDhya. Hatimaye alifikiri mahali pengine alipokuwa l ado hajapekua.

Alifululiza hadi penye rundo la Nanjala la vitu

vya kucheza, na hapo akaipata kamba yake.		“Huyu
mtoto mtukutu kaleta fujo tena".		Makena akawaza.
ma	Alionafahari kuwa sasa angeweza kumwonyesha make kuwa kutoweka kwa kamba haikuwa kosa	
lake		

Unaweza
kutambua hisia
za mwandishi
kuhusu
michezo.

Makena haoni
haya kuelezea
fikira zake.

Makena anafenga
kumwandikia mtoto
mdogo anayeweka
kuzie/ewa hisia zake.

Uteuzi wa Msamiati

Je, wewe huchagua maneno yanayoweza kuunda picha katika fikira za wasomaji?

Uteuzi wa maneno bora husaidia kuichora picha safi fikirani za msomaji. Yanachangia kumfanya msomaji kuwa na fikira na hisia sawa na zako. Haimaanishi kwamba utumiapo msamiati mgumu ndipo utakapompendeza msomajpbali kutumia neno lifaalo mahali panapofaa.

Vidokezo vya Uandishi, Bora

- Tumia majina yasiyotatiza kurejelea wetii/mahali na vitu vingirrevyo. (Majina, kama vile sisimizi, duduvule kupe na kadhalika m bora kuliko kutamka neno dudu tu).
- Matumizi ya vitenzi vilivyo dhahiri fiutafdia kumwonyesha msomaji vitendo vyenyewe. (Maneno kama vile kufuturu, kubugia, kulafua, kufundira na kuguguna ni bora kuliko "kula" tu.)
- Matumizi ya vibadala ni bora kuliko satumia msururu wa vielezi. Vibadala vinaweza kumfahatila msomaji jinsi kitu kilichozungumziwa kina mwonjo, hisia au msisimko, sauti au harufu.
- Vielezi navyo huvifanya vitenzi v

(Je, huyo bwana alipita pale mtaani chapuchapu aste aste kwa kuvitia kikakamavu akisitasita)

•Ifuatayo ni makala simulizi iliyoandikwa na Rodah. Isome kisha uzitambue sehemu ambazo anghitaji kuzifanyia marekebisho kwa kuzingatia uteuzi bora wa msamiati.

Nyanyangu alikuwa na mazoea kusema, "Watu huwahitaji watu." Watu wa muNmu.laidi maishani ni marafiki.

maarufu

Marafiki ni kwa njia nyingi. Rafiki anaweza

kuwa nawe unapofanya tafiya wa mambo ya raha.
bila shaka
Anaweza/ykukufaraji ukiwa wa upweke.

Marafiki ni wa maana pia kwa minajili ya kuzungumza nao tu. Kuongea na kujadliana ni njia ya
kuwapatamsha
kukuzungumza iki katiya watu na kuwaleta karibu.

Si muhimu kuwa na mafiki wengi zaidi. Rafiki mmoja tu wa kufana anatosha. Marafiki ni ukumbusho kwetu kuwa hatuko peke yetu bali tunaye mshiriki katika
dhiki na faraja maishani.
kuyokobili mambo.

*Neno muhimir
imefuniwa
mara nyingi*

*Jaribu kutumia
kaidi pa moja
na kitenzi.*

*Jina rafiki
imechakaa kwa
kurudiwa mara
nyingi.*

*Jaribu
kutumia
nomino
hizi*

Kanuni / Sheria

Je, umeipitia tena na
kuihakiki insha yako
kwa makini?

Njia rahisi ya kukusaidia
kukumbuka mambo ya
kutilia maanani unapoihakiki
kazi yako ni: HAUMI
ambayo husimamia
Herufi kubwa, Alama za

Vidokezo vya Uandishi Bora

- Kwa matumzi bora ya herufi kubwa, soma vitabu mbalimbali vilivyopigwa chapa.
- Insha yako haina budi kuzingatia matumizi bora ya nk. alama za kuakifisha km.
- Hakikisha unatumia tu zile semi, methali na msamiati unaojua maana yake wala hautatizi.

Hebu isome insha linganishi iliyoandikwa na
Njoki halafu uchunguze ni wapi anapoweza
kusahihisha makosa.

Vitabu na filamu ni viwili kati ya vifaa
hadithi
maarufu vya kusimulia hadizi. Hata hivyo,
viwili hivi vinahitilafiana kwa namna nyingi.
Tofauti

Tafauti kati ya vitabu na filamu ni
kwamba vitabu husomwa ilhali filamu.

Hutazamwa?

tofauti nyingine kati ya vitabu na filamu ni
kuwa unatfiteza kuhusisha ubunifu wako
kuwasawiri wdtung mahali katika vitabu

amuqfilirisi mtu du mahali patakavyohekaqa

kuwa hata kabla hujaanza® utaipata taSwira
ya mhusika au mandhari fikirani mwcko.

uuftirtrundlkanowa
sentensi na zinahitaji
katenganisti wa jozifanya
kuwa tmbiti tofauti, T

Vigezo vya kutathmini

Tumia orodha ifuatayo ya vigezo vya kukadiria ubora wa uandishi wako.

Mawazo na urefu

Je, nafahamu dhahiri shahiri yale ninayonuia kusema?

Je, najua mengi kuhusu mada hii? Ama nahitaji kuifanyia utafiti zaidi?

Je, nimeandaa ufafanuzi utakaohuisha mawazo yangu?

Mpangilio

Je, ninao muundo au mwambatano safi wa uandishi?

Je, viungo nilivyotumia vimeshikamana kufanya hoja kuu au azima ya insha?

Matamshi sahihi/Sauti

Je, mada yenyewe imenipendeza?

MSWADA

Mawazo na urefu

Je, ninavyo vidokezo vya kutosha kuikuza hoja kuu?

Je, naweza kuikuza taswira ya vitu au vituko akilini mwangu ili niweze kuonyesha badala ya kusema?

Mpangilio

Je, chanzo cha insha kinaweza kuteka fikira za msomaji akamakinika?
Je, ninalo wazo linalofaa kwa hitimisho?

Matamshi Sahihi/Sauti

CHUNGUZA

Mawazo na urefu

- ☐ Je, msomaji anawezabila matatizo, kunitajia kiini cha makala yangu?
- D** Je, habari zote zilizoto zinatilia mkazo hoja kuu na azima ya makala hii? /
- ☐ Kuna chochote nrifchohitaji kuonyesha badala ya kukizungumzia?

/ Mpangilio

- ☐ Je, kuna ujumbe au ufafanuzi wowote unaoonekana kuwa wa ziada?
- D** Je, utaratibu huu ni rahisi kwa msomaji kuufululiza kwa starehe?
- Hitimisho linamwongcea msomaji kupata jambo la kufikiria?

/ **Mtiririko wa senfensi**

- D** Je, uandishi wangu ufihasikika kuwa halisi na kusomeka kwa sauti bila tatizo.
- ☐ Je, nimetumia mnyambuliko wa sentensi sahihi na changamano?
- ☐ Je, nimetumia msamiati unaoonyesha jinsi hoja zangu zinavyoshikamana?

Matamshi Sahihi / Sauti

Kwa kuisoma makala hii, msomaji ataweza kupata hisia sawa na zangu?
Je, mswada wangu unaonyesha kuwa kwa kweli najali mada yenye

Uteuzi wa Msamiati

- ☐ Je, nomino zimewakilishwa kyya majina halisi navyo vitenzi kujionyesha dhahiri? /
Vibadala navyo vinaweza kuzua hisia za msomaji?
- ☐ **Vielezi viliviopo Vinaitoa picha halisi?**

- ☐ Je, mswada wangu una baadhi ya maneno yaliyotumiwa zaidi kiasi cha kuchakaa? Kanuni/Sheria
- ☐ Je, nimeukagua uandishi wangu kwa kuchunguza na kuhakikisha matumizi hora ya HAIIMI?

Uwasilishi

Je, unayawasilisha makala yako kwa njia nzuri jinsi iwezekanavyo?

Uwasilishi ndiyo njia halisi ya kugawana na wengine ulichoandika. Jambo hili lina umuhimu karibu sawa na yale uliyoyaandika. Ikiwa uwasilishi wako ni wa kupendeza, wasikilizaji wako watamakinika kuyategea sikio maneno yako. La sivyo wasikilizaji hawatamakinika.

Vidokezo vya Uandishi Bora

Iwapo makala yako imeandikwa kwa-mkonq hakikisha herufi na alama za uakifisho zaonekana vizuri

Kama imechapwa kwa kompiuta hakikisha herufi zaonekana, mistari imeshika rangi na mishoraro imetenganishwa kwa nafasi tosha.

Kabla ya kuwasilisha, hakikisha kuwa hujikwai unaposoma kwa sauti baadhi ya maneno.

Unapowasilisha, fikiria kutumia mabango, picha na vifaa vinginevyo vya kutazama ili viweze kumsaidia msikiJizaji kuelewa unachozungumzia.

Hebu fikiria iwapo kunayo miundo au mitindo mingine ambayo ingetumika kuifanyia kazi ya uandishi huu. Je, ingeweza kuwa msururu wa picha simulizi, kiigizo, bango au kitu kingine chochote kile?

Mambo Muhimu Katika Uandishi wa Insha Fasaha

Maana ya Insha

Kwa hakika insha ni mtiririko mufti wa mpangilio wa mawazo fulani
likimaandishijiHi kuelezea jambo fulani unalikusudia.

Ama kwa kweli, uundaji wa mada ya Hadithi, vituko au yoyote yale kwa
kutumia maarifa mwafaka, kuyapanga mawazo yako ukitumia lugha
inayofaa na kwa ufasaha kuwasilisha ujumbe fulani huishia katika uandishi
wa insha mwafaka.

Uandishi wa insha up&hitaji mambo kadha wa kadha kujumufehwa
kwa pamoja ili kutoa ma«lezo mufti juu yaambcyaliyokusudiwa na
"mWandishi.

v' Kab mwanafunzi aanzeicuaandPfel insha, yafaa kwanza awe na uhuru
wa kujipangia uandishi wime apendavycf yeye mwenyewe Jambo hili
humweesha mwanafunzi kubuni mazingira halisi na asili katika uandishi
kwani hujimiliki kimawazo.

Kwa hakika uhuru huu humwezesha mwaliyyu kubaini na kutambua
uwezo wa mwanafunzi katika.fani mbalimbali za lugha,kama vile mtiririko
wa viskwa njia mwafakg, idisi wa lugha,mpangilio wa mawazo ya
mwanafunzi qa mengineyo.

Tunapoandika insha lazimagnambo fulani yafuatwe ili mwandishi aweze
kufaulu katika kue(ezisa ama jambo alitokusudiali litoe maudhui kwa
njia bora.

Lugha lazima izingatiwe kwa ufasaha na usanifu, kwani maudhui

Sehemu za Insha

Zifuatazo ni sehemu katika uandishi wa Insha

Insha ni kama nyumba inayojengwa kutoka mwanzo hadi mwisho ndio wenyewe waweze kuingia na kukaa. Hivyo basi insha sharti iwe na mwanzo na mwisho wake.

Ni dhahiri shahiri kwamba tunapoandika insha lazima tuelezee jinsi mambo yanavyoanza au yalivyoanza, yalivyotukia, vile yalivyoenelea kisha tamati yake.

Kwa hivyo sharti yafuate mpangilio huu.

Mpangilio wa mawazo na mtiririko wa visa hupeanwa hatua kwa hatua katika kila aya. Ni vyema kila aya kuwa na wazo lake ili kuonyesha vile mwandishi ana ujuzi wa lugha kinafikira.

Mwanzo au Utangulizi

Kila kitendo lazima kiwe na mwanzo wake. Hii ni kumaanisha ya kwamba, insha yoyote He lazima iwe na mwanzo mzuri wa mvuto na wenye kuambatana na kichwa kinachozungumziwa ili kuonyesha ufasaha na usahihi wa kisa kinachokusudiwa kuelezewa. Kumbuka mwanzo wenye kuvutia humfurahisha mtahini na kumwonyesha usanifu wa mtahiniwa katika lugha.

Tamati au Hatima

Huu ndio mwisho wa insha. Katika sehemu hii, mwandishi lazima aonyeshe umaarufu na ugwinji wake kwa jinsi atakavyoimalizia insha yake.

Mwisho sharti uambatanishwe na mtiririko wa mawazo kutoka mwanzoni. Maneno ya kumvutfa msomaji kama vile methali, tashibihi na mengineyo lazima yamfurahishe mtahini yakitumiwa vizuri, na hivi kumdhihirishia ya kwamba wewe u maarufu katika uandishi wa insha.

MAPAMBO YA LUGHA

Ama kwa hakika, mapambo yamo kila mahali. Wanawafce hatuwaachi nyuma, kwani wanajipodoa na kuonekana kwamba wanapendeza, ingawaje wengine hujiharibu wakidhania wanajitengeneza. Hivyo ndivyo insha pia inaweza kuwa, kwani ukiyatumia mapambo haya vibaya unaweza kuiharibu inshayako ama ukaiongezea ladha vilevile ukiyatumia vizuri. Kuril njia mbalimbali za kuipamba insha kama vile kwa njia zifuatazo

TANAKALI ZA SAUTI ?

Haya ni maneno yanayoonysa milio ya sauti au vitendo fulani. Haya maneno lazima yatokee kuambatana na jinsi tabia, sauti au sura inavyojitokeza. Kwa mfano, Kukataa jambo katakata, msichana mweusi tititi, giza totoro, kulala fofofu, kujibwaga kitandani bwa! na mengineyo.

METHALI

Methali hutumika jinsi Uivyo, hazigeuzwi kwani zinaweza kutoa maana tofauti. Kabla hujatumia methali hakikisha unajua maana yake ndio uweze kuitumia kwa ufasaha katika sentensi ili iweze kujitokeza kimaana. Kwa mfano, kijana mpotevu katika bibilia alirudi nyumbani kwao baada ya kumaliza sehemu ya urithi aliopewa na babake, kwani mwenda tezi na omo marejeo ni ngamani. hlc!

TASHBIHI/ TASHBIHA

Hii ni mbinu ya kufananisha vitu mbalimbali ki maumbile, hali, au matukio.

SEMI

Semi hutumika hasa kuleta maana maalum isiyo ya kawaida, bora unachokieleza kioe maana dhabiti bali kitu chenyewe hakibadiliki.

Maneno haya huwavutia sana wataalamu wa lugha na hudhihirisha jinsi mwandishi anavyoifahamu lugha yenyewe. Kwa mfano, badala ya kusema babu yangu ni mzee sana, unaweza kusema, babu yangu amebugia chumvi si haba, nilitembea mwendo wa mteasta mpaka kwetu shuleni, machozi ya furatia yalinitiririka tiriri nilipomwona mama yangu, n.k

Mbali ha mapambo ya lugha tuliyoyatoa, kuna baadhi ya mengine ambayo mwanafunzi anaweza kutumia kufanikisha uandishi wa insha kwa njia ya kitaalamu na kwa mvuto mkubwa.

MATUMIZI YA LUGHA

Mbali na haya yote, lazima au sharti matumizi ya lugha yawe shwari na ya ufasaha.

Ngeli lazima ziambatanishwe sahihi na nomino kuambatana na kiambishi kilicho sahihi.

VIHUSISHI;-

Pia lazima vitumiwe kwa njia sahihi na ya ufasaha. Vihusishi vya mahali hutumika kuonyesha barabara mahali jambo fulani linatendeka au lilitendeka. Kwa mfano, mgonjwa alilazwa kwenye kitanda, nitilie maji ndani ya kikombe. Vihusishi vingine ni kama vile katika, penye, na, ni. n.k

VIMILIKISHI;-

Neno hili linatokana na neno miliki, kuonyesha chako. Maneno lazima yaandikwe kwa kirefu. Tusilifupishe kwani halitotoa ukamilifu wa yule unayemzungumzia.

Kwa mfano usiseme mamangu - sema mama yangu.

Vimilikishi hupangiliwa hivi:

- ,-angu - etu
- ako - enu
- ake - ao

VIWAKILISHI; -

Ni maneno yanayotumika au kuunganishwa na neno ili kutumika kama jina la anayetenda au anayetendewa jambo fulani.

Kwa mfano ; alipo (mtu Fulani) 'Alipo' hutumika kusimamia jina la

MSAMIATI:-

Haya ni maneno yanayotumika katika uandishi wa insha kuvutia msomaji lakini si maneno magumu kamS vile wanafunzi wengi hufikiria. Usitumie kamwe neno ambalo hulijui maana yake. Kwa hivyo tumia maneno ambayo unayafahamu matumizi yake ili uonyeshe au udhiiritshe vile unavyoifahamu lugha.

Wanafunzi wanashauriwa ya kwamba matumizi ya kiholela ya misamiati usiolingna na mazingira unayoeleza, huleta upotoshi wa jambo unalolizungumzia.

AINA ZA INSHA

Kuna aina ainati za insha na tofauti yake huwa ni jinsi umbo lake lilivyo. Insha hizi zote lengo huwa ni moja tu/kuelezea maudhui fulani au kutoa hoja fulani.

Zifuatazo ni aina za insha.

1) Insha za bairua:-

Insha za arua zimegawanywa mara mbili: barua rasmi na barua za kirafiki. Tofauti huwa barua rasmi huwa na anwani mbili: ya riwenye kuandika, ya mwenye kuandikiwa. Hasa huwa ni za kifisi, ilhali barua za kirafiki huwa ha anwani moja ya anayeandika. Huwa ni barua za kirafiki au za kujamaa.

2) Insha za maelezo:-

Katika aina hii ya insha, mwanafunzi hupewa kichwa fulani kukizungumzia au kuelezea. Jambo la muhimu ni kwamba soma maelezo uliyopewa kisha utoe maelezo yako kuambatana na sehemu ya kwanza uliyopewa.

Kwa mfano elezea vile ulivyoisherehekea sikukuu ya Krismasi n.k.

3) Insha za methali:-

Hapa unapewa methali uizungumzie. Kabla hitaanza kuandika, soma methali yenyewe uelewe maana na matumizi yake. Ukishaelewa, kwanza eleza maana ya methali, pili, eleza jinsi unavyoweza kutumika, kisha elezea kisa mwafaka kinachoelezea methali hiyo kinagaubaga. Katika hatima yake, toa somo linaloweza kutokana methali hiyo.

4) Insha za kimalizio:-

Katika aina hii ya insha, mwandishi hupewa maneno ya kumalizia insha yake. La muhimu ni kwamba lazima kisa au hadithi unayoitoa iambatane ria kimalizio ulichopewa. Kimalizio kinaweza kuwa methali, misemo, funzo au kimalizio chochote kile mtahini ataonelea ni sawa tu.

5) Insha za mazungumzo:-

Huwa na umbo kama hill;

Mama: Umechelewa wapi?

Mtoto: Tulikuwa na kazi nyingi shuleni mama.

Mama: Haraka uende ukaokote kuni. Umesikia?

Mtoto: Ndio mama.
Na kadhalika.

Kumbuka maneno yanayoandikwa ni yale yanayotoka kinywani mwa anayezungumza.

6) Insha za mjadala -

Hapa watu hujadiliana swala fulani. Wahusika hutoa maoni au hoja wakilizingatia jambo fulani. Wenye kuzungumzia mjadala ndio wanaotafuta jibu la swala hilo kulingana na vile wanavyozitoa hoja zao. Kwa mfano mjadala bungeni hujadiliwa ili kupata suluhisho la jambo fulani.

Jadiliana na mwenziojii ya mjadala huu.

- i. Ni heri shule za mabweni kuliko shule za kutwa
- ii. Ni heri kuolewa kuliko kukosa kuolewa

7) Insha za kumbukumbu -

Aina hii ya insha huwa inahusu mambo yaliyojadiliwa katika mikutano.

Mambo yote yanayozungumziwa na kukubaliwa huandikwa na mwandishi wa huo mkutano. Mambo yaliyoandikwa huwa yanahitajika wakati wa mkutano ufuatao ili wanachama wasomewe wajue walifika wapi ili kuendelea na mambo mengine.

8) Insha za ripoti -

Ripoti huwa ni juu ya matukio fulani mahali fulani. Anayetoa ripoti huwa anatoa na kuandika taarifa kuhusu mambo aliyoshuhudia au kuelezewa kikamilifu, kisha kuiwasilisha mahali alikokusudia. Kwa mfano kulikuwa na michezo wa kandanda shuleni mwenu, kisha uambiwe uandike ripoti kuhusu huo mchezo ulioona. Hapa ndipo utaelezea jinsi mchezo ulivyokuwa kutoka mwanzo hadi tamati. Na haya maelezo ndiyo ripoti.

9) Insha za hotuba

Kuna insha za hotuba ambazo mwenye kutoa hotuba huwa anazungumzia jambo au mambo fulani. Kwanza kabisa mwenye kutoa hotuba huanza kwa kuwataja na kuwasalimia wasikilizaji kisha akaanza kuwahutubia. Huelezea madhumuni yake na baada ya hotuba hutamatisha kwa kutoa shukrani na kuwaaga. Inaweza kuwa hotuba ya Rais, mwalimu mkuu, chifu au yeyote yule.

10) Insha huru

Shida zinazoibuka katika Uandishi

Yafuatayo ni baadhi ya makosa yanayoibuka wanafunzi wanapoandika insha.

- i. Matumizi ya lugha mbovu ambayo si mwafaka
- ii. Mwendelezo mbaya wa maneno
- iii. Kutoelewa ngeli vyema kisha kusababisha utumizi duni wa sarufi
- iv. Kutoakifisha maneno kwa usahihi
- v. Matumizi mabaya ya herufi kubwa na ndogo
- vi. Matumizi mabaya ya fani za kuipamba lugha
- vii. Utumiaji wa lugha ya -mseto (sheng) na pia lughazuka na mengineyo

Ama kwa hakika ukizingitja maelezo yote tuliyoapitia, bila shaka au tashwishi yoyote ile utaweza kuandika insha bora yenye ufasaha na mvuto kwa msomaji na pia itabainika kwamba wewe mwanafunzi una uwezo katika ubunifu, mpangilio mwafaka wa mawazo, mtiririko mufti wa yitufco, lugha, usanifu wa maneno na kwa ujumla ufasaha wote wa Kiswahili bora.

Sababu za Kuandika Insha

Insha huandikwa kwa sababu kadha wa kadha. Jambo muhimu yanayomlenga mwanafunzi katika uandishiwa insha huwa ya kubainisha ukomavu na kuimarika katika lugha kwa huyo mwanafunzi. Baadhi ya sababu hizi ni kama zifuatazo:

- 1) Mwanafunzi hudhihirisha ubunifu na uwezo wa kutoa mawazo yake
- 2) **Mwanafunzi huonyesha vile aivyotumia lugha kwa ufasaha.**
- 3) Mwanafunzi huonyesha ukomavu wake kilugha
- 4) Hudhihirisha vile mwanafunzi anavyoyapanga mawazo yake kwa mpangilio mufti
- 5) Hudhihirisha utumiaji wa fani za lugha kwa ufasaha bila kuchanganyikiwa
- 6) Mwanafunzi hujiaandaa kuwa mwandishi bora wa insha kwa kutumia lugha fanya majadano naye mkalianwali bila ya tekuwishi yoyote

Mwongozo wa Kusahihisha Insha katika Mtihani wa K.C.P.E.

Alama

Insha hukaguliwa katika viwango tofauti tofauti. Sababu zinazochangia zimeorodheshwa kila baada ya alama ya kutuzwa. Viwango hivi hapa vimepangwa kutoka cha juu kabisa hadi cha

Alama 37 - 40

Insha inakuwa ya **kiwango cha juu** zaidi. Matumizi ya msamiati, sarufi, methali na fani nyingine za lugha **huwa sawasawa**. Makosa kwa jumla katika insha hii huwa si zaidi ya **sita**.

2. Alama 33 -36

Mtungo huwa ni **wa kiwango cha juu** kimawazo na kilugha. Mtiririko huwa wa kuvutia. Makosa kwa jumla **hayazidi manane**.

3. Alama 29-32

Insha huwa **inavutia** katika matumizi ya lugha kwa jumla. Makosa huwa si zaidi ya kumi na mawili.

4. Alama 25 - 36

Insha huwa imefikisha **urefu unaostahili**. Matumizi ya methali **kna misemo** pamoja na fani nyingine kama **tashbihi, shada** na tanakali za sauti **fuwemQ**. Makosa huwa si zaidi ya kumi na **matano**.

5. Alama 21 -24

Ijrefu huwa na **kuridhisha kulingana** na maagizo. Makosa yoyote yale huwa chini ya **jumi** na manane. **Msamiati huwa juu** ya wastani.

6. Alama 17 -20

Mtiririko wa mawazo **na maelezo ni** wastani. Msamiati hapa unakuwa mwepesi

Alama 13 -16

Mawazo huwa **mepesi**. **Makosa ya** sarufi na maendelezo huwa mengi. Mtiririko wa kazi huwa unadhihirika.

Alama 9 - 12

Zifuatazo ni aina za insha bora. Zipitie moja kwa moja kama, mwongozo na utapata mwelekeo mwafaka wa uandishi bora wa insha.

1 - Tuushamiri bangu ukimwi, si lelemama

_____Ukimwi ni ufupi wa ukosefu wa *kinqa* mwilini. Uwele huu ni wa *zinaa* ambao hauna tiba, dawa wala kafara. Insi anaweza kupata wiche ya ukimwi kwa njia aina ainati. Mathalan ni kujamiiana baina ya mume na mke japo wote au mmoja ana wiche ya virusi vya ukimwi. Nina aliyehamili *anaweza* kumtic wiche mtotowe akiwa chupani au kwa kumnyonyesha. Katika harakati na mikakati ya kutoa damu, au ngeu hiyo kuchangamana na jeraha nyevu. Cheche akilia mfiche kuku, ama fisi akimla mwele, mzima funga mlango.

_____Tuupigeni ukimwi vitashahidi, kwani si lelemama. Tutahadhari kablayQ athari kwani hadi sasa hakuna tiba hususan ya uwele huu. Tarakimu zinabainisha kwa innakuwa, vijana wengi ndiowanaoathirika. Wengi wao wamefufutika na kuguqunwa wakabakia mifupa. Hali kama hii ikishitadi kujiradidi nchi hii yetu itakosa viongozi wa mustakabali.

Wia mui haungolewi mtoto. Wazazi wanafaa kuwa kielelezo chema kwa wana wao. Mwana akibebwa hutazama kisogo cha ninake. Ni jambo la fedheha na kukereketa mtima kuwaona baadhi ya wazee wakichana mtaa na vipara moto. Vijana hawa huteqwa kwa chachu na kunaswa kwa ulimbo. Penqine huingia miteqoni kwa qhiliba chache tu za pesa nane. Enyi vijana jihadharini. Wazee hawa ni vitatange watawatosa *demani*

Mila na tamaduni nyingine zimepitwa na wakati. Wala hazina nafasi katika dunia ya kisasa. Tunaafaa kutembea na wakati kwani tusipoukata utatukata. Swali la kuingia mafa wajane wafaruku, imekita mizizi miongoni mwa makabiia humu nchini. Hii ni suala nyeti linalohitaji kuvuliwa nquo livaliwe ndaruqa. Serikali sharuti iingilie kati na kukata kauli kukomesha uozo na uvundo wa namna hii.

Ukata na unob,e umechangia pakubwa katika kuupalilia na kuutilia mboiea ukimwi. Kwa sababu ya uchechef u wa fulusi za *karro*, shahabi wengi hawamudu kuendelea na masomo. Kitembo chao cha elimu hakikiuki elimu ya msingi ambayo ni huria. Wengi wa vijana hawa huishia kufanya gange za kijunqu jiko tu. Mtu hujikuna a jipatapo, bora tu mate yaingie tumboni. Kwa sababu ya halt zao dhaifu hushia kubakwa, kulawiwiwa, kubikiwa, kuringwa na kunyanaswa kimahabo.

Mia kunde hunya kunde. Vijana lazima watahadharishwe na malimwenqu. Wasije kufa na laiti ningalijua, na chanda kili kinywani. Wengi wamezizika mila na tamaduni katika kaburi la sahau. Hawaoni hawasikii kwa sababu ya

(Insha ya 2011)

Mwandikie raf iki yako baruau kimshauri kuhusu namna ya kujiandaa vyema kwa mtihani wa KCPE,

SHUIE YA MSINGI YA ILEHO,
S.L.P 666,
KAKAMEGA.
9/11/2011

Kwa raf iki mpendwa kasiti,

Pokea salamu nyingi kutoka kwangu, najua u mzima mithili ya kigongo. Najua unaendelea na kukurukara za hapa na pale kwa kuvidurusu vitabu vyako bara bara bila wanaka. Usiwe mtu wa kuzurara kama mbwakoko wafanyavyo mitaaw. Chambilecho, mgaaga na upwa hali wali mkavu.

Mwia si mtonjo tafadhali watumie walimu wako vizuri hapo ndipo utafaulu vilivyo. Endelea kuuliza maswali kwa kuwa kuuliza si ujinga wahenga hawakutuada bure bilashi. Kumbuka elimu ni ngao ya maisha kwa hivyo fanya bidii kama wafanyavyo mchwa. Ukifalulu wazazi wangu watakuwa na furaha moyoni mwao kamo kimnyonyoke aliyetunukiwa shungi la nywele kwa kadamnasi yako. Licha ya hayo utakuwa umepiga kibao mbele kwa wavyele wako kwa kuwa hawana; Waganga na waganguzi hawakutuvaa soksi za chuma na miwani ya mbao punde tu waliposadiki methali kuwa bidii haiondoi kudura. Kasiti, endelea kuwa kimelea kwa walimu mkijadiliana mambo kadha wa kadha hapo utafaulu masomoni. Punde tu unapokuwa na shida fulani pata msaada kwa walimu wako. Usiwe mwoga kama kunguru kwa kuwa ni mtihani wa kawaida.

Tafadhali kumbuka kuwa heshima si utumwa. Ukitako kufaulu kuwa mtoto mtiifu, mnyenyekevu, mpole na mwenye hekima. Kumbuka ukikiwa mtoto wa kichwa kigumu bctsi, utaendelea kuufeli mtihani na kuuvuruga mkia kwelikweli. Mtihani wa kitaifa ndio unaomua maisha yako ya baadaye. Ukiufeli basi mambo yako yataanza kukuendea segemnege na utalirika machozi kama ngamia. Wazee wa ndemi waliomla mungu hawakutuvisha vilemba vya ukoka walipojilaza kwenye makochi na kusadiki kuwa mtaka cha mvunguni sharti ainame.

(Insha ya 2011)

Mwandikie rafiki yako barua kimshauri kuhusu namna ya kujiandaa vyema kwa mtihani wa KCPE,

TUMBOLILE MAKAD,
SLP 4010,
MBALAMWEZI
3 Septemba 2011.

Kwa mpendwa karaha,

Hujambo karaha? Natuma u huh riwa hamsa M/a ishirini, Mimi niko mzima kama ngarange za mvule na wahaka au wasi wasi labda kwako.

Natumai unasukuma gurudumu la masama vyema.

Madhumuni ya kukuandikio barua hii ni kukushauri na kukupti mbinu za kukuandaa vyema kwa mtihani wa kitaifa wa darsa la nane kwanza kabisa ningependa kukufahamisha kuwa mtihani huu si mgumu hat kidogo, mimi niliufanya mtihani huo na nilifua dafu.

Ningependa kukuambia udurusu kwa mapana na marefu fanya bidii za duduvule agolaye go go jifunge niro masomoni kumbuka ukitaka la waridi sharti udhurike.

Ulienda shule peke yako. Wanagenzi hao wengine hawakuhusu damu wala uSaha. Wanagenzi hao wengine wanapopiga sogo darasani usiwasikize durusu kwa udi na uvumba.

Usiyavale miwani yale mnyoambiwa na walimu wenu. Unapaswa uelewe bayana kuwa asiyesikia la mkuu huvunjika guu. Usiwe sikio la kufa ambalo halisikii dawa wala kafara. Walimu wako wana taf riba ya hutosha na wanapokuambia kitu wonajua kuwa nini yazingatie yale walimu hunena darasani

Uliponiandikia barua mwezi uliopita ulinambia kwamba unahisi kukata tamaa. Karaha umemla ng'ombe mzima sembuse mkia. Umekuwa shuleni kutoka darasa la kwanza mpaka darasa la nane. Huu si wakati wa kukata tamaa. Najua katika darasa la nane mambo sirahisi lakini vumilia miezi miwli. Usisahau kuwa mvumilivu hula mbivu aidha baada ya dhiki faraja.

Kile ambacho unafaa kufanya ni kuhakikisha kwamba usome kwa hali na mali. Hakikisha kwamba umesoma kuliko mwanafunzi yeyote nchini. Andika kwenye daftari lile ambalo umesom bila kuangalia mahali halafu urudi kwenye kitabu masomoni. Usiwe na wahaka wa kuku mgeni.

Pia ukiwa na swali uliza kuuliza si ujinga. Wacha wale wanafunzi wengine waseme wanacholako. Maneno haya unafaa uyapulize. Hayafai kufanya upandiwe na mori.

Unafaa pia kumia hismilahi kila siku kaski moja haifai kumia kabla huanioa dua na

(Insha ya 2011)

Mwandikie rafiki yako barua kimshauri kuhusu namna ya kujiandaa vyema kwa mtihani wa KCPE,

Bomachoge Mwiko,
S.L.P. 501,
Kiambia
Novemba, 9, 2011

Kwa Mpendwa Chanazil,

Pokeasalamu furufuri kutoka kwangu nikitumaini Rabana amekunemsha siha njema. Mimi binafsi ni mzima tamthili ya ngarange ya mvule nikiendelea kubingirishagurudumu la masomo bingiri bingiri ililo zito kqmananga. Waama, mgaagaa na upwa hali wali mkavu. Nimejif unga masombo katika masomo yangu ili nitie fora katika mtihani wa mwisho wa mwaka K.C.P.E.

Lengo langu la kukuandikia waraka huu nikukushauri kuhusu namna ya kujiandaa vyema kwa mtihani wa K.C.P.E. ambao u mlangoni wangojea siku chache. Kwanza, nidhamu kwa kila insi idumishwe usiwaf uate wanagenzi wenye hulka shelabela, watafanya mambo kwenda mrama. 4idha majuto ni mjukuu huja kinyume.

Pili kujifunga nira kwa kubukua mabaku na kuradidi kazi yako kutoka darasata nne hadi la nane kwani huleta ufanisi. Ni matumaini yangu utadurusu kwa bidii ukielewa fika kwa mchanjia juani hulia kivulini.

Tatu, kudamka na kurauka asubuhi bichi. Kabla jogoo wa pili kuwika kwanza utapata matatizo lakini ukizoea kuamka akili itafanya kazi. Hivyo basi utaweza kupiga msasa masomo ambayo unatatizo utatwoa ushindi na kuwa kifua mbele kwa kuwapiku wapinzani wako.

Nne, tumia vyema maktaba kwa kudurusu bial ya shauku yoyote kwani ina mabuku mengi yatakayo kusaidia kufaulu.

Ushirikiano na walimu na wenzako ni lazima kama ibada uwepo kwani kinga na kinga ndipo moto uwaka wasikiliza na kuwategea masikio ndi! usipitwe na lolote au chochote na usilaze damu.

Waheshimu walimu ambao huchukua muda wao kukuperusha akili ili utie fora maishani, kumbuka masomo ndiyo uti wa mgongo wa siku za usoni.

Ninakuombea Rabuka akujalie siha njema na akulinde kwa vile wakati

(Insha ya 2010)

YA MUNGU NI MENGI

Kwa kweli niligundua kuwa Mungu akifunga nafasi hapa, hufungua kwingine. Wazo hili lilinjia hivi majuzi nilipokuwa nikijadilia na na rafiki yangu Omar kuhusu maishaya rafiki yetu Suleiman. Tulipokuwa wachanga tukisomea shule ya msingi ya Mwendapole tulikuwa marafiki wa chanda na pete. Kila ulipomwona mmoja wetu, wengine wawili hawakuwa mbali. Ama kweli, ukiona zinduna na ambari iko nyuma. Tulikuwa kama mafaiga yainjikayo chungu. Usuhuba wetu ulikuwa haujui mipaka.

Suleiman alizaliwa katika familia ya wachochole. Wazaziwe walikuwa wakifanya kazi ngumu ya kibarua angalau wamsomeshe mwanawao. Walikuwa wakirauka jimbi la kwanza na kupita huku na huko ili wapate angalau tonge la kutia kinywani. Siku nyingi Suleiman alifika shuleni huku akiwa amevaa nguo zilizochanikachanika. Miguu yake michanga haikufahamu starehe za viatu.

Licha ya hayo, Suleiman alikuwa mwanafunzi mwenye bidii sana masomoni. Aliwaandama walimu na maswali chungu nzima. Mienendo yake nayo ilikuwa ya kupendeza mno. hii iliwafanya walimu kumchagua kuwa kiranja wa shule alipokuwa darasa la nane. Wanafunzi wenzake walimpenda kwani alifanya kazi yake bila mapendeleo.

Baada ya kufaulu mtihani wa darasa la nane, wazazi wake hawangepata ngwenje za kugharamia masomo ya sekondari. Hivyo basi alilazimika kujiunga na chuo cha ufundi cha kijijini mwetu. Hapa alijifunza useremala. Baada ya kufuzu vyema alifungua kibanda kidogo cha kutengenezea samani zilizovutia kila mja aliyezitazama. Kwa bidii yake, biashara yake ilipanuka na katika muda wa miaka mitano alikuwa amefungua maduka mengi ya kuuzia samani alizotengeneza. Kweli Mola hamwachi mja wake.

Wahenga walinena kwa busara kuwa ya Mungu ni mengi hayajajulikana. Katika ghasia za baada ya uchaguzi, maduka yote ya Suleiman yaliporwa, yakabomolewa na yakachomwa. Alipoyaona hayo na alipokumbuka jinsi alivyokazana kujenga biashara yake, Suleiman

Siku moja alipokuwa *akiendelea* na kazi ya kibarua kondeni la tajiri *Mwinyi*, alipokea simu ya rununu aliyoktiwa haitarajii. Alipobonyeza simu yake kuitika alipata habari ambazo nusura zifanye moyo wake usitize mapigo. Aliyempigia simu alisema, "Mimi naitwa Michael Joseph na nakupigia simu kutoka Safaricom. Nina furaha kukufahamisha kuwa wewe ndiye mshindi wa wiki hii wa shilingi milioni tano katika shindano la masonko na Safaricom." Suleiman hakuyaamini masikio yake. Ah'dhani yq ndotoni na alichelea angeamka wakati wowote na kujikuta ufukarani wake wa *kawaida*. Ama kweli mcha Mungu si mtovu.

Baada ya kupokea ndarama zake, Suleiman alijenga jumba kubwa la ghorofa mjini Nairobi na kulikodisha kwa makampuni yenye *sifa*. Jengo lake hilo humletea takribani shilingi laki tano kila mwezi. Kamwe hakomi kumshukuru Rabuka kwa bahati ambayo hakuilalia wala kuiamkia. Bilashaka Mungu akifunga nafasi hapa hufungua kwingine.

(Insha ya 2009)

MCHUMIA JUANI HULIA KIVULINI

Usiku wote sikupata hata lepe la usingizi. Niliwaza na kuwazua namna siku ambayo ilifuata ingekuwa..... Mtima wangu Ulinidunda mithili ngoma.

Nilijaribu kutowaza angalau nipate lepe la *usingizi* lakini niliambulia patupu. Fikra yangu ilikuwa imenisonga mno nisijue la kufanya. Nilitamani kusikia ndege wakiimba nyimbo zao za kupendeza lakini wapi. Kichwa changu kilikaribia kupasuka!

Muda ulizidi kusonga, akilini mwangu nilikuwa nikifikiria jinsi nilivyoanza masomo yangu ya msingi kutoka chekechea hadi darasa la nane. Katika darasa nane, tulikumbushwa tuliyosoma kutoka nyuma. Walimu wetu walitusihi tuwe makini darasani kwa sababu tulikuwa tumaelekea kutahiniwa ili tufahamu tulichokuwa tumefanya shuleni kwa miaka minane.

Shamshi toka shamshi toweka, kulipambazuka. Nilidamka dem dem kutoka kitandani pangu hadi sebuleni. Nilikuwa na kiwewe kuhusu matokeo yangu. Niliketi kwenye kiti huku nimeishiwa na nguvu kama adinasi aliyechoka tiki.

Wavyele wangu walipigwa na butwaa waliponikuta nimeketi kwenye kiti huku nikionekana kwamba mimi ni mgonjwa maututi. La hashi! haya yote ni ishara ya kufikiria sana. Wazazi wangu walinisihi kwamba ni jipe moyo nimefaulu mtihani wangu.

Ilipofika aduhuri mchana, nina yangu aliandika meza. Kwa kufanya hivyo, nilisahau kuwa ilikuwa siku ya kutolewa matokeo ya mtihani tulioufanya. Baada ya kushtaki njaa, nilianza kuzongwa na fikra. Pindi tu nilipotuliza mtima wangu, walianza kuita matokeo

(Insha ya 2009)Mchumia juani hulia kivulini

Usiku wote sikupata hata lepe la usingizi. Niliwaza na kuwazua
namna siku ambayo ilif uata ingekuwa .....Mtima wangu ulinidunda
mithili ngomo.

Nilijaribu kutowaza angalau nipate lepe la usingizi lakini niliambulia patupu. Fikra yangu ilikuwa imenisonga mno nisijue la kufanya. Nilitamani kusikia ndege wakiimba nyimbo zao za kupendeza lakini wapi. Kichwa changu kilikaribia kupasuka!

Muda ulizidi kusonga, akilini mwangu nilikuwa nikifikiria jinsi nilivyoanza masomo yangu ya msingi kutoka chekechea hadi darasa la nane. Katika darasa nane, tulikumbushwa tuliyosoma kutoka nyuma. Walimu wetu walitusihi tuwe makini darasani kwa sababu tulikuwa tiunaelekea kutahiniwa ili tufahamu tulichokuwa tumefanya shuleni kwa miaka minane.

Shamshi toka shamshi toweka, kulipambazuka. Nilidamka dem dem kutoka kitandni pangu hadi sebuleni. Nilikuwa na kiwewe kuhusu matokeo yangu. Niliketi kwenye kiti huku nimeishiwa na nguvu kama adinasi aliyechoka tiki.

Wayeyele wangu walipigwa na butwaa waliponikuta nimeketi kwenye kiti huku nikionekana kwamba mimi ni mgonjwa maututi. La hash! haya yote ni ishara ya kufikiria sana. Wazazi wangu walinisihi kwamba ni iipe moyo nimefaulu mtihani wangu.

Ilipofika aduhuri mchana, nina yangu aliandika meza. Kwa kufanya hivyo, nilisahau kuwa ilikuwa siku ya kutolewa matokeo ya mtihani tulioufanya. Baada ya kushtaki njaa, nilianza kuzongwa na fikra. Pindi tu nilipotuliza mtima wangu, walianza kuita matokeo hayo.

Nitrogenase reductase and hydrogenase metalloproteins have large metal:

Siku hiyohiyo, wanahabari na waheshimiwa wengi waliwaSili chepgoni kwetu wakiwa na mlolongo wa magari. Walipakia magari yao na kutoka nje. Walikuwa wamevaa tabasamu nyusoni mwao.

Niliwaita wavyele wangu, walishtuka walipoona insi wamekusanyika kwetu. Wageni wote walishangaa na kuduwaa walipoitazama nyumba yetu ya msonge. Walipenda niwaeleze jinsi nilivyokuwa nikifanya. Niliwaeleza ni kujifunga kibwebwe na kumwomba Dayani kwa yote utendayo. Walinishukuru sana.

Nilituzwa zawadi nyingi sana. Naam, niliamini na kusaadiki walipolonga wahenga "Mcheza kwao hutuzwa" na "Mchumia juani hulia kivulini".

(Insha ya 2009)

SI VYOTE VIOWEVU NI MAJI

Usiku wote sikupata hata lepe la usingizi. Niliwaza na kuwazua namna siku ambayo ilifuata ingekuwa..... Nina yangu alikuwa ametuelcza kinagaubaga kuwa angetupeleka ziara ambayo bila shaka ingefana. Dada yangu alikuwa amevunja ungo na fauka ya hayo, alikuwa amechumbiwa na shababi shamali. Ni bayana kuwa alipuuza lisani isemayo; kuchumbiai kuo: Dada yangu angefunga pingu za maisha hapo karibuni na alionyesha ishara za furaha ja mvuvi aliyekinasa kishazi cha samaki. Punde si punde niizama zi katika iindi la usingizi wa pono.

Naam... (Kucha kusikuche hatimaye kulikucha) kila aliyegona ajfrdamko. Niliamka pindi tu jogoo alipowika na nilipigwa na butwaa nilipoona jua likimwaga na kumwaya miale yake ya zari kwenye janibu mashiriki. Mwia si mwia, nilivatia le basi zangu zilizonyooka twa! Nilipiga milundi hadi sebuleni nikiwa na nia na azma ya kupata sebeho. Bila shaka nina alikuwa ameandaa staftahi ifiyokuwa tamu ja halua. Baada ya kupata kiamsha kinywa sote tuliandamana sako kwa bako hadi kituoni

Nyuni walipuruka puruka huku wakirokocho kwa sauti wazijuazo wao wenyewe Maadam. Siku nemi huonekana che. Tuliwasili stanini na kungoja kwa hamu na dukuduku ya ragha aliyengoja kwenda kuhiji mjini maka. Muda si muda, matwana iliwasili na sote tulijitosa ndani. Muziki uliokuwa ukidunda duiduJdu) ulituteka bakunja.

Safari yetu iling'oa nanga, tulisafiri kwa muda mrefu hadi pale dereva alipotuarifu kuwa kulikuwa na hitilafu. Aliliegesha gari kando ya baraste na sote tulishuka. Kando yetu kulikuwa Tna msitu uliokuwa umejaa giza totoro. Dhana zangu zilinionya dhidi ya kusimama kando ya msitu huo lakini nilizitupilia mbali. Afanalek! Kumbe, dalili ya mvua ni mawingu! Watu wanne walijitkeza n akutuzingira. Walituamuru tulale chini kisha wakaanza kuvuruga vitu vyetu. Hata baada ya kutupora, walituamuru tutembe kwa mwendo wa arubii. tukielekea msituni. Mtima wangu ulinidwika dwika na kunidunda ja tokomire za waaramo.

Wengi walianza kulia kwiikwiikwi! lakini mwishowe walinyamaza, ishara wazi kuwa walifahamu kuwa. kilio si dawa na ushikwapo. shikamana. Tulitembea kwa muda mrefu na tulikuwa tuemchoka hoi bin tiki! Watu wale waliovalia barakoa vichwani pao waliangua vicheko ungedhani walitaka kuponda raha kwani karaha yaja Dereva ambaye alikuwa mwenye umri wa makamo aliamua kukiuka amri na

na ghadhabu na alipata fursa murua ya kuzitoa hasira zake. Tuliporidhika tuliamua kuwatoa barakoa zao na kile *nilichoonakilinifanya karibu nizirai*. Abu yangu na ghulam yule ambaye aliifaa kumwoa dada yangu walikuwepo. Dada yangu alitiririkwa na machozi kwa kuwa hakuwahi kufikiri kuwa jambo kama Kilo lingemtendelea.

Nina nami hatukuwa na budi ila kusalimu amri. Polisi waliarifiwa na walifika haraka ja umeme. Abu pamojana genge lake walipelekwa korokorom na ilikuwa dhahiri shahiri kuwa wangehukumiwa kifungo cha maisha. Waama! si vyote viongeru ni maji. Tulirudi mastakimuni huku tukiwa tumejawa na masikitiko mengi.

Kila kuchapo, mimi hukumbuka yale yalyotokea na machozi hunilenga lenga lakini swali nijjulizalo ni je, mbona abu alifanya hivyo?

(Insha ya 2008)

Anza kwa: Wingu kubwa jeusi lilitokea upande wa mashariki. Baadaye matone mazito mazito.....

Insha haikuanzia kuffngana na maagizo

Hapo upapo mkali kutoka matlai ukaanza kuvuma kwa hasira na ghadhabu.

Nilifanya halanhalon kwenda nyumbani maadam dalili ya mvua ni mawingu Mwia

si mwia, niliwasili nyumbani huku nimerowa rovurovu, Nilikuwa nikitetemka mithili ya kuku aliyenyeshewa. Hapo nikajiona kuwa salama salimini.

Mvua ilinyesha kidindia kutwa kucha, ikiandamana kwa radi na mwanga wa umeme. Keshoye, niliamka macheo mbichi huku nimzindufiwa na kamsa na mayowe ya hofu. "Uwii! Uuwii! Nisaidieni. Mwana wangutinasombwa na maji!" Nilitoka shoti mfano wa chui na kabla ya koo kumeza punje, nilijikuta nje ya nyumba. Nilitolewa fika kuwa wabenga hawakubojoa maneno ovyo kwakusema. "Mbiu ya mgambo ikilia kuna jambo."

Umati na kaumu za watu zilikuwa zimekusanyika nje. Kisa na maana, mtoto wa watu alikuwa akibebwa wa maji. Mto ulikuwa umefurika furifuri. Hakuna/ aliygthubutu kuukaribia. Watu walitazamana kwa hofu na mshangao wasijue la kuf anya, kwani hakuna aliyetaka kutangulia mbele ya haki kabla ya wakati wake. Hapo ndipo nilipoamua kupiga hatua kablaya maji kuzidi unga aidha kuzib# ufa kabla ya kujenga akuta. Nilikimbia manzilini na kuvalia labasi zangu za kuogelea. Pamoja na hayo, nihpiga bismilahi kwgke Rabuka kiwani nitielewa fika kuwa, bidii ya mja haikidhi haja.

Mwia si mtonjo, nilitwika mguu mabeqani mpaka ufuoni mwq mto. Basi nikajaribu juu chini kumwandasha kila mmoja pale ili kufanya nilichotakiwa. Wajo walinikanpia kwa hasiru za kamaki, "Ghalamu wewe waendapi? Huu si mchezo, Mto huu umejaa mamba waliotingwa na ubao. Watakurarua raruraru ubakie vipandevipande

Haya yote ni mambo niliyoyalalia na kuyaamkia. Hgti hivyo niliwapa kisoqo huku nikiyadharau ya wahenga, penye wazee hapoHaribiki jambo¹. Nilijitimbukiza majini mithili ya mamba huku nquo zikilowa chepe! Kishg nikgozelea mithili ya samaki, lengo na nia, kumwokoa bonti yule aliyekuwa karibu kuzamia. Kila mja alidhani kuwa nilikuwa nimejitumbukizwa katika bahari ya mauti. Lakini mambo yalikuwa kinyume na hayo.

Nilifanya juu chini, nika jif unga nira kumwokoa mwana yule. Ninayake alikuwa alitirikwa na machozi kwa njia nne nne mpaka mkashikwa na imani. Nikapiqo moyo konde na kuzidi kutia bidii za mchwa wajengao kichuguu kwa mate. Juhudi zgrigu zilionekona kuambulia nunge lakini sikusahau ya wazeribwe na wazembwele, Rabuka hawaachi waja wake kafui' -

Huku nikitilia manani ya wazee wa zama zo kale kwamba. Ichanikaye kwenye

(Insha ya 2008)

Anza kwa: Wingu kubwa jeusi lilitokea upande wa mashariki. Baadaye matone mazito mazito .....

yalianza kunyesha. Nqurumo za radi zilihinikiza angani. Watoto walijQwa na woqa wa shumndwa. Fuadi wangu ulinidwikadwika mithili ya tokomire za wazaramo. Mvua yenyewe ilinyesha kwa fujo. Upepo mkali ulizing'oa paa za nyumba. Tulikaa kimya na kutulia kama ma.i mtunqini tubijue wananatiki wenye lisani za utaalamu na utalamidhi. Jambo ulisilolijua ni usiku wa qiza.

Baada ya mwia wa kelbu kuukalia mkia, maji yalikuwa yamefurika furufuri na kuingia vyumbani vyetu. Nilibikwa na huzuni kama mja aliyehukumiwa kunyonga, na sasa yuaongozwa katika kijia chenye qiza, na hajui mambo yatakavyokuwa baada ya nukta chache.

Nilikuwa na wazazi wenye fulusi lukuki. Walinifunza na kunienzi kama mboni za maozi yao. Niliishi maisha ya raha mustarehe bimithili ya sultan bin Jerehe. Sasa mali yetu yote yangesombwa na maji. Tulikimbia ili kuyaokoa maisha yetu. Mauti yalikuwa yakitukodolea mdozi. Wengine walibaki nyuma wakisema eti wao ni stadi wa kuogelea. Nasi tulikimbia kwani wahenga na wahenguzi wa jadi na jadudi hawakumlazimisha kiwete kuuparanga mti waliponadi kwa mwoga huenda kicheko na kwa shujaa huenda kilio.

Katika harakati zetu hizo, tulikutana naabadi wawili. Nilitetemeka bimithili ya kifaranga mwenye manyoya haba wakati wa kipupwe. Tulipambana na hayawani sawa wawili na baadaye tukawashinda kwani wahenga waliqunqa ndipo waliponadi, "Asiyeshindwa si mshindani."

Kwa bahati mbaya maji yaliongezeka na tukasombwa sisi sote. Hapa kila mtu alitumia ugwiji wake ili kuyanusu maisha yake. Nilipiga bismillahi kwa Rabimsta ili anipe uwezo wa kuepukana na mauko haya. Baada ya muda wa tembe kumeza punje la mahindi, nilikuwa nchi kavu. Nilimshukuru Rabuka huku nikitumai ya kuwa Mungu si mfaki.

Kapu langu lilikuwa tupu na nilihitaji maankeli. Ghafla bin vuu nilisikia mgurumo wa magari. Loh! Niliiona magari yaliyochorwa msalaba mwekundu. Nami nilikuwa nimejiiriza ardhini kwani nilikuwa nimeehpka, hoi bin tiki tamthili ya punda wa dobi. Niliamka na kujikakamua hadi magari yalipotia habla. Walitoka kwenye gari huku wamevaa nguo za kupiga mbizi. Walinipa chakula nami nikala kwa ulafi kama majuu wa majuu. Manusura waliokolewa na wengine wakapelekwa hospitalini. Tulipewa nguo, chakula na mablanketi. Tuliwasifu kwa wema wao kwani "chanda chema huvikwa pete."

Dead-end multiplication is a technique used to calculate the product of two numbers by multiplying each digit of the first number by each digit of the second number, and then adding the results.

(Insha ya 2007)

Mwalimu wa Kiswahili wa shule yenu amehamishwa akaenda shule nyingine.
Mwandikie barua ukimweleza matukio ya shule yenu na vile mnavyoendelea.

Shule ya msingi ya Poa,
Sanduku la Posta 7131 - 00300
Nairobi.
Novemba 10/2007

Kwa mwalimu Kimaru,
Nakuandikia risala hii nikiwa nimejawa na furaha ghaya mithili ya aliyejifungua pacha salama salmini. Shuleni, wote walimu na wanafunzi wazima kama kigongo. Nataraji pia nanyi huko muwzima na mngali mnatutamani.
Madhumuni hasa ya waraka huu ni kukueleza kinga ubaga tunavyoendelea na shughuli zetu tangu utuage. Shule yetu kama kawaida inaendelea kuhg'ara kama jua katika nyanja nyingi. Baldani na wilayani tumepata sifa sihaba, takrida na umaruufu. Masomoni tumefaulu kuhitimu nambari moja na twajizatiti vilivyo lau tui buke mabingwa katika mthani wa mwisho wa kitaifa.
Katika michezo, tulishinda nishani za dhahabu tisa natano za shaba mwezi uliopita. Tumepatasifa tele na baadhi ya washindi wamepata kujumuishwa katika timu ya riadha ya nchi yetu ambayo itashiriki katika mashindano ya Jumuiya ya Madola hapo mwakani kule Australia.
Kwa upande wa tabia na maadili ya shule yetu, tumeendelea kuipa kipao mbele hasa kwa kuwaheshimu walimu wetu kwani heshima si utumwa. Japo kwenda kwakq kuituhuzunisha, kite ulichokipanda ndani yetu hakitaoza bali kitaendelea kutukuza kwani penye nia pana njia.
Zipokee salamu chekwa kutoka kwa wanafunzi wote wa darasa la saba.
Wote wakuombea Maulana aendelee kukupa ule moyo wa kusaidia wengine kama sisi.
Kwa kutamatisha, wape salamu zangu jamaa na marafiki wako huko pwani ndogo nikitarajia kupata majibu ukiniarifu mengi kuhusu huko ulitoroka.
Ni mimi wako mwaminifu.

(Insha ya 2006)

2 - Malizia kwa: Sherehe zilimalizikia nyumba nikiwa na fura tele

Noam, siku njema huonekana asubuhi. Walilonga wahenga. nao hawakukosea asikini. Ilikuwa siku ya neema. Siku tuliyoisubiri kwa hamu na ghamu tangu mapema mwakani alipochumbiwa na kuposwa shangazi yangu.

Xlfajiri na mafunqulia ng'ombe. kabla ya kutoweka umande wa bukrata. huku kungali na ukunqu kiasi, akina mama walikuwa tayari wamefunga kibwebwe kujizatiti kwa minajili ya maandalizi ya maposhoposho. yaliyonuiwa kusheheni tumbo za adinasi wote waliotarajiwa kuhudhuria sherehe hizo.

Saa zilionekana kukimbia kutokana na mengi yaliyohitaji kutekelezwa kabla ya kuwasili kwa maarusi. Lakini hata hivyo, leo ni leo. asemaye kesho ni mwongo. Kila mahluki ationekana mwenye shughuli kem kem mithili ya siafu. Kwa bidii ya mchwa. waja wote walijitolea kwa jino na ukucha kuzifanikisha sherehe hizo walizozitamani nusura watamauke.

Afanaleikh! ukumbi ulipanowa na kupambwa, ungalidhdni aliyetarajiwa si mwingine bali na malaika Jibril. Sauti nyororo za vinanda zilipenyq masikio na kuliwaza moyo. Si uhondo. Harufu zote hjema zilifanya mseto katika he wa iliyofikia pua za watu.

Waa-ma! Wahenga walituzufda walipogugumiza, 'Mwanzo wa ngoma ni—le—le!' Wa kwanza kujitoma ukumbini si mwingine ila bwana arusi. huku akiandamana namshenga wake ambaye pid aliralia kisabao cheuSi. kanzu nyeupe. suruali ndefu nyeusi na bulibuli yenye darizi. Kwa hatua za aste aste walifululiza hadi jukwaani walipotengewa nafasi.

Wacha magoma nayi yaongezeke na watu kujawa na bashasha. Ee-e. ukiona vyaelea. vimeundwa. Kwa muda nadra. ukumbi mzima ufijaa taharuki. Damu ilichemka chem chem mishipani na miili ya wengi kusimika. Hit ni baada ya hewa njanana kupasuliwa na vigelegele vilivyorushwa hewani na mabibi.

"Wanawake hoiyee!?! Hoiyeh! Bibi arusi hoiyeh!" Hapo magoma

003 - Umuhimu wa utalii na hasara zake

_____ Mtalii ni insi anayesafiri kwingi. mba ili na karibu. Nia na azma yake ni kutafiti, kujitfunza na kufahamu, kwa njaba yake au kwa wengine. Tembea uone. Kutembea kwingi kuona mengi. Nako kuona kwingi kujua mengi. Macho hayana pazia kwani aliye nayo haambiwi tazama.

Nchi ya Kenya imebarikiwa kwa wanyama anuwai. Mathalan asadi mfalme wa porini, tembo mwenye kono litwalo mwiro, twiga mwenye shingo ndefu, ja unju, Kifaru mwenye ngovi iliyojaa makunyanzi na ngwena ambaye ni gimba la kutisha lenye magamba na wengine wengineo.

_____ Hapa nchi utalii unatuvaa na kutufaa kwa mafao yasiyo kifani. Utalii unachangia pakubwa katika kuukarabati uchumi wetu unaosambaratika. Watalii kutoka ughaibuni huzuru huku kwetu kwa wingi. Lengo na shabaha yao hususani: kuvinjari na kujionea mandhari. Mjoo wao unatufaidi si haba. Utalii na ukwasi huu hatukuuokota. Tufutunza na kuupalilia kwa vitanga vya mikono.

Akutanguiaye chanoni hukuzidi tonge.

_____ Watalii wanapozurid mandhari ya mbugani hulipa fulusi za kiingilio. Njenje hizi hutumiwa kutekeleza na kuboresha miradi ya maendeleo hapa nchini.

Madereva wenye ugwi ji na ustadi wanahitaiika kuwasafirisha. Hii ni nafasi satua na huluwa ya kuongezeka kwa alira-hapa nchini.

_____ Tunayo mahoteli aaliaali, faridi na bora. Mahoteli hayo yamezagaa na kuvavagaa kila janibu nchini. Baada ya kuchoka tiki kwa hamkani za mchana, watalii huzipanga mbavu zao katika mahoteli hayo. Kunao wahudumu wa kuwakidhia baadhi ya mahitaji yao. Wafanyakazi wa mahoteli hulipwa mishahara kuzikimuahali zao. Kozi mwana mandanda kulala na njaa ni kupenda.

Mtegemea nundu haachi kunona. Kwa, kuchanqamana na nchi nyingine; tumejua mengi kwa mapana na marefu. Temeweza kuupalilia mkabala muamana j na nchi mgeni. Ukiujua huu na huu huujui. Tumepiga hatua kitekinojia na j kielimu. Nchi fadhili zimeendelea kutukaridhi karadha za kujiendeleza. Akufaaye kwa dhiki ndiye rafiki. Udugu ni kufaana, katu si kufanana.

_____ Cha mtima cha moyo. Kipendacho roho ni dawa mujarabu. Wanyama hawa * ni utamaduni wetu. Ni pambo letu. Nani asiyejua mwocha asili ni mtumwa. Hupendeza na kuvutia machoni petu tunapowaona. Sisi na wao tu wamoja. Letu ndilo lao, na lao ndilo letu.

_____ Pavumapo palilie, si kazi kmdamirika. Hatuna budi kuulinda urathi huu tuliohalifiwa na baba zetu. Majangili wanazidi kuwaua ndovu na vifarua kwa uchu wa boru na vipusa. Kuna umwagaji wa kemikali za sumu mitoni kutoka viwandani. Vijana wetu pia watahadharishwe dhidi ya kuiga mila duni za kigeni. Mila nyingine ni kama bahari iliyojaa papa na papa upanga. Tukizipapia kwa nuna na nanara tutaachwa tukinaratika kwa kinano.

4 - Rabuka Haachi Waja Wake Katu!

Shamshi lilikuwa likitua kitepetevu juu ya mani ya bitirembo. Nbyo rihii ya nargis ulizagaa na kushamiri ungalidhna tuko katika janna isimu Ii wayo kuwa yaja. Kwa ikrari, mahuluki hawangalitazimia rangaito lolote kutokezea katika jioni njema kama hiyo. Nami nilikuwa katika pilkapilka na shamrashamra za kukiandaa chajio.

Mwia si mtonjo, ulikuwa umeiva nerkui viana na kilichosaka kilikuwa kukipakua na kula. Nilifdnnya hlyyo halanfmlan, nikalandika almari ili tule.

Mimi na jamaa yangu tulibismi ilahi kisha tukaanza ukila chakula hicho kwa pupa ungalidhani majitu yaliyonyimwa maankuli kwa mwia wa mfupa wa tembo kuoza n akuozeana maadamu ubao ulikuwa umetutinga si haba.

Kila adinasi alipokuwa keshapata uhondo wa chajio, tulielekea tanguroni kupanga mbavu madhali tulikuwa tumechoka tiki bin hai punda wa dobi juu ya kitanda hicho kilichofarishiwa matandiko ya mahameli.

Gonezi la pono lili niva ghafla bin vuu faulula jeshi la usubi na kunielekeza kwenye mwaya wa jinamizi. Baada ya kulala kwa muda wa saa tatu hivi, niligutushwa toka samadarini na michakacho karibu na dirisha letu. Kelbu nao hawakuachwa nyuma... bimithili ya makoti ya wazee ila walilia kwa ushindani kiasi cha kushabihiana na He ya waombolezaji katika matanga.

Wengine walibweka kana kwamba wanajaliza mikarara ya nyimbo zisioeleweka. Kwa vile nilikuwa mwoga laa kunguru, nilinyatanyata nyatu nyatu na kwenda jikoni. Nilitazama nje na lo! Maonge ya watu yaliyovalia lebas nyeusi ti ti ti yalikuwa nje.

Jekejeke jembamba lilisalimu amri ya mtiririko na kunitirirka kwa michirizi michirizi na kwenda maji yaendako. "Fungua mlango au tuuvunje!" Waliamuru kwa sauti kubwa, ya radi haiambui chochote. Pindi tu, niliposikia mrututu wa maneno hayo, nilitamani niwe na mbawa shaumu ya kipanga ili niweze kupaa na kukwepa mkururo wa shida hiyo.

Aila yangu pia iligutuka toka usingizini na kunipata pale mlangoni. Mapwagu alivurumishwa sumbwi mosi na kuanguka chini pu! Nasi tuliangua kfehi ambazo

nusra ziwaamshe manabii na mafarisayo toka mavani mwao.

Jirani wetu walifika ghalabani petu huku wamesheheni zana zao za vita. Hapo ndipo niling'amua kuwa wazee wa zama kongwe za mawe

5 - Pole Pole ya Kobe

Kila insi katika nasaba yetu alikuwa akiingojea siku hiyo kwa hamu na dukuduku. Dada yangu alikuwa amechumbiwa na shababi jamali. Walikuwa wanaenda kufunga pingu 2a maisha siku hiyo maadam " hayawi, hayawi huwa."

Siku hiyo, kila mmoja aliamka mapema sana. Isitoshe, mimi niliamka jimbi la kwanza. Sote tulikuwa tunataka kujizatiti kwa sherehe hiyo. Sherehe hiyo ingefanyika katika ftaji wa Nairobi. Nilijinunulia na kuvalia mavazi yangu yaliyomeremeta metumetu. Nitaka nif ike mjini mapema na kuona yote yatakayotendeka, tangu awali hadi aheri, kwani" chelewa chelewa utamkuta mwana si wako."

Kulipokucha na jua likawa linaangaza, nilikuwa tayari kabisa. Nilichukizwa na wale waliokuwa wanajizatiti kwa mwendo wa kobe, ingawa hatukuwa tumechelewa, niliona kuwa nimechelewa kupita ahaua. Nilianza kuwa na wasiwasi na kuondoka.

Nilimwambia nina anipe pesa ili nianze safari peke ya?fgu, nilifanya haraka bila mpango. Haraka hiyo ilinitopea kichwani nikasahau kuwa, " mwanzo ni kokochi, mwisho nazi."

Niliamua kung'oa nanga hali kila mmoja alikuwa angali nyumbani. Ari , niliyokuwa nayo ilizidi ohauku ya fisi mlafi. Niliabiri gari katika stesheni. Gari lilitwa moto na furaha ikanizidi.

Baada ya muda mrefu, niliwasili mjini Nairobi. Gari lilitia nanga na watu wakashtika. Nilikuwa na furaha riboribo niliposhuka. Kila mmoja pia alikuwa na bdshasha. Ilikuwa bayana kuwa katika tamasha hizo za kufunga % ndoa, mambo hayangeerida mvange. Nilianza kupiga guu, kwa furaha nikielekea kule ambako sherehe ilikuwa. Naam, " Usihesabu vifaranga kabla havijaanguliwa."

Niindemka dem dem na kuelekea huko, furaha iifanya akili ininyai. Sikukumbuka kuwa barabarani kulikuwa na magari. Nilitembea bila uangalifu wowote. Mara nilipokuwa nikivuka barabara, mkosi mbaya ulitokea. Baada ya kuelea katika mto wa raha riboribo, mambo yalienda mrama. *Gari llinigonga katikati ya barabara. dereva alijaribu* kulisimamisha gari lakini hakufua dafu, madhali" ajali haina kinga wala

Kaumu ya watu ilinilalia na nilikuwa na maumi kila mahali. Kila mmoja wa wale waiamaria wema waliokuja alijaribu kunipa huduma ya kwanza lakini wari kuhudi za wasaidizi wanou hazikuwa dawa wala kafara

6 - Maisha ya mashambani ni bora kuliko ya mjini

___ Ni ukweli usijopjngika kuwa maisha ya mashambani ni bora kulikoya mjini. Chema chaji uza bali kiwi chajitembeza. Hakuna mdahalo wala mjadalawowote wa kulumbana. Ni bayana waja wengi wemequra mashambani. Wakahujuria na kusakini mjini. Lakini sharti tujue bayana kuwa, mwac-ha kiwi hanacho na chema kimpotele. Pia mchana ago hanyele kwani huenda akauya papo.

Jiji ni bahari ya nchi kavu. Lililojaa papa na papa upanga. Ukiwapapia kwa pupa na papara, watacupara uachwe ukipapatika kwa kipapo. Hii ni onyo tosha kuwa usiyachezeeya mjini usiyo kufu nayo. Bali mashambani ni kinyume na mfarka na hayo. Watu wa mashambani hukaa kwa amani na stakini. Kuna uhuru wa kuvinjari mandhari yoyote yale, wakati wowote ule. Iwe bukrata wa shia au laili wa nahari.

Badalini insi husihi roho mikononi. Ukitoka chengoni pako, kurudi ni majaliwa. Ukigona usiku, kuamka ni nusura. Unapotembea, kufika salama uendako ni chupuchupu! Hakuna tena sirati ya wema. Redio zetu zimekosa habari n jema za kutangaza ila habari za kuqofya tul Za mauji, uporaji, utapeli, ubakaji, ukwapuzi, ujambazi, ukiritimba, jLijangili na maafa mengine lukuki, bin lufufu! Tazama watu wanavyoishi mashambani. Udugu, urafiki na mahaba ya dhati wala si chati. Usahibu wa watu kUvaana na kufaana hadi wakawa shaibu! bamu ni damu wala si kitarasa.

Visima vya huruma vimewakauka watu wa mjini. Vimekauka maji na kubakia tope la kinamu la kuchafua nyoyo na kuf if isha utu. Utu umetoweka. Dunia kwao ni qunia. Hawapo wenye utu. Kuna wenye kutu! Hawaf ahamu kuwa mtu ni utu si kitu.

Mashambani kuna uhuru wa kajiruzuku kwa wingi wa arzaki7X/po uwezekano wa kuchumamali na amuali kwa wingi. Makonde maddal basari ya kukuza mimea na kufuga mifugo anuwai. Kunazo chemichemi zenye kububujika maji bububu. Maji yenyewe huwa mawewa Ha mawenge, si makafu na mavunju kama ya mjini. Majumba mapana kama uwanda wa ahera huyakosi mashambani. Upepo mwggnana wa kutuliza na kuliwaza, unaovuma muda hadi muda si adimu, mashambani.

Ebo! Tazama watu jvanavyoishi mashambani.. Kaumu na akwami yao ni wachochole waliolemaa Ratika ukatabin unobe. Vi.jumba vya karatasi na madebe vimesongamana kama viota vya mitinqi. Rusurusu za uchafu uliojaa uvundo debwedebwe ni jambo la kuchef usha roho.

Kadjtama..tusiisahau miiqo ya mila duni za kigeni, zisizdikuwa na nafasi katika tamaduni zetu!.Ole wenu! Mwacha asili ni mtumwa, hii mkilipinza mtahizi.

007 - Miti na Umuhimu Wake

_____ Miti ni mche au mimea uliokomaa. Miti inaweza kugawanywa katika mitikundi mawili. Mosi kuna akali ya shajari za matunda. Mathalan ni miembe, mchungwa, mitomoko, mifenesi na mingine anuwai ya aina ainati. Akali ya pili ni miti ya misituni. Nayo ni pamoja na mikuyu, mivule, mipingo, mikoma nanut nyingine nyinginezo.

Mkwaju muwi una tumbiriwe. Ti ja na natija za miti ni noffii no chekwa falau miti yenyewe. Miti inayokuzwa na kuoteshwa viamboni hutuani pa kubwa. Awana ni awana hakuna auni duni. Matunda ni chakula kinachotan dhidi ya ndwele za kila sampuli. Ili kuukalia uwele mguu wa kausha, na kuutifia katika mava ya sahai, sharuti tuyale matunda. Naam, kinga yashinda tiba
_ Jivuli la mvuno huwafunika wa mbali. Mimea kama mipamba, mibuni, michai na mipareto hukuzwa kwa ungi hapa nchini petu. Mazao yake yanapokoman huvunwa na kuuzwa viwandani. Kuko huko yiwandani mazao hayo nimcii-if: ya kutengenezwa bidhaa. Mengine huuziwa nchi za uhaibun; ambazo huturuzuku kwa winqi wa arzaki. Kenya imepewa kipaumbele miomoni mvwa nchi za istwai zinazokuza choi na pareto.

_____ Mwacha asili ni mtumwa, Miti ni alama ya kudumu katika mazingira. kondeni au maskani pa watu. Ni alama ya ukongwe. Kuweko kwa miti mahali r,i
• isimu ya uhai. Kunatia imani ya kuwepo kwa babu na mababu, taahenga na wakenzuzi. Imani hii huwafanza wajukuu na vitukuu kuwa na mapnaini ya kuendelea kuishi. Kabla ya majilio ya mabeberu, akina babu-walikuwa wakitambika na kusujudu penye miti mikongwa ja hiyo.

Miti imechanjia kwa kina kirefu katika kuiendelezana km'tetoateza elimu. Penseli na karatasi za kuandika hutengenezwa kutokana na miti. Thama kusinjekuwa na uqunduzi na uvumbozi huu tungekuwa tukiawdi Kta wapi? Tuitunze. Tusikaange mbuyu tukawaachia wenye meno kutafyna.

_____ Mke ni nguo bali mkomlJb ni kupalilia. Samani za nyumbani Huteftqenezwa kutokana na miti, viti, samadari, meza, rafu, shubaka na vmqme. v-ftlqnevyo. Miti huwa ni mastakimu akhiyari kwa hayawani wetu wa porim. Dawa za kuuguza na kutibu uwele tunaposakimu hutoka kwenye miti. Miti ndiyo pumzi ya maisha katika kuhifadhi na kuthibiti maji.

Chemchemi si mtemi, lakini atakaye maji yake sharuti yname. Pavumapo palilie kwani si kazi kudamirika. Hususan akiba si mbi inqawqya kumbi, siku ya kivumbi hutia motoni. Hatuna budi kulinda miti yetu. Tanapokata mmoja tuiipande miwili. Miche tuiatike kustawisha misitu. Kwa yafa'itt, wazi«c?qa bora, mustakabali mufti. Naam, mambo borabora.

Ndoto ya Kupendeza

Fawaisha niliyokuwa nayo haikuwa na kifani. Yangu ilizidi ya mzee aliyepata jino la kunyofoa muwa, ilipikuyomgumba aliyepata mtoto. Maadam kapata nilichotaka, nilijiona nimo sayari nyingine mfgirka na dunia. Sayari utaridi. Bashasha ilinipa nishati ha idili ya kushitadi kusharicjt. Bila kuhisi ubao, nyota au mavune. Kweli zito hufuata jepesi na hakuna mtesi atesaye

Nilikuwa nimetumwa na Jalalati muhtaramu wetu, muhtaramu Rai. Amali yenyewe ilihitaji moyo wa ushakiki, busara, na uvumilivu wa moyo. Kukubali kwangu kulihusu kwenda kumnasua mwanawa wa pekee aliyetekwa mateka na " jeshi la nchi jirani. Hiki kilionekana na mashujaa wengi kama kitendo cha kuyatembelea maiti. Wengi waliniadi makiwa waliponismdikiza awali. Sijui sasa wangeniona ingekuwa je? Huku nimeambatamba unyonyo, sako kwa bako, na toto kindakindaki, hususan lake mfalme! Ama kweli ya tanaki si ya tindwi.

Baada ya kupiga masia kwa siku kori ja, nilifika mpakani mwa nchi yetu. Raia wa kwanza aliponiiona hakuamini. Aliyafjikicha macho kwa kibuhuti. Alidhani ameona kizuka au kizuuakataka kuchapukg. Nilimkimbilia au kumshika ghafla. Nika jiulisha na kujitambulisha. Tukakumbatiang na kupigana pambaja kama afkani. Penye uvuli ndipo nimwekapp mwanangu. Nikamtuma sahibu huyo kupeleka ujumbe kwa mfalme kuwa nimewasili. Kwa sababu ya kutibwirika tiki na uchovu wa charo nikapumzika hapo kwa siku kadhaa

Mfalme kupata ufifi wa mjo wamy akaamrisha mbiu ipigwe. Nacho kibirikizi cha mcambo kikipigwa kina Jambo. Kumbwaya husemi uongo, chambacho wavyele. Wakatumwa mashujaa na machela kuja kutubeba. Habari zikavuma na kuvagaa kama moto kichakani. Yule aliyetembelea mauti karudi ameyashinda! Nilighafilika kwa mghafala. Nikatamani kucheka nikalia! Taabu ya leo ndiyo dawa ya kesho.

Kati ya vigelegele vya furaha kati ya nyia tamu za mabibj, kati ya ngoma zilizodundwa; kati ya vilinge na viroja, wgja walidemka dem dem, kanafrwamba mifupa hawakuumbiwa. Kaumu na akwamt za raia walikuja kunilaki na kunikumbatia. Nilipokelewa kwa taadhimo u- nikanyanyuliwa juu kama tiara inyanyuliwayyo na upepo. Utukufu wa mwana niliyeenda kumtafuta, ukawa umezimika zi; kama taa ya kandili iliyotuewa majini ghafla. Pahala pa itifaki ikrahi haipiti.

Mfalme alitangaza sikukuu ya shahari nzima. Sherehe zilifanywa laili

Mstahimilivu hula mbivu

Matangazo ya mtihani wa K.C.F.E yalipotangazwa niliyaacha yote niliyokuwa nikifanya na kuenda sebuleni kwa mwendo wa arubii. Mtangazaji

tuliyemjua alionekana kwenye runinga akisoma matokeo hayo. Yale niliyoyasikia yaliniacha mdomo wazi nikiwa nimeuwaa na kutanduaa kama mzungu wa reli.

Jirft langu lilitajwa nikiwa mwanafunzi bora zaidi nchini Kenya.

Furaha riboribo niliyokuwa nayo sadirini ilipita ya kibogoyo aliyepata meno au ya tas&aliyejifungua mtoto. Sikuyaamini masikio yangu. Wavyele wangu waliona kama hii ilikuwa ni ndoto. Katika maisha yangu yote shuleni, haikunijia akilini kuwa siku moja ningekuwa mwanafunzi gwiji kuliko wote nchini.

Naam, hayawi hayawi huwa.

Muda wa kelbu kuukalia mkia; mlango ulibishwa hodur Watangazaji sufufu walijaa mlangoni wote wakitaka kunipiga picha. Majirani walikuwa vikurxjiy vikundi nje wote wakitaka kujua ni yapi yaliyokuwa yakindelea.

Nilitoka nje kifua mbele kwa madaha ya tausi. Marafiki wa kutoka kote nchini walipiga simu wakinipongeza. Nilituzwa hedaya chekwachekwa na wazazi wangu inna, mcheza kwao hutuzwa na chanda chema huvikwa pete. Niliwaza na kuwazua jinsi nilivyokuwa nikipiga kambi shuleni na kuwafucmfli waalimu wangu kila walikoenda. Niliona kweli kuwa hakuna kizuri kitokacho pazuri. Bukrata wa ashiya nilikuwa vitabui. Kweli matokeo haya mufti hayakupatikana bure bwerere.

Niliepukana naanasa nyingi kwani nilimaizi kuwa rgha ikizidi Sana si ra ha bali karaha. Shuleni nilijitenga na wanafunzi-ambao matilaba yao hayakuwa kusoma. Sasa nilielewa fika maana ya mqthali iliyoradidiwa na waalimu mara mzo, achanikaye kwenye mpini haf i njaa. Li cha ya hayo yote nilikumbuka kuwa waalimu wahgu wataalam ndio Waliotupiga msasa na kutuonya vilivyo.

Chambilecho wanalugha, kinolewacho hupata.

Wanafunzi wenzangu ambao walilaza ddmu walimionea gere. Wengi wao walikuwa sasa wanalia kwa matokeo ambayo hayakuwapendeza lakini msibg wa kujitakia hauna kilio

Wazazi wangu waliandga dhifa kusherehekea matokeo hayo. Niliwaalika walimu wangu na masahibu wangu. Vi no no na vinywaji vya kila aina vilichafua meza. Tulikula tani yetu mpaka tukatosheka Shangwe na nderemozilljaa hewani. Sote tulipata burudani tosha. Baada ya siku si ayami, barua yakunialika shuleni Alliance ililetwa. Hilo

ndilo jambo ambalo lilikuwa limenifanya nitie ari za mchwa wajengao kisuguu kwa mkate. Niliimshukuru Mterehemezi kwahaya yote aliyonipa Ninatumai kuwa nitaenda vivyo hivyo aushini mwangu

010 - Sio Kila Siku ni Dominika

"Siku HTyo, nilikuwa nimechoka hoi bin tiki. Nilikuwa *ninaji burudisha* kwa bkinywaji baridi shadidi. Kazi nzito na safari ya marshimarsFii vilikuwa vimeongeza har mmef ungulia panka huku muziki wa taratibu ukidunda du du mithili ya ule kuongoa mwana.

Mara kukawa na mbisho mlangom. "Nani huyo" anai Nilikuwa yesumbucf waRcmTiuin usiku? Labda mgenr" Nrlilongalfuku nikimeza fundaTT5<songedase5sTe mlangoni na kuuf ungua past vvoga. Nilimvulia macho ikawa simjui lakini ikaniriJhviu kumjwsKd TuJdniT Masalale! Kifefe cha insi kujikokota kwa usaidizi wa fimbo kifichojikitia. Alikuwa amejaza matuta wajihmi chekwa - chekwa ambayo yangeongeza umri. MKata wa" waja aliongea kwa sauti ya mandende na iliyoogofya.

la - ta fadhali ni - sa - idie, sn - ina pa ku - kula-la"wa - la cha'd-ula" alinena kwa kusitasita. bikubaim ikiwa ni njaa au uwele lakini mlisoma u kweli usoni. Alikuwa amekonda na kukondeana, isitoshe, alitokwa na mabebey Nirigalikuwa na nafasi, ningalihesabu mifupa. Inna, maswali nilikuwa nayo, 71a wa RuuTi za si Ru mwonG7 Mengine jalali angeyajibu peke yake!

Maadam mtu ni utu, mlimwonea shufaka na mkaamua kumsaidia kwa KaTF nd mail. Nilimkaribisha rasmi nakumfanyaaajihisi kama m ja Ta i BuRwaninTffa ipasavyo. Nilimwandaha mlo mtamu lau haula. Mwia si mwia, niliandika meza. " KarTBu7"" Nikamwalika Hakuamba ngo! bhabashi ulionekana taydrTkatika kibarua KiRi.

Do! Udelele ulimponyoka hata kabla ya kuwahi kijiko. Ni dhahiri shahiri Ruwa7 alikuwa pabaya. Althaha na kukumia haraka karibu asaRamwel Alikula choteTefef<." Baada ya kushtaki njaa, alipata nishati upya. Alionekana tofauti sasa na ajabu"m kuwa, angefululiza maongezi yake.

"Unaitwaje," Nflimtvuliza. Kwa sauti nyororo na ya mtima alilonga," Mwambo Makiwa". "Endelea," Nilimchachawiza. "Mimi ni mifTojd' wd viokote aPidd wayeyele wao walienda jongomeo kama wakiwa wanaona." Machozi yalitokeza, l<isha, nikamwombaakome kwani nilielevya. Aliendelea licha ya kumnyamazisha, Nitahitajf msaada w&ko, lau unifanye mmoja wawafanyikazi wako, nitafulahi na kufurahi ghaya!"

Inna, aombaye ndiye apewaye na kusaili si uzeThberSTRuwa"na BMnWiya" mmoja wa mashabti bangu wajakazi. "Kesho macheo, utawapeleka baadhfy mrmhgo • wangu malishoru. Ninaitufugo wengi kama mchanga wa baharini!" Nilimweleza1<wd" kedi kidogo." Akhsante sana bwana mkubwa."

Kesho ya siku ihwadia. Mambo yaligeuka na kwenda Koro'bm <oTKinkuvvd" nimechoka kipunda baada ya kukurika mchana kutwa. Nilipumzika kitandani, na kushikwa na usingizi wa mangamung' amu uliomelekza katiRaonezrwdpdnd.

Nilipulka na sikukubali walaTkujah. Niliweza kusikia kwa mbali kiakia na piapla na nikajipuruktsha. Nilimwami makiwa ni mwehu au vije? Nilitafakari Labda bidii lakini leo amevuka mpaka." Haidhuru!

Baada ya hayo yote, nilipatwa na usingizi upya ingawa kwa muda kiduchu. Nilipogutuka, kulitua kuliko kawaida. Wazo lilinjia akikni nakujiambia " huenda mhmwachia paka krtoweo changu amlindie." Naam, ilikuwa kweli!

Nilichomoka kitandani usiku ule kama m'vi wa msasi' Kufika langoni, mliachwa nimeachama kwa niliyoyaona. Niliwaza na kuwazuajiikasaHTI<nMzo"langu-T<Tfdndani. Hakuna juhudi zingefua dafu. Huenda makiwa alikuwa kibaraka wa luja. Kweli duma

011 - Wasia wa Ajabu

_____ Kufaulu! Kufaulu! Kufaulu! A, jmainatwamani! Wenzangu mnavyo iandisi, ndivyo tariki zenu za kufaulu zina jiunda. Ise! Inabidi sote tung'amue kwamba, mafanikio yetu aushini, hupimwa kuanzia wakati ambao tumo shuleni. Ndugu zangu wapenzi, riziki zetu kwa sasa, hutokana na matokeo mwafaka shuleni. Elimmidio 'ngome' au ufunquo wa maisha taibu. Ngome hapa, si ukuta wa kujihami kutokana na maadui wa qhazi ila ni kitu cha kujihami kutokana na ukata wa aushi ya usoni. Elimu ni kurunzi ya maisha". Wengine walinadi.

Ijapokuwa wanakiri ya kwamba riziki haivutwi kwa kamba, lakini usipitafuta, huwezi kuipata. Maizi mafanikio haya ji ja ruya. Masahibu wangu hata uwe mwanambee. Kifunga mimba au mwanamkiwa, maisha ya sasa ni vuta nikuvute.

⁸ Ukifanya bidii masomoni, bila shaka utafaulu. Timiza mambo yako naye Mola atatimiza yake.

yafaa tuwe waangalifu mno na maisha yetu maadam mahuluki mmoja alilonga, "Maisha ni mtego, ukisepetuka umenaswa." Yafaa tumpongeze mno m, ja huyu. Alichemsha bongo kwelikweli. Mchezo wa naaisha ni Huu, ukiharibu jambo wahedi, no mengi hufuatia kuharibika. Nawasih, msifanze jambo baya mkidhani eti lita jiunda baadaye. Ukiharibu upande mmo, ja wa maisha yako basi umfearjbu maisha yako yote.

_____ Kwa mfano, usipofaulu katika elimu, hutaweza kujitafutia riziki yako ukishakua. Amali yako itakuwa kuya kwa kaka na dada zako. Usisahau mtegemea cha nduguye mzigo. Usipojitafutia, hakuna wa kukutafutia. Kila adinasi na kila mtu atabeba msalaba wake. Kila kunapokucha, pilikapilika haziishi za kutafuta maisha yetu ya leo na kesho. Kila kunapokuchwa yafaa tupige hesabu ili kuona tulichofaidi katika siku hiyo. Wengine husema siku ikipita pasi wewe kufaidika kwa jambo aghalabu mosi, wewe hauna tofauti na zezeta.

I Pamoja na hayo, ndugu zangu, msipofaulu katika jambo mosi, msivunjiike moyo bali jiliwazeni kama hakuna wa kuwaliwaza kwani mkoma hujikoma mwenyewe! Kisha, ueridelee na maisha yako huku ukiwa una jaribu kufaulu maishani. Waama, maisha ni kitendawifi kigumu sana, leo umepata na kesho umekosa. Kahari akikupa fara, ja, mshukuru, aidha akikupa dhiki, usimkufuru.

Ningependa sana kuwakifpbusha kuwa dunia ni msongamano wa taabu belele zilizochangdnyika na chembectwnbe kalili za raha ambazo hazikawii kuyeyuka, AliV&na mwambo, hatasalia vilealivyo, hali kadhalika, mwenye raha naye, asi, jione eti ameyashinda maisha Aka!- Yua, jighilibu.

_____ Kati yetu, kuna kitu kibaya mno kinachoitwa, 'ushawishi'. Ukiqmbatana na insi wenye sera mbi, hata wewe utaufuatQ mkondo ule ute. Lahaula! Asiyekiangalia huishiahingatfjua. Kabisa farakana na mahuluku wenye tabia zisizo bulibuli. Kita mwenyewe kwa unachotaka maishani. Samaki mmo, ja akioza ni wote. Aidha, m, ja mmo, ja katika kikundi akiwa mbaya, kuna uwezekano wa asilimia tisini na kenda kuwa insani wengine watakuwa na tabia ile ile. Waama nazi mbovu harabu ya nzima.

KikuTunzeTyaanTTufuze misiru yetu tn tuwe namusrakabaii c.kh.ya.r
Kugeuka nyuma, Weru alihona *pandikizi la* chui likimwandama. Mtima _____
wake ulimpwita mpwita sadirini. Alijawa na hofu/Alikuwa *no* wasiwasi _____
kama mwasi. Miguu yake ilianza kuasi kazi yake ya kubeba uzito wake.
Viungo vyote *viliregea regerege*. Alifasiri kuwa alikuwa amekabili ana
kwa ana na hatari.

Alikuwa amechanganyikiwa asiwe na la kufanya. Hayawani yule _____
alimkodolea macho makali yaliyodhihirisha dhahiri shahiri kwamba _____
alikuwa ameamua kummaliza papo hapo. Hakujua afanye nini. OJe wake
Weru! Aliomba sala yake ya mwisho. Alitimua mbio na kwenda mwendo wa
arubii.

Hayawani yule hakusita kumfuata Weru. Weru alikuwa shababi _____
mrefu zaidi katika kitongoji chetu cha Ovarire. Urefu wake unaweza _____
kumithilishwa na mliigoti. Alikuwa amekonda na kukondeana. Alikuwa _____
gofu la mtu kwa sababu ya kukaa msituni kwa muda wa siku tatu bila _____
kushtaki njaa. Kulikuwa kumenyesha ajabu. Wanyama wote walikuwa _____
mafichoni.

Weru alikaa roho mkononi. Alijua kwa kuwa alikuwa ameasi maagizo
ya babu yake na kwenda msituni. Kiango'mbe. Kuntu, asjyesikia la mkuu
huvunjika guu. Naam, majuto ni mjukuu, huja badaye. Alikuwa amechoka
tiki. Alikuwa ameacha silaha zake nyuma.,

Hayawani alionekana ameamua kumla Weru. Ingawa Weru alikuwa
mwenye mbio, tusisahau chui ana mbio maradufu kwani anaenda _____
wanguwangu. _____

Ghafla bin yuu, alisikia mlilo mnyama aliyekuwa amemfuata.
Alipogeuka, alipigwa na butwaa huku akibaki ameachama. Chui blilala chali
na kugaagaa kwa uchungu. Waama, Weru alikuwa na chumu sufufu Inna, ,
Mungu hamwachi mja wake.

Weru aliona mvuli barobaro akitokezeg vichakani. Kwa kweli, _____
ukistaajabu ya Musa utaona ya f irauni. Kijana yule alikuwa laazizi wake
na walipendana kama chanda na pete. Walikuwa wametengana kama ardhi ,
na mbingu kwa sababu mama zao walikuwa hawapikiki katika ching'u
kimoja. Weru alikuwa mkarimu kwa Juma mbasi wake. Yakihi, wema
hauozi.

Waliandamana kwa sako na bako hadi chengoniwaUma kwa _____
mahaba lukuki kweli, Kipendacho moyo ni dawa. Alilala huko na kesho
yake akarudi maskani mwao. Aliomba msamaha kwa wavyele wake. Alipata
kusamehewa

Bakari alipata tajirba ambayo hatawahi kuizika katika kaburi la
sahau hadi aine dunia mkono wa huriani. Alirata f unzo na kuahidi

013 - Mtoto Umleavyo Ndiyo Akuavyo

_____ Methali hii ina maana kuwa mtoto utakavyomkuza, ndivyo atakavyokua.
Mwana huwa hamaizi chochote ila tu miezi wake ndiye humweleza mambo.
Chambilecho, samaki mkunje angali mbichi. _____

_____ Hapo jadi na jadudi, paliondokea qhulamu mmoja aliyeitwa Matendekezo bin Mapenzi Shababi huyu alikuwa mwana we pekee kwao. Wavyele wake walimbembeleza na kumhibu mno. Matendekezo alikuwa akisema, "Nipe" moja kwa moja anaambiwa.^B Chukua". Shababi huyu, hakuweza asilani kuishi na wenzi wake. Alijiona kuwa dara ya lake la maisha lilikuwa la juu mno. Mbasi
- wake wote wakamtoroka na kumwacha mwenyewe. Licha ya kupanda mbequ ya chuki baina yake na masahibu wake, alitika hadi kwa nasaba yake yote. Udongo ambao mbequ ile ilipandwa, ulibaki na mizizi ya mbequ ile na kukolea. Yaani, chuki haikuisha baina yake na rafiki yake.

! Siku mosi, ndege mbaya alizuru familia yake Matendekezo. Abu yake, yaani bwana Mapenzi akaipiga dunia teke. Matendekezo na nina yake ambaye alikuwa m jane, wakajawa na mgjonzi belele. Nyuso zao zili jaa matuta ya kihoro.

Mwia si mwia, ndugu za abu yao waka ja na kunyakua mali yao yote. waka jidai eti watamwangaalia Matendekezo ili wapate fursa ya kuitumia mali ile. Wakawa wanamkimu Matendekezo bila ukamilifu. Baada ya siku haba nina yake matendekezo naye akaa dunia. _____

_____ Kwa sasa, nari ilimwakia Matendekezo. Ise! Alikuwa amezinqirwa na miti ya miiba. Alikuwa ua la wandi katikakgti ya miiba. Kwa kweli hakuweza kukabiliana na nasaba yake kwani masharti yalikuwa kama mawe. Maskini Mapendekezo alihiburu raha mno walakini saa hakuweza. Maizi, maji yakimwaqiki hayazoleki. _____ ; _____

_____ Punde si punde Matendekezo akashindwa kabisa kung'ang'ana na aushi. Aliomba nasaba yake-impe urithi alioachiwa na wazazi wake lakini wapi?

* Walimf ahamisha kwamba wavyele wake hawakumwachia urithi wowote, ambao ulikuwa uongo mtupu. _____

_____ Matendekezo vuu akaanza kukema. Baada ya hayo, Matendekezo akaondoka kwani hakuwezana na ukoo waker. Matendekezo akawa mtoto wa mtaani. Akawa anazurura kama kefu koko kila leo. _____

Yote haya yaliletwa kwa kutendekezwa. Hapa ndipo atipomaizi.¹¹ Mtoto v umleavyo ndivyo akuavyo." Matendekezo akajuta mno! Akanq'amua kuwa " asiyejanganqalia huishia ningali jua" na kWalaani walezi wake kwa kumpotosha

Q14 - Wuliwa waja aponea chupu chupu

_____ Kugeuka nyuma, Njau aliliona dume ia chui likimwandama. Alimaizi fika kuwa sasa kuchana mbuga kungekuwa bure bifashi. Hivyo basi, aliyafumba macho yake na kusema dua yake ya mwisho akisubinkupatana na hatima yake.

Alipomaliza kusema safi, Njau aliamini kudhukuru yote yaliyokuwa yamemkumba. Si muda mrefu uliopita nina yake alikuwa amefuata njia ya marahabaya insani wote. Kwa kuwa abu yake alikuwa amepa dunia mkono wa buriani. Njau sasa aliyachwa na jukumu la kuwatumza umbu zake. Inna, "Mti mkuu ukigwa wana wa nyuni huyumba."

Mambo hayakuwa shwari. Kuntu, Njau alitakadamu kutafuta kwa udi na ambari bandari ya salama lakini hakufua dafu. Wavyele wake Njau walikuwa wamefunga pingu za maisha bila hiari ya wazazi wao. Hivyo basi, wanaaaila wao wote waijitanibu wakitia maanani wasia wa maBadu zetu," mwacha mila ni mtumwa." Mwana wa watu alikuwa hajaachiwa hili wala lile. Hapo ndipo alipoona suluhisho moja tu, kutoroka na kuwaacha ndugu zake wajitegemee.

Sasa, njau alikuwa amejipalia makaa. Nyuma yake lilikuwa hili pandikizi la mnyama lililotoa ngurumo kama radi. Lilipokifungua kinywa chake, Njau alikata kauli kuwa afua zilikuwa mbili. Kununua pujo nambari miguu niponye ayiokoe aushi yake au kusimama pale pale na kuraruliwa raruraru kwa muda wa akisami ya sekunde.

Ghafla bin vuu, Njau alitifua mbio, huku akipiga mayowe ya kumfanza kiduko asikie. Mori aliyoivalia chui yul&>ilikuwa jahari. Iwapo Njau hangepata kuaniwa hivi punde, basi angekuwa kimba. Wasemao husema Mungu hamsahau mja wake.

Ghulamu yule alipatwa na nyota na jaha kwani mayowe yake yalimfikia mvuvi aliyekuwa akitoka mtoni na shehena yake ya numbi nzima mikononi. Mvuvu yule, ambayealikuwa amedumu msituni mle alingamua fika kilichokuwa kimejiri. Usighafilike yakhe kuwa mbiu ya mgambo ikilia kuna jambo.

Kwa ushaki, mvuvi yule alichukua mkuki wake na kuufuata unyende alikuwa akiusikia. Punde si punde, alimwona Njau na chui yule. Bila kufikiri wala kutafakiri, alimlenga chui yule na kuufuma mkuki wake. Mkuki ule ulimdunga chui yule fuadini akaachilia mvumo wa kufanza ngeu igande mishipani. Muda si ayami, hayawani yule akaporomoka arthini kwa kishindo kikuu, si hai tena.

Adna wee! Njau hakuyaamini macho yake. Ilimbidi ajibinyebinye mara kadha wa kadha asadiki ya kwamba alikuwa bado anapumua. Mvuvu yule alimkimbililia kuhakikisha kuwa Njau alikuwa hajaumia. Isipokuwa majeraha mdwili matatu hivi, mvuvi wa watu hakuwa ameumie asilani. Alikuwa ameponea chupuchupu.

Nilipoabiri gari kuelekea kwetu nilidhani ningefika salama. Nilikuwa na shauku kubwa ya kuwaona watu wote mlango wangu. Nilitamani kupata kilalio kwetu mashambani kilichotayarishwa na mama yangu.

Nilikuwa nimesafiri kwa takribani robo tatu ya sag kutoka mjini Nairobi. Ninakumbuka vyema kabisa ulikuwa mwepdo wa saa mbili usiku. Mvua ilikuwa ikinyesha kwa wingi nayo mazungumzo kati ya abiria kwenye matwana yalipamba moto. Mara ghafla, kufumba na kufumbua, msafir mmoja aliyekuwa ameketi sako kwa bako na mshika usukani alitoa bastola. Kwa sauti ya kutisha alimwamuru dereva alielekeze gari kwenye njia iliyoelekea katika shamba kubwa la mibuni.

Dereva hakuwa na jingine ila kuyaf uata maagizo shingo upande kwani li'silo budi hubidi na mwenye nguvu mpishe. Kimya kilitawala mle qarini. Kicheko na mazungumzo baina ya abiria yalikatika ghafla. Tulifanya matumbo moto na nyoyo zikatupapa. Ni kweli dunia ni mduwara huzunguka kama pia.

Baada ya kusafiri kwa mwendo wa kilomita moja hivi dereva aliamrishwa aliegeshe gari. Kote kulikuwa kimya isipokuwa sauti ya matone ya mvua na qurumo zaradi za mara kwa mara. Giza ilikuwa totoro licha ya mwanga wa umeme uliokuwa ukiangaza mbinuni mara kwa mara. Tayari wengi wetu tulikuwa hafu jiwfezi kwa woga na kihoro.

Bila kujif mvua, wezi wale walitumrisha tutoke qarini pasipo kuchukua chochote. Pindi tulipotoka, walipofua macho kwa kurunzi walizokuwa nazo. Hakuna kati yetu gijiyea mini masikio yake, tulipoamrishwa tuzivue nguo. Shaibu mmjao alingwa kinywani na kuyatema meno kadhaa alipoapa kwambati angevua nguo hata kwa mtutu wa bunduki mbele ya mkazamwana wake.

Tulipoona hayo, wehine wetu tulitabawdli pasi kujua. Dakika tano baadaye, wote tulikuwa uchi wa mnyama. Wezi wale waliyasheheni mali waliyotuibra kwenye gari file tulilosafiria na kuondoka kwalo. Tuliachwa hapo tukiwa na kiwewe na woga: Tulichanganyikiwa kama vifaranga mamao anyakuliwapo na mwewe.

Baada ya kuchemsha bongo kwa muda, mzee mmoja alisema tupige unyende kwa pamoja ili iwapo palikuwa na watu karibu, waje watsaidie. Fikiria Kilo tuliliona tasa ina tukalitupilia mbali jongoo na mti wake. Badala

017 - Swali?

Mwandikie ndugu yako barua aliye mbali umweleze jinsi hali hivyo nyumbani

Kijiji cha Pwera,
S.L.P 20246,
MARAGUA.

Kwa kaka mpendwa,

_____ Sulbakheri kaka? Ni matumaini yangu kuwa huko uliko huna lolote baya/ Sisi pia hatuna (lolote lililokithiri mipaka isipokuwa yale matatizo ya maisha. Hata hivyo tunaendelea tu na maisha kwani maisha ni panda shuka.

_____ Lengo na nia ya kukuandikia waraka huu ni kukuarifu machache ambayo yametukia janibu hizi. Ninayo furaha ghaya kukujulisha kuwa dada yetu Pendeka alijipatia mume mwezi uliopita. Alibahatika kufunga pingu za maisha na barobaro mmoja anayefanya kazi katika kiwanda cha kutengenezea nguo. Iwapo ungemwona Pendeka mnamo siku hiyo ya tembo kumla mwanawe, hungeamini macho yako. Alikuwa amejipamba akapambika. Siku hiyo ilinibidi nifikiri- vingine. Kaka, utatuwira radhi kwa kutokujulisha mambo hayo mapema lakini tafadhali usijali. _____

_____ Nina yangu alipandishwa cheo kazini mwake. Sasa hivi ndiye msimamizi mkuu katika idara yao ya uuzaji na utangazaji wa bidhaa. Hilo limetetokana na bidii zake za mchwa. Waama, waambao waliamfog bahati ni chudi na atangaye sana na jua hujua. Kakangu mkubwa ameanzisha biashara nyingine Amefungua duka la kuuzia dawa huko mjini.

Dadangu Pamela naye alihitimu masomo yake katika taaluma ya uhasibu. Ana lengo la kkutembelea huko ughaibuni hivi karibuni na ikiwezekana atafute ajiPa kuko huko. Nyanya aliona ashekari baada ya kuugua kwa usiku mmoja. Sote tulifurahia kupona kwake na kumshukuru Mola.

Je kaka, unamkumbuka mjomba Mbweu? Ninakwambia leo hii yeye ni kipofu. Alipoteza uwezo wake wa kuona baadaye ya kulewa pombe haramu iliyobandikwa jina "Kumi kumi". Licha ya kuonywa na mkewe kuutupilia mbali ulevi jongoo na mti wake alikataa. Nao wahenga walinena, mkataa la mkuu huona makuu na mwana akililia wembe mpe. Waama dunia imemfundisha.

_____ Ami yetu alifanikiwa kununua gari naye ametanua kifuu vilivyo. Ni kweli wahenga hawakukosea waliposema maskini akipata matako hulia mbwata na kichwa cha kuku hakitahimili kilemba. Ninaikitika kukueleza

kuwa subira huvuta heri na mwangata mbili moja humponyoka.

Kaka, ukweli ni kwamba mikosi imekuwa ikiandama ukoo wetu kiasi. 6^m mdoqo naye a I i h u kumiwa kul a ka I enda gerezani kwa miaka miwili. Alipatikana na kosa la kulewa pombe haramu, kumvunjia hadhi na kutisha kumpiga mtwana mgeni wa jirani yake. Wengi walishangazwa na kitendo hicho hususan wakitilia maanani woga wa ami. Hata hivyo, niliwakumbusha kuwa hata mbwakoko huwa ni mkali kwao.

Shangazi naye alivunja ndoa yake baada ya kumshutumu na kumtuhumu mumewe kuwa na macho ya nje. Watoto wao walizidi kuteseka na hata wakafukuzwa shuleni kutokana na ukosefuwa karo. Hatukuwa na jingine la kufanya ila kuwachukua na kuwasaidia kwani damu ni nzito kuliko maji. Kuteseka kwa mtoto kulisababisha nione ukweli halisi wa methali kuwa wapiganapo fahali wawili, nyasi ndizo humia na mti mkuu ukiqwa, wana wa ndege huyumba.

Kaka, sina budi kutamatisha hapa huku nikitumaini kuwa utanjibu waraka huu. Zipokee salamu chekwa kutoka kwa watu wa aila na wasena. Kamwe usijifanye bendera kufuata upepo na kuyamqilia ya kigeni pasi tahadhari. Elewa mwacha mila ni mtumwa na dunia ni mti mkavu ukiuegemea utukubwaga: Kwaheri kaka mpendwa.

Ni mimi kaka yako,

Tunu Majaliwa.

018 - Haraka Haraka Haina Baraka

Hapo zamani za kaa katika kaa moja, paliishi mvulana mmoja ambaye alikuwa akitaka kupata jiko. Wanakitongoji walimwambia angojee hadi atapofikisha umri wa kuoa. Lakini aliyaticT masikTo yake nta. Wavyele wake walijaribu kumwambia lakini hakusikia la mwadhini wala la mteka maji msikitini.

Siku baada ya siku, alizurura vijijini na mitaani kumtafuta kipusa. Hapo basi, alijulikana kuwa mbwa koko. Siku moja, alipata nyota nzuri kwani alipokuwa akipita, alimwona kidosho mmoja aliyekuwa ameumbwa akaumbika hata ungedhani Rabuka alichukua siku ayami kumuumba.

Kidosho huyo alikuwa na pua ya upanga, macho ya kikombe na yaliyometameta kama nyota, sauti kama kinanda na alikuwa mnono kama nguruwe. Mvulana huyo alisogelea huyo kidosho na kumsalimia Alimwambia kuwa alikuwa akitaka wawe marafiki waliopendana kama chanda na pete.

Kipusa huyo alitabasamu na kukubali. Walishikana mikono na kutembea barabarani bila kuona aibu hata ungedhani walikuwa ndugu wa toka nitoke. Mvulana huyo alimpeleka nyumbani kwao na kuwaambia wazazi wake kwamba alikuwa tayari kuoa.

Wavyele wake walimkumbusha "mwenda pole hajikwai" Yeye aliwaona wazazi wake wakiwa vumbi lililokanyangwa chekwa miaka na dahari. Mvulana huyo alikuwa akipata darhima kwani walitaka kulisukuma gurudumw lao la maisha. Siku moja, huyo kidosho aliwaita masdhibu wake wote ndani ya nyumba yao. Walipoingia, walitoa vibeti walivyokuwa wamebeba. Kila mtu alikata kiu katika hivyo vileo hadi wote wakalewa chopi.

Walianza kuimba kwa sauti kama kinanda hadi majirani wakaenda kuangalia kilichofanyika. Waliduwa sana walipopata chupa ya pombe juu ya meza. Walinunua pijo nambari miguu ninye hadi majumbani mwao na kumngojea mtawala wa nyumba angie.

Alipoingia nyumbani, aliambiwa kila kitu kilichofanyika ndani ya nyumba yake lakini hakuamini bait alisema kuwa, watu walikuwa wakimwonea gere. Kila mwanakaria hakuthubutu kumwambia mvulana. huyo tena kwani walijua asiyesikia la mkuu huvunjika guu". Wanakijiji nao hawakunena lolote. Walinyamaza na kutulia tuli kama maji ya mtungini kungojea maji yamwagike.

Kila kijana huyo alipoenda kufanya kazi, kipusa huyo aliharibu mali ya bwana yake na wakaendelea kuwa maf ukara. Bwana hakumwambia lolote kwani hakutaka bibi yake aliyesema kuwa mzuri kama malaika amtoroke.

Baada ya mwongo mmoja, walikuwa makufara kabisa hata hawakupata

019 - Ujana ni Moshi

_____ Mnamo siku ya kufunga shule, wanagenzi wote walikusanyika uwanjani mwendo wa jua la utosini. Kisha baadaye, Mwalimu Mkuu alitembea kenyekenye hadi jukwaani. Alichukua kipaza sauti na akawatazama wanafunzi. Alitabasamu na meno yake ya mchele kuonekana. kisha akaanza.

_____ "Hamjambo walimu na wanafunzi. Leo hii ni siku ya kufunga shule. Ninayo faraja tele kwani muhula huu tunaoelekea kuutamatisha umekuwa wa ufanisi kwetu. Inafaa tumshukuru Mola kwa yote ambayo tumepitia.

_____ "Niangaliapo matokeo yenu ya mthani wa mwisho wa muhula, nimeng'amua kuwa wengi wenu mmefua dafu. Ninamsihi na kumwosia muendeleo kwa moyo huo wa kujikakamua na kushirikiana ili mtie fora zaidi. Kumbukeni ya wahenga kuwa bahati ni chudi na *aidha kidole* kimoja hakivunji chawa iwapo si mkono mmoja hauchinji ng'ombe. Waliotia fora masomoni na pia michezoni nitawapatia tunu kwani waambao wal/amba mcheza kwao hutuzwa.

_____ "Hata hivyo, hakuna mchele ukosao dume. Kuna baadhi yenu waliolaza damu na ningependa kuwapa changamoto waongeze bidii huku waki jua kwamba uzembe si cheo na mpanda ovyo huvuna ovyo. Kuna wengine hata walio jaribu kudanganya katika mthani. Ningetaka kuwakumbusha kuwa njia ya mwongo ni fupi. Tafadhali ninawashauri wayatupilie mbali mazoea hayo jongoo na mti wake, kabla hayajakolea kwani mazoea, ni ugonjwa." Mwalimu mkuu alinyamaza kidoqo. akachukua maji yaliyokuwa kwenye qlasi na kukonqa roho kisha akaendelea.,

_____ "Wakati huu mnapojitayarisha kwenda nyumbani kwa likizo. ningetaka muwe mabalozi wema wa shule hii huko vi jijini na mitaani. Tafadhali ninamsihi muwe na mienendo mizuri wala msijitumbukize katika mambo mabaya la sivyo mtaumia. Kumbukeni mchezeatope huchafuka. Yafaa vilevile mwonyeshe heshima kwa wakubwa na fradogo kwani heshima si utumwa. Aidha mtende mema kwa kila mmoja na bila shaka mtapata baraka na neema za *Mola*. Si hata waambao waliamba kuwa wema hauozi iwapo si jaza ya ihsani ni ihsani?

_____ Huko chengoni. mtakutana na wanafunzi wengi wa shule mbalimbali. Sisemi mjitehe nao bali muwe macho kwani wengine wao wanaweza kuwa mbwa mwitu kwenye ngozi za kondoo. Kamwe msiwafuate watu pasipo kutafakari. Tafadhali msiwe maji kufuata mkondo. Iwapo watu mtembeao nao wana mienendo f uska. tafadhali wgepukeni mithili ya ukoma kwani I i Iona f i la havitengamani Kufika hapo. Mwalimu Mkuu alichukua kitambaq naku jipanquza jasho.

_____ M Ni mortumaini na matara jio yangu kuwa huko chengoni hamtawdsumbua wavyele wenu. badala yake. mnahitaji kuwasaidia kuzifanya kazi mbalimbali kama vile kufua. Aidha ninatarajia mtaziti na kuzifuata nasaha zao la sivyo mtajiuma kidole kwani asiyesikia la mkuu huvunjika quu na majuto ni m jukuu mwishowe huja kinyume.

_____ "Nina uhakika na uhakiki kama mauti kuwa kila mmo ja wenu hapa ana ndoto na matara jio ya siku za usoni, Wengine mnataka kuwa tabibu wengine rubani nikitaja tu taaluma chache. Ndoto hizo zitatimia iwapo mtajifunua nira na muwe na azma ya kufua dafu. Wahenoa hawakutuvisha vilemba vya ukoka waliposema. dhamira ni dira.

020 - Pambano na Luja

RjiTo kiliwa mapema kuliko kawaida. Baada ya kukibugia, nilijitoma chumbani In wa malazi. Nilijibwaga kitandani nikajinyosha twa nakujifumkagubiguBrUsingizi ulikuwa wa manga'mung'amu. AAara nH<agufushiwa naYauti ya kelbu aRTBweka Bwe bwe! Nilingamua dhahiri shahiri mbiu ya mgambo ikiliaTkuna jambo. !!

Niliamka na kwendSTcenyekenympakanngonifiTiTcwa la tarabe. Hili nilifanya kwa kututusa kufuata kiza cha kaniki kilichozagaa. Ingawa nje kulikuwa na mwanga wa nyota. haukuniwezesha kuona mbali hasa nikiwa nimetoka gonezini. Nilikuwa na kiwi.

Nilikuwa nikiperepesa nilipoona bonge la insi limesimama tena tisti tisti mita chache mbele yangu. Ibra ilioje hii! Vije likaingia huko kote? Nilipata kumaizi kuwa mbwa aliposhua alirushiwa kitoweo. Alisahau gange yake. Kifichosikika ni sautTya mif upa aliyokuwa akiguguna. Mtima ulinipapa na kuhofia ungesikia mdundo wa f uadi. Nilikuwa na kitete kama kunguru. Kamasi ilitokeza kwenye mianzi na nisingethubutu kuipenga. Maguu yalitetema kama majani ya mgomba upepo wa kubisha ujapo.

Nikiwa karibu kujibaulia nilikumbuka" lijalo lipokee na mtende akutendaye?⁷ Nililaamali vema uKibebwa usilevyelevye miguu na ulingo wa kwae haulindi manda. Ghafila, nilipiga bonga na kuwahi gezo.Jilipiga moyo konde na kupatwana jasara nomi.

Pulika, la leo litende leo na pwagu angepata pwaguzi. Niliegemea upande mmoja na kunepa kiuno. Nilitatutafimbo kwa udi na ambari licha yakumaizi nilikuwa kinda ozini pa mwewe. Ilikuwa lau kutafuta nyau mweusi pi kwenye kiza maki. Manani hamtupi mja wake kwa nyotayajaha, nikapata kigongo jadidi. Siku ile niliona kudura zake Rabuka wazi, kwani jizi halikuwa limeniona asilani. Woga usingalinikaba mwanzoni ningalilainisha mambo mapema. Yakini hata hivyo, kawia uf ike.

Kwa sasa, lilikuwa likiita wengi wapote. Laiti lingalijua siku ilikuwa yake lingalijisalimisha. Nilizungusha rungu kama kombeo na kumvurumishia kwa hasira ya simba aliyepoteza shibli. Rungu ilimwangukia utosini. Lilitoa ngebe rta kuguna sauti ya kishindo "Pu!" ilisikika Wenzake waliokuwa wamekaa arige waliposikia hayo, waliparakasa huku roho mkononi.

Mwia haba nilikuwa nimelifcalia pandikizi. Mwili wote ulilowa ngeu chepechepe. Nililinyuka masumbwi yasiyo idadi. Karibu lipotewe na fahamu. Nilinuka na kuliangushia dhoruba mbili za fimbo. Liligaagaa bila sauti⁷ Baada ya jasho, wasaa huu wa usiku tena kipupwe. niliamua kuwaamsha majirani pTaTikiwa niTaKadfiarL Kwa halahala, kila mja na jirani yake. Wote walimiminika kama nzi kwenye mzoga uliooza na kuozeana. Kila mmoja kwa silaha yake. Lo! Walishusha pumzi kwa kuona jitu likichungulia kaburini.

Baada ya kuwaeleza bayana na kujibu maswali yao yasiyokuwa na mwisho, waliamua kuwaarifu maafisa wa polisi. Hatukungoja kikonzo kabla askari walinda

021 - Ujana ni Moshi

_____ Adinasi belele wanayachezea maisha kana kwamba ni mpira. Hawamaizi kuwa hatimc ni uzeeni. Walio na masahibu wazee, bila shaka wakiwauliza kama usemi huu ni wa kweli, watajibu wanguwangu bila kusitasita. Jawabu nayo itakuwa, " Ndio mwanangu." Hebu tukitazame kisa hiki.

_____ Hapo jadi na jadudi, banafi mmoja alizawa katika familia iliyokumbwa na uchochole wa kutosha. Binti yuyu huyu alikuwa na dada wawili. Jina la kidosho huyu lilikuwa Chastarehe, wenziwe Shida na Shada.

_____ Madhali hawakuwa na njenje za kulipia karo, iliwalazimu ja ibada kupata elimu yao kutoka kwa weledi wa kazi walizotamani, Chastarehe hakwenda, kwa mahuluki yeyote kupata masomo juu ya gange yake. Hii ni maadamu amali yake ilikuwa ya fedheha. Alipokuwa bado mbichi alianza kuuza mwili wake ili kupata ngwenje. Alidhani alimshinda sungura kwa ujanja.

_____ Wenzi wake Shida na Shada waliandamana hadi kwa muyguzi aliyekuwemo mle kayani. Wakamwomba awafunze amali ili nao wanalimfuzia kazi zake za chengoni hadi wazielewe.

_____ Siku nenda siku rudi, wiliondoka kwenda shuleni¹. Wavyele wao walimaizi kuwa, wanawao wote wamekwenda kusoma. Laiti wangaling'amua kuwa mmoja alikwenda kazini wala si shuleni. Chastarehe alikuwa stadi tayari wa gange yake na aliistarehekea. Alikuwa na raha akijua kuwa raha haina karaha. Hela alizopata, alipiga maji nazo hadi zikaribie kuisha. Kuntu Zilizobaki, alinunua kihodana. Maji yakizidif unga kuavya mimba si tisho.

_____ Baada ya miaka mitatu, Shida na Shada walikuwa mbuji wa uuguzi. Sasa walikuwa na miaka arbatashara. Chastarehe alikuwa na miaka spbatashara. Shida na Shada waliwaambia wazazi kwani walikuwa na wana wgo wa kutunza.

Chastarehe alitegemea usaidizi kutoka kwa wasamaria wema. Alipokuwa mzee na bila nguvu zozote, kila mahuluki alimwasi. Alichinja ng'ombe, hirinzi na hayawani wote waliokuwa mahari. Aliuza ngozi alizochuna na wanyama wao. Fulusi zile zilimsaidia kidogo tu.

Dirhamu zilipokaribia kuisha alinunua dawa nyingi na kuzinywa ili ajijue. Kwa sudi, dada zake walikuja kumsalimia. Walimkuta katika hali mbi: Wakampa huduma ya kwanza chapu chopu. Alitapika zile dawa zote. Aliletewa mchuzi ili apate nguvu kidogo. Ugonjwa uliathiri afya yake pakubwa.

Baada ya siku chache, dada zake walirudi na kumpeleka sehemu ambayo wazee wasio na wa kuwakimu hutunzwa. Chastarehe aliishi aushi ya mwambo mkuu daima. Alijuta mno, Waima," majuto ni mjukuu na huja

022 - TATIZO NYERI

Nilipowasili katikauga wa kuhutubia, Rila insf alikuwa chonjoTMafofi
yalipigwa na uwanja kukanyagwo. WinguTa gHubari TilioneRciria hevvani ungecFiarir
tumo ghazini. Nilipotika jukwaani, kelele zote zikafifia nikakaribishwa na
mdogo wangu yaani Chifu - msaidizi Bwana Mambo

Basi, nikaianza hotuba yangu, 'Hamjambo jWdnancFTi? MatumamT nyote
mkosalama. Mimi hapasina neno lolote. Leo hn nina furaha bTnburaHal <ukuta
na nyinyi wanakitongoji wenzangu. Mimi nikiwa chifu wenu, bila shaka nina mengi
ya kuamba walakini nitazungumzia tuwala nyeti linalotupa shidaHumu kayani
mwetu."

3hangwe na nderemo ziTisiki<a kish<tkila mjd akayategalnasikio yake na
kutulia tulii kama maji mtungini kisha nikaendeTea. "TO
mwetu ni kuhusu mazingara. Kwanza, mazingara yetu ni yapi? Mazingara yetu
ni vitu vyote vilivyo karibu na sisi, vyema au yibaya! Kwa mfano, maziwaT
mabwawa, mapango na chemichemi za maji.

Vofaa kuvitunza vitu hivi vyote. Inatubidr pia kuviangalia l<wjakinTrbria
hivyo, sisi ndio tutakaosononeka" Adinasi wote waliteremea.

Nikalinadhifisha ko lililonikketa na kuendelea, "Kwanza tutaanza na
misitu. Inafaa kuitunza mistu hii kwani bila misitu hatuwezi kupata mvua ya
kutosha na tutakabiliwa na tatizo jingine la mmomonyoko wa udongo. Bila shaka7
bila udongo, hatuwezi kupata mlo. Kwa hivyo, misitu ni muhimu sana aushini
mwetu, yafaa tuihifadhi.

"Njia mojawapo ya kuihifadhi misitu ni kwa kutoikata miti hplela. MitT
hutumika kwa kuyuta mvua na tukiikata, matokeo ni kama yfele niliyoyasema
hapo awali. Miti pia hutumika kama taa hasa vijinga. Badala ya kutumia miti,
tunaweza kutumia mat uta ya taa ili tusiimalize misituyetu hakika inaf aakuwekef
walinzi wa msitu ili miti isikatwe shelgbela!

Maziwa pia ni sehemu ya mazingara yetuTTWdzTwaTTuTupmaj] na pia ndiyo
mazingira yanayowaweka nswi. Bila maji hatuwezi kuisHFvyeffr
mazingara yawe taibu. Hali kadhalika bila nswi, hatutapata mnoTul" Mahul<ukji
sufuf u wakaangua kicheko huku wakiamba kuwa hi kweli" "T

Kisha nikaendelea, "Pasi na kuondoa Rumbukumbu, hayawanr pia wamo katika
mazingira yetu. Wanyama wa mwituni wanafiJa kutuhzwe fzaidi kwani KutletecT
nchi yetu ngwenje za kigeni. Wanyama wa nyumbd
hutusaidia katika aushi yetu ya kila leo.

Sina mengi ya kuamba kwani mengin6 tllfaongea siku nyingine, fauka ya

Hakiza mtoto

" Hamjambo wageni wote na watoto wenzangu. Mimi ni mtoto wa umri wa miaka kumi na miwili, na nimetoka barani Afrika, bara ambalo wengi husema bado li gizani. Katika bara la Afrika na halkadhalika mataifa mengine katika ulimwengu wa tatu, watoto hupitia magumu yasiyosemeka wala kuandikika. Ni jukumu la walimwengu wote, hususan kutoka mataifa ya magharibi, kusikia kilio chetu na kutunusuru la sivyo, hakutakuwa na viongozi wa kesho katika mataifa ya ulimwengu wa tatu.

Katika mataifa ya ulimwengu wa tatu, watoto hunyimwa haki zao kwa njia nyingi. Kwanza asilimia kubwa ya watoto wa ulimwengu huu hunyimwa haki ya masomo. Wengi hgapati nafasi ya kuona paa la shule. Jambo hili hutokana na mambo mengi kama vile umaskini, upuuzaji na hata matatizo ya jamii kama vile vita, yafaa ulimwengu uzinduke ujue kwamba, mtoto anaponyimwa elimu bila shaka amenyimwa nafasi na haki ya kuwa na maisha mema ya siku za usoni. Tutawezaje kufaulu mnamo siku za usoni ilhali wanaotunyima elimu hiyo ndio wao hao wanaosema elimu ni ufunguo wa maisha mema? Kumnyima mtoto elimu ni sawa na kumtumbukiza katika lindi la umasikini wa milele.

Katika mataifa mengi ya ulimwengu wa tatu, mtoto hunyimwa hata haki ya kuwa na afya. Ni jambo la kuhunisha kuona kuwa serikali na pia wazazi hupuuza au hata hushindwa kuwapa watoto matibabu. Huu ni unyama uliopita kiasi. Kwa nini mtu amue kutomchanja mtoto kumkingia ndwele? Ni lazima watoto wapewe haki zao kupitia mgitibu borg na ya kutosha. Ni katika bara la Afrika ambapo watoto wasichana hugeuzwa kuwa wazazi. Maelfu ya watoto wasichana wamenyimwa uhuru wao. Wamejipata wakiozwa kwa wazee wa umri sawa na ule wa babu zao. Iwapo kuna sehemu ambapo binadamu ameonyesha uhayawani na uhuja wake, basi ni hapa. Hebu fikiria mtoto wa umri wa miaka kumi na miwili akilazimishwa kuwa mke wa mzee wa umri wa miaka sabini. Kweli duniani kuna watu na mijitu. Ole wako mtoto msichana katika bara lililo gizani la Afrika. Kitambo mtoto huyo aozwe kwa mzee wa umri tawili, lazima atapashwa tohara. Mshukuru Mungu wakfirwe mtoto msichana iwapo utanasurika tohara hiyo salama salimini. Wenzako wengine wameelekea jongomeo baada ya kuvuja damu. Sitaji wale hujipata

njia moja hadi nyingine. Wengine wa wasichana hao baadaye huaga dunia kutoka na uwele wa UKIMWI.

Iwapo mtoto mwafrika ataepuka hayo, hataepuka mabwanyenye watakaomtumia katika ulanguzi wa dawa za kulevya na kuavya. Mtoto huyo ataajiriwa kupeleka dawa hizo kutoka eneo moja hadi jingine. Iwapo atenaswa na askari, hana wa kumsaidia. Aidha kuna mabwanyenye wengine ambao huelekeza nyavu zao kwa watoto wasichana. Huwaajiri wasichana hao katika madanguro wanapowahudumia wateja wao wa kume. Waama watoto hawa wamekuwa kama mshumaa wanawahudumia wengine ilhali wao wanajimaliza.

Ni dhahiri kuwa mtoto mwafrika amenyimwa haki zake. Badala ya kupewa haki yeye hupewa dhuluma. Ni watoto wangapi huteseka kimya kimya mikononi mwa wazazi na jamaa zao? Wengine wameteswa kimapenzi. Yaani wanana iisiwa na wazazi, ndugu, wajomba nikitaja tu wachache. Wanapothubutu kufichuasiri, wao hutishwa na hata kuuawa. Ole wako mtoto mwafrika.

Ukizaliwa ukiwa na kilema Afrika, mshukuru Mungu wako iwapo utasherehekea siku yako ya kuzaliwa mara tano Wenzi wa watoto walemavu Afrika huteswa na hutengwa na jamii zao. Bado watu wengi Afrika wanaocheleka katika bahari la upuuzaji. Mtoto mlemavu huchukuliwa kuwa aliyelaaniwa. Asipouawa, atateswa na kunyimwa haki zake. Wengine hata hunyimwa haki zao za utengamano. Hawa wanafungiwa vyumbani kucho kutwa.

Ni matumaini yangu kuwa wali mwengu wastaarabu wataungana kumwokoia mtoto mwafrika. Asanteni kwa kunisikiliza na mzidi kumwombaa mtoto mwafrika.

_____ Nitirauka che baada ya kikwara wa *kwanza* kuwika. Kutokana na baridi ya bafu, nilikoga kwa maji yaliyokanzwa. Nilijikwatua kwatu kwatu lau kipusa. Mwia kiduchu nilikuwa mezani kupata sebeho. Baada ya kushtaki njaa bukrata ile, nilikuwa tayafi katika safari ndefu ya mashamoani. Nilifungua nyumba na kapiga misamba:

_____ Upeoni wa ozi niliweza kuonerstani. Nyuni walipurukapuraka kwa furaha na mikogoyote kwa kutolea Mola shukrani Kwa siku njema. Uso wangu uling'aa
- kwa furaha. NWiongeza mwendo Hi nifike haraka kwani nilikuwa na hamuna

hamu. Matwana mosi iliwasili. Wtija walishonana mle faadi nikabadili niaya ilikunfiri Wnsnn mfnpni nyinginp. ilifika kitunni Mti7iki nlintnkn mlp. ndnni ulini vitua kwenda humo ndani. Ilikuwa imejaa sisisi. Nilitafuta nafosi na kusimama kwani nilihofia kungoja kikonzo na nisipate gari lingine. Pindi utingo alipopakia miziyo alidandia na tukang'oa nanga.

Tulikuwa tumebanana kweli kweli na hatukuona kama ni hoja kwani muziki ambao kwa sasa ulidunda lau milipuko huko Baghdad, ulituteka bakunja. Abiria waliongea kwa sauti ya juu madhali. Kelele zilikuwemo mle. Kwa nje, ungedhani ni wakristo waHojazibika kwa wingi wa roho mtakatifu

_____ Mara tu tulipokuwa tukimtolea utingo nauli, vishindo yilikithiri kwa waliokuwa mbefe huku wengine wakipiga nyende Nilitulia tuli nikijiambia,^w Kuna jambo, ukisikia mbiu ya mgambo, si bwerere." Nilipopata nafasi, niliona jilori mbele yetu likiyunbayumba barasteni. Ajabu ni kuwa halikulenga barabara ila *Ilienda* upande huu na ule. Kasi nayo ilitufanya tUone kama jinamizi. Do! Kumbe si ndoto!

Dereva alijaribu juu chini kutamalaki usukani lakini wapi? Gari letu lilikwepa jilori na kupeuka dafrao. Yakini, kutokana na kule kuyumba, tulilewatewana gari likabingirika mara kadha. Kipindi cha kimya kikuu kilifika.

Mizigo ilizagaa kwenye tariki. Vigae vya vyoo vililemba lami iliyokuwa nyeusi tititi. Ngeu yajajeruhi ilipakaa kote. Baada ya kurudiwa na fahamu, niliona jilori ngambo nyingine. Mwia kidogo, waja walianza kuguna, " MguuT wangu! meno yangu! mwana wangu pekee! Mama! Nihurumie, tafadhali! Ubongo umetoka, nisaideP

_____ Haya yote yangemchekesha yeyote ingawa ajalini. Kweli, ajali na ingejali..... kama *sadfa*, magari ya polisi yaliwasiii. Sikusita kububujikwa na machozi nilipoona sehemu tupu kama miguu ikiwa garini. Kwanza, nikiwa mlemle nimebanwa baina ya kiti na bodi, nilinyosha mkono nihisi kama mguu ni Wangu. Abweji/Miundi ilikuwa imevunjika na kulemaza mikono.1

Jambo Id mwisho kuona ni manusura wakipakiwa kwenye ambulensi. Maiti zilibebwa katika gari tofauti. Nilipotiwa kwenye gari jingine, nilizirai na kuyaa foo.

_____ Nilizinduka na kujikuta kwenye wadi. Wahazigi walikuwa na kibaru. Walikuwagangeni usiku kucha. Nilipotuma macho upande huu na ule, nilijiona mwenye bahati kama mtende. Wengi walienda jongomeo. Vioja vingine

Mengi yamesemwa kuhusu maisha ya mashambani na yale ya mjini. Mimi nitayasifu maisha ya mashambani kwani nimeishi huko kwa miaka na mikaka. Chambilecho wahenga, kila mchukuzi huusifu mzigowe _____ Maisha ya mashambani ni afadhali ukiyamith Uisha na yale ya mjini. Tukipiga darubini upande wa mazingira ni bayana kuwa hali ya usafi wa mazingira mashambani ni ya kuridhisha. Mashambani kuna hewa safi kwani hakuna magari na viwanda vingi vinavyochafua hewa yetu. Jambo hili huchangia sana katika ile hali ya kudumisha siha za wakazi wa mashambani.

Aidha ni nadra na adimu kama barafu ya kukaanga huko mashambani kuyaona mabiwi ya takataka yamezagaa kila mahali. Hata hivyo, hilo ni jambo la kawaida mijini mwetu. Hilo nalo lina athari zake. Maradhi kama vile homa na kipindupindu huzuka kila kukicha.

_____ Msongamano na msombano wa watu na magari ni jambo jingine ambalo husababisha niyachukie maisha ya mjini. Watu ni wengi kupita kiasi na wakati mrefu hupotezwa wakati wa kutembea kutokana na uhaba wa nafasi. Ni vigumu sana kuchapa miguu haraka kutoka maeneo fulani ya miji kutokana na msongamano wa watu. Upande wa magari ni vivyo-foivyo. Magari yamekuwa chungu nzima katika barabara za mjini. Watu hupoteza wakati wao kutoKpna na msongamano huo. Ukienda mashambani mambo ni kinyume kabisa, watu si wengi vile na hata magari hayasongamani sana.

Pguka ya hayo, msongamano ulio mjini husababisha kelele za kila aina. Kuna watu wanaopiga kelele, magari yanayopiga honi na karakanani kunakogongongwa. Kelele hizo huathiri hizo afya za watu kwa njia moja au nyingine. Ukienda mashambani, mambo ni shwari. Yale utakayosikia huko ni sauti za nyuni, miroromo ya ng'ombe, jogoo wakiwika na koo kutetea. Waama maisha mashambani niya kupendeza

Chakula tulacho hukuzwa mashambani. Utaona ya kuwa aghalabu chakula tulacho huko mashambani hutoka shambani moja kwa moja. Mathalani ni mboga. Ukiangalia chakula kiuzwacho cheteni huko mijini, mara nyingi huwa kimekaa kwa siku mbili au tatu tangu kilipotelewa shambani. Bila shaka si kizuri kama kite cha shambani. Kumbuka chakula ambacho hakijakaa sana husaidia katika kudumisha siha zetu.

Ukosefu wa maadili ni jambo jingine ambalo husababisha kuyachukia maisha ya mijini. Mimi ya miji yetu imejaa watu wasio na tabia mwafaka. Uhalifu pia umekita mizizi mijini mwetu. Wizi wa kila aina ni mmyingi, ukhaba, utumiaji wa mihadarati, ukosefu wa heshima na maovu mengineyo. Ingawa hata mashambani kuna uhalifu na uovu mwingine wa kijamii, kiwango chake ni

26 - Heri Maisha ya Mashambani

/Aidha mijini hakuna undugu. Watu wa mijini hawathamini undugu au ujirani. Ni jambo la kawaida kupanga nyumba mijini kwa muongo mzima pasipo kujua jirani yako. Je, mtu kama huyo akipatwa na janga atakimbilia nani? Mbona haetewi heri jirani kuliko ndugu wa mbali! Huko mashambani mambo ni tofauti kabisa. Watu mashambani huuthamini ujirani. Mtu akumbwapo na janga, jirani zake humsaidia lakini mijini unaweza kufa njaa ilhali jirani anavitupa vyakula jaani.

Ni bayana kwamba maisha ya mashambani ni quia kuliko ya mijini. Ninatoa wasia kwa wale ambao wamezamia lulu mijini bila lolote la maana kuelekea mashambani. Huko watakuwa na maisha mapya ya amani, furaha na tumaini.

27 - Majuto ni Mjukuu Mwishowe Huja Kinyume

Mama alikuwa akinisihia nsiandamame na watoto wabaya. Hata hivyo niliyapuuza mawaidhayake. Niliyatia masikio yangu komango na nikawa siliki wala kutafunika. Licha juhudi za ninangu mpenzi kunishauri na kuniwosia, nilijifanyasikia la kufa lisilosikia dawa wala kafara. Nilizidi kuandamana na wasena wangu ambao walikuwa mikio ya mbuzi. Walikuwa na ndimi chafu na hawakumheshimu yeyote yule. Labda walisahau kuwa heshima si utumwa. Ukweli wa mambo ni kuwa mwanzoni sikuwa na tabia mbaya. Hata hivyo, baada ya muda niliwalanda wenzangu shilingi kwa ya pili. Bila shaka kiholewacho hupata.

Maskini nina yangu hakufa moyo bali alizidi kunipa nasaha. Uizingatia kuwa papo kwa papo kamba hukata jiwe na uwahi udongo ungali maji. Hakuweka kiboko chini kwani alielewa kuwa zunguo la mtukutu ni ufiti. Nilizitemea mate nasaha zake zote huku nikisahau kuwa kuishi kwingi ni kuona mengi. Nilisahau kuwa mamangu alikuwa ameyaona mengi na bila shaka ananielekeza kulikokuwa na mema kwani jungu kuu halikosi ukoko!

Niliyainqilia mambo ya anasa kwa uroho wa uchu wa fisi. Nilisahau kwamba anasa hunasa na raha ikizidi huleta karaha. Nilizidi kudidimia

masomoni na hata nikawa nikishika mkia katika mihani. Walimu wangu

walijaribu kunionya na kunikumbusha kwamba mwangata mbili moja humponyoka. Juhudi zao zote ziliambulia patupu na baadhi yao wakaniacha

huku wakisema kuwa cha kuoza hakina ubani.

Uchungu wa mwana aujuaye ni mzazi. Mama yangu hakusalimu amri.

Alijeuka na kuwa simba kwani alielewa fika kwamba mchelea mwana kulia, hulia mwenyewe. Mambo yalipozidi kuwa maqumu pale kiamboni, masahibu wangu walmishauri tutorokee miini kwani nyumbani kulikuwa kumejeuka kuwa shimo la mateso.

Nilijifanya maji kufuata mkondoo na tukang'oa nanga

kuelekea mjini. Lo! Kumbema tulikuwa tumetoka kufiwako kwenda kuliwako

nyama. AAmboyalizidi kuwa mawe huko mjini. Kulala na kushinda na jaa yakawa

ni mambo ya kawaida kwetu. Ushikwapo shikamana. Tuliamua kuwa mapwagu angalau tu jipatie riziki ya kila siku.

Baada ya mwia fulani, tulikuwa tumehitimu na kuwa wachopozi hodari

pale mjini. Ngoma ikipigwa sana hupasuka. Tulitiwa mbaroni na siku zetu arobaini zikawa zimetimia. Ni bayana kuwa mponda hila huvuna ufukara na njia ya mwongo ni fupi. Tulipigwa kitutu nusura tukatiwe tikiti ya kwenda jongomeo. Mimi mwenyewe nilinq'olewa meno sita, nikavunjwa mkono na kujeruhiwa jicho moja. Wale raia waliotupiga hawakushughulika kutupeleka

kituoni mwa polisi. Walizingatia kuwa tayari walikuwa wametupatia funzo letu.

28 - Siku za mwizi ni Arobain

7

_____ Tulipowasili kwao huyo sahibu wangu Juma, wavyele wake walinilaki kwa mikono miwili. Wakanipatia kiti nikakaa. Juma akaanza kuukanda unga huo kisha akawakisha nari. Nilifurahi ghaya nilipoona wakinishughulikia. _____

Alikwisha fanya hivyo gange yote na akaniletea yale maandazi pamoja na chai nikala na kunywa. Ilipofika sag kumi na mbili saa za jioni rafiki huyo wangu aliniogofya aliponiambia kwamba, "Ukienda nyumbani saa hizi utapata majambazi wakupige kitutu." Kwa sababu nilikuwa kunguru nilisalimu amri. Ilipotimia saa nne za usiku, huyo sababu kumbe alikuwa amepanga kuwa twende tukarba baitini mwa mzee mmoja. Aliponiambia mara ya kwanza nilikataa katakata. Kisha akaniambia kwamba jifya moja haliinjiki chungu, wahenga na wahenguzi walimaka bila kutupaka mafuta kwenye tako la chupa. Nilimwonya sana lakini haonyeki. Nikamwambia kwamba tamaa mbele mauti nyuma lakini hakusikia la mwadhini wala la mteka maji msikitini.

_____ Kwa sababu tulikuwa karibu kulala akaamka bila kupoteza hata sekunde akaniacha kitandani. *Nilimfuata polepole kwani polepole ndio* mwendo. Tulipowasili karibu na nyumba ya mzee huyo Jumbiri huyo akaparaga juu ya ghala la mahindi. Akatoa maqunia matatu bila kumaizi atabeba je. Nilitoa moja naye akatoa ingine tukaanza mwendo. _____

_____ Tulifika kisha nyumbani mwake halafu akaniacha huko akaenda kuchukua ile nyingine iliyobaki. Siku za mwizi ni arobaini wazee wa falsafa walilonga bila kutuchana nywele kwa mifupa ya samaki. Alikamatwa na firimbi ikapigwa nami nikashtuka kwani mbiu ya ngambo inapolia ina jambo.

_____ Mwenyewe alimshikwa kwa nguvu na kuanza kupiga firimbi. Mtego wa panya huingia waliomo na wasiokuwamo. Alieleza mambo mengi aliyochonga yeye mwenyewe. Dug la kuku halimpatii mwewe. Aliendelea kueleza kwamba wamsamehe lakini wapi? -

Aliwaambia kuwa tulikuwa na yeye wakamwambia kuwa asiye kuwepo na lake hqlipo. Ndipo alimaizi kuwa majuto ni mjukuu mwisho huja kinyume. _____ Nilishangaa nisiweze kuamini kuwa nilikuwa nimeepukana na hatari hiyo. Moyoni nilimshukuru mungu kwa kuniokoa.

Chambifecho wahenga Mungu Mwenyezi hawezi kumsahau mja wake. Siku yenyewe nikumbuka bara bara. Ilikuwa siku ya Jumamosi. Nilikuwa nyumbani peke yangu Wavyele wangu walikuwa wamesafiri kwa mjombangu. Kwa wakati

wawili walikuwa safarini. Safari yao ilikuwa ya kuvuka mito na ziwa. Lakini panapo nia pana njia.

Niliwapa mkono wa buriani. Nilirudi makeo nikiwa ninajiruhumia sana moyoni. Siku hiyo nilikuwa natarajia ardhi ipasuke na kunimeza kwani sikuwa na furaha. Ilipofika wakati wa jioni niliwafungia mifugo wote na nikaanza kutayarisha kijio.

Nilitayarisha wali na kitoweo haraka haraka. Chakula kilipokuwa tayari nilikipeleka sebuleni na kukiandaa mezati. Nilipowasha taa sikuweza kula hata kidogo. Nilikiacha chakula na kwenda kulala. Nilikuwa ninatetemeka na kushtuka bure bilashi.

Nilijawa na woga mwingi kwani nilikuwa ninadhania kuwa kuna binadamu anayenichungulia. Nilikuwa na woga kama kunguru. Nilijibwaga kitandani mwangu na nikaamua moyoni liwalo liwe. Nilijaribu kusahau lakini wapi.

Hapo kitandani nililala usingizi si wa pono, si wa mang'amu ng'amu. Yaani kusema ukweli sikuweza kupata hata lepe la usingizi. Nilikuwa ninataraji kuona asubuhi lakini wapi kuangalia saa yangu ilikuwa ni saa tano usiku.

Mara nikasikia sauti ya binadamu. Sikua mini macho yaligu. Wahenga wa zama hawakwenda segenege ja soksi ya kiwete walipopasua mbarika ya kwamba lilemwalo lipo au laja. Sauti hiyo ikaamrisha niufungue mlango.

Nilikondoa macho yangu niweze kuona kinachoendelea lakini wapi! Hfuko nilikuwa nikitafuta paka mweusi gizani. Nilipokutya ninatoka kitandani nilishangaa kuona kitu kama fuvu la mtu. Mara aliruhia bakora na kunipiga mkono wangu wa kulia.

Niliteremka polepole na kuichukua shime yangu. Hapo nilimfyatua kichwani na kuanguka chini kwa kishindo. Saa hiyo ni liupata wasaa wa kumwumiza. Ingawa alikuwa katika hali mchutuli nilimwongezea viboko.

Hapo nilikuwa nimeshtuka kwani sikujua alikuwa peke yake au ilikuwa genge. Chambilecho wahenga, kidole kimoja hakivunji chawa. fa'ara kikosi cha polisi kilivasili na kumbeba hobela hobela. Ndipo nilishangaa nisiweze kuamini kuwa nilikuwa nimeepuka hatari hiyo. Moyoni nilimshukuru Mungu kwa kuniokoa.

029 - Siku ambayo Sitaisahau

Walimu wa shule yetu walipanga siku moja ili wanafunzi waliopata alama juu ya mia nne katika mthani wa kitaifa wapewe tuzo. Mimi nilikuwa mmoja wao. Nilikuwa na alama mia nne themanini na mbili katika mthani huo.

Siku yenyewe ilipowadia ni lijiipamba ni kapambi ka. Ni Iivaa mavgzi yangu yaani sare ya shule yaliyokuwa yamepigwa pasi. Wanafunzi wote waliokuwa wa darftsa hilo waling'ara kama mwezi. Kuteta yakini, hatukupoto alama hizo kwa urahisi bali tulisoma kwa bidii ya mchwa kwani tulifahamu kuwa "Wahenpa hawakutupaka mafuta kwa mgongo wo chupq walipotafakari" mtaka cha mvunquni ni sharti ai'name."

Mwendo wg saa sita adhuhuri, mgeni wa heshima aliyekuwo mkuu wa elimu katika wilaya yetu aliwasili. Wanafunzi wote waliawa na furaha mpwito. Mkuu huyo alikuwa mwenye tumbo kama kiriba no mweusi pipipi. Yeye alikuwa na upara mkubwa. Walimu na wazazi wdlimkaribisha kwa shangwe nanderemo.

Baadaye, tuliket chini na kumpigia Rabuka dug kwani" mwomba Mungu si mtovu." Kisha mwalimu mkuu alianza kusema, "Nitawaita waliopata maki juu yg mia nne." Aliendelea, "Aliyekuwa juu zaidi ana maki mia nne themanini na mbili." Niliposikia kuwa ni mimi niliongoza, sikuamini macho yangu. Macno yglinipesapesa na matumbo kunichezachezo. Nilipiga milundi hadi kwenye jukwaa. Nilipatiwa zawadi ya vitabu kumi na viwili, kalamu ya risasi na kalamu ya wino. Wanafunzi wglionifuata waliitwa wote kwa pomoja na kutuzwa kila mmojq. Baadaye, mgeni wa heshima alisimama. Alianzia hivi, "Ham jambo nyote. Sababu ya kuja hapa, ni kushuhudia wngnfunzi waliokuwa nambari moja katika wilaya hii." Watu wote walishangilia.

Fauka ya hayo; alisema, "Sasa naona mna jug" mtu huvuna alichopanda." Wngnfunzi hawa wamevuna walichokipanda kutoka darasa la kwanza hadi la ngne. Hgpo mwgkgni wgtgjiungg ng kidoto chg kwgnzg katika shule za upili. Walimu wa shule hii naona walijaribu juu chini ili wanafunzi waupite mthani huo".

030 - Siku ambayo Sitaisahau

_____ Nilipozinduka nilijikuta nimelela chini ya mti katikati ya msitu uliojaa wanyama wa kila aina. Sikuwa na jingine ila tu kuanza kuwatazama wanyama waliokuwa wamenizingira mmoja hadi mwingine. Baridi nayo ilifika ikuvuma vizuri ungedhani ni msalaringa uliokuwa umeongezwa kwenye pilau na kuufanya uwe mtamu zaidi. Nayo siku ilikuwa niemo huku ndege wakiimba kwa sauti zao nbroro za mwewe Na malaika waKtung ia mashairi na nyimbo za kumtifuza Jalali Miterezi kwa machao hayo mema. Kwa kweli siku njema +nKmfetona maf ungtidbakari.

IKkuwa ni pilka - pilka za hapo jano machweo za kuchiingo kondoo wa abu yangu ni I ipo jikuto nimejitosa kwenye bohari la usingizi waponi.

Wanyama hao kama vile thui, simba no fembo waliufanya mtima wangu kudunda du!du!du! ja magoma ya chakacha. Basi mmoja wao aliyekaa kama tumbiri lakini ni bongwe to mtu alijitokeza ili tuanze kupambona kufa kupona. Nilishikwa na bumbuazi kwani tangu I ini mnyama akaongeo na wenzake. Nililifika kibwebwe na tukaanza kurushkwa makonde gmkali na dude hilo.

bn yuu, pndikizi hilo la mii lilinikaba koo uflgedhani tuko ukimroni katika jumba la mieleka. Nililikaza kisabuni kuona kwamba Ifmeniocha lakini sikufua dafu kwani rai zangu zilikuwa chache mithili ya mduki mdogo anayeishi mchangani Mara HBnitupa chini pui tilita magego yake ili linimeze. Mpango wao ulianguka kwenye ziwa la chukuliwa na chechele nilipolipiga kwa jiwe kubwa lenye uzito wa chungu furiko na likaanguka chini kachi

Nilitaka kupiga mbio lakini mambo yalikuwa yamenitendeg segemnege kwani lilinitaga na nika jikuta kwenye bahari ya damu kwani kichwa chanqu kilikuwa kimechubuka ngozi.

_____ Mara ya thenuni, lilinikaba koo tena hata nisiweze kupumua ila tu kulikondolea macho ja aliyekuwa anapeana mkono wa marahaba. Sikuwa na jingine ila tu kupiga Simu kwa mahuluki waliokuwa wamenitanqulia kwq matilaba mahasusi ya kuwajulisha kuwa mie yu barasteni naja kwa moyo mkunajufu na wanikaribishe kwa mikono thenuni.

Hapo ndipo liliamua kwenda kunifanya kitoweo kwa kunitupa kwenye shante yake na kwa mwendo wa dalji dalji na madahiro lilianza mwendo kuelekea kwake manyumbani. _____

Lilitembea guumosi guupili kwa mwendowa aste astehuku mimi nikishika tama na kuanza kuwaza na kuwazua jinsi ya kulihepa bongwe hilo la mtu. Hata hivyo Rabuka Si Athumani.

_____ Defa tu kwa sauti ya huzuni na huruma niliomba liniruhusu niende uani

031 - Harusi ya Mwaka

Harusi inayozungumziwa hapa ni ile iliyokuwa kati ya Bw. Peter Mwangi na Bi Tabitha Mungai. Harusi yenyewe ilifanyiwa katika Kanisa la Kianglikani la Mtakatifu Mariko katika mtaa wa Westlands. Marafiki na jamaa walianza kumiminika katika uwanja wa kanisa hilo mwendo wa saa tatu asubuhi. Wengine walikuwa ni wale wapiga picha wanaojulikana kwa jina maarufu 'paparazi'. Wapigwa hivyo kwa sababu hupiga picha bila kuambiwa na baadaye hukuuzia.

Baada ya kusubiri kwa muda si ayami, msafara wa magari ulionekana kwa mbali. Hapo ndipo watu walipagawa, wakaruka na wengine kuanguka wakikimbia kuwaona maharusi na wapigwa wao. Maharusi wakalakiwa kwa shangwe na nderemo. Kasisi mchungaji aliwaelekeza kanisani wakaketi.

Mara kasisi akasimama na kuanza kuong'iza/badq ya harusi. Waumini, jamaa na marafiki waliimba nyimbo kwa furaha binburaha. Ukafika ule wakati ambaoku mtu aliungojea - kulishana kiapo na kuvishana pete. Kasisi akawaita hapo mbeleni kuuliza, "Peter, uko tayari kumpenda Tabitha katika maisha yako yote?" Peter akajibu "Ndio niko tayari". Kasisi Qurudia maneno yaleyale kwa Tabitha naye akajibir vivyo Kivyd. froda ya hapo watu walufumukana kuelekea kwenye karamu iliyokuwa imeandaliwa nyumbani kwa maharusi.

Huko nyumbani kwa maharusi chakula kilikuwa mzo na cha kila ainati. Nyama za ng'ombe, kuku na mbuzi zilikuwapo. Vinywaji kama vile soda na sharubati, vyakula kama vile wali, 'mukimo', chapati na ugali vilikuwepo. Watu waHkula shibe yao. Hiyo ilikuwa harusi ya kufika zaidi ambayo ilikubadilika.

032- - Insha ya Kumbukumbu

MKUTANO WA WALIMU SHULENI:

JULAI 2010

WALIOHUDHURIA:

1. Bw. Vincent Mutitu - Mwalimu Mkuu
2. Bi. Eunice Wanjia- Naibu wa Mwalimu Mkuu
3. Bw. James Karanja
4. Bi. Rose Achieng
5. Bi. Angela Muthoka
6. Bw. Hillary Mwiruri
7. Bi. Mercy Muhia
8. Bw. Robert Ndungu

5.....

1

WALIOKOSA KUHUBHURIA

1. Bw. John Kinyanjui _____
2. Bi. Ann Njoki _____

WALIOTOA UHURU:

1. Bw. Tevin Mulavu - alikuwa safarini
2. Bi. Editor Mogore - aliyekuwa mgonjwa.

AJENDA 1: UOVU WA NIDHAMU SHULENI

Mkutano ulianza saa 8:00 kamili kwa maombi yaliyotolewa na Bi. Lucy. Baada ya hayo, mkutano ulianza huku mwalimu mkuu akisikitikia hali ya juu ya utovu wa nidhamu hasa katika madarasa ya sita hadi nane. Visa vya utovu wa nidhamu vilivyotajwa ni kama vile utumiaji wa dawa za kulevya, uvutaji sigara na utumiaji wa lugha chafu. Walimu wote walif ikiana kukomesha tabia hii.

AJENDA 2: UZEMBE MIQN6QNI MWA WALIMU

Mwalimu mkuu aliwaonya walimu ambao hujikokota wanapoenda darasani. kuwa watachukuliwa hatua. Kujikokota huko hureza wakati wa

INSHA MUFTI

MTUNGO WA KWANZA 2007

Joyce AcWeng,
Shule ya Msingi Uhuru,
S.L.P 1187.
BuruBuru.
Nairobi.
14/11/2007

Rafiki mpendwa Pamela,

Habari yako? Natumai ya kwamba uko sawa na pia u mzima mithili ya *kigongo*. Mimi niko salama salimini na *ninaendelea* vizuri na masomo yangu.

MathumUni ya kuandika huu waraka ni kukujulia hali nanikuelezea ninavyoendelea na maisha huku shuleni baada ya kuhama kwako. Chambilecho wahenga, barua ni nusu ya kuonana."

Kama nilivyokueleza awali, nataka kukufahamisha ninavyoendelea shuleni kinagaubaga. Jambo la kwanza ambalo *ningependa* ujue ni kwamba tumeletewa mwalimu mgeni baada ya Bw. Otieno kustaaifu. Mwalimu huyu anajulikana kama Bw Macharia. Yeye ni mwalimu mpole na mwenye heshima. Waama walisema wahenga, heshima si utumwa. Ni mweusi tiiti mithili ya makaa. Ni mcheshi na punde tu anapocheka utapata nafasi ya kuyaona meno yake ambayo ni meupe pepepe, theluji kando.

Jambo la pili, niko ha furaha isiyo na kifani kwa sababu mimi ndiye kiranja mkuu wa shule baada ya walimu kuona tabia zangu njema. Wahenga na wahenguzi hawakutuchana nywele kwa mfupa wa ngisi waliponadi ya kwamba chema chajiiza kibaya chajitemebza. Isitoshe mcheza kwao hutuzwa.

Jambo la tatu ni ya kwamba shule yetu imepakwa rangi upya. Tulikuwa tumezoea kuta chafu lakini sasa shule yetu inameremeta metumetu nyota kando.

Wahenga hawakutualisha soksi za glasi waliponadi, "Pasipobudi hubidi." Wanafunzi wa darasa la nane hawana budi kutoka shuleni sa moja jioni kwani wad hubaki shuleni kwa minajili ya kufanya masomo ya ziada.

Sind budu kumaliza kwa kusema ya kwamba tunajitahidi sana katika masomo yetu chambilecho wahenga "mvumilivu hula mbivu."

Natumai nawe pia utaniandikia barua hivi karibuni.

Nisalimie wavyele wako na pia dada yako.

Ni mimi wako

MTUN60 WA PHI 20Q7

Eunice Kadzo,

Shule ya Msingi ya Kahawa,

S.L.P. 10479,

Nairobi

14 NOV, 2007.

Kwa sahibu mpendwa Rodha,

Natumai uko buheri wa afya na mzima kama kigongo. Hapa Nairobi wavyele wangu pamoja na ndugu zangu wako salama na wanaendelea vizuri. Tangu tulipoachana na wewe nimekuwa nikiendelea vizuri na masomo yangu. Nilipelekwa katika shule nyingine ambayo ni nzuri zaidi kuliko ile ya kwanza. Najikaza kigabuni na kutia bidii masomoni kama mchwa ili mwishowe nivune nalichopanda na kama ujuavyo mtu huvuna anachopanda nami bila shaka nitavuna mazuri.

Mimi huamka asubuhi na mapema jjabla jimbi hajawika na kuanza masomo yangu. Sifanyi mchezo ambao nilikuwa nafanya hapo await kwa maana, niligundua kuwa duniani huwezi kufanikiwa bila kutoa joshu lako mwenyewe kama walivyosema akina baba etu kuwa mtegemea cha nduguye hufa maskini nami sitaki kufa maskini hohe hah.

Baba alininunulia vitu virigi vya kuchezea na isitoshe alinunua tarakilishi ambayo mimi huitumia kama m'nasoma. Nilijiunge na klabu cha vijana ambacho huwasaidia watu ambao hawajiwezi na pia walioathiriwa na ugonjwa hatari wa ukinwi. Kna juma sisi huwatembelea na kuwahimiza jinsi ya kuishi na ugonjwa huu.

Wakati mwingi, mimi huenda maktabdini na kupitia vitabu kadHEKwa kadha kwani mtaka cha mvunguni sharti ainame na wala sio kusimama wima kama asjffi jela. Nilijaribu kuwatafuta marafiki wengi wa kukaa nao na nilifanikiwa kumpata mThoja tu! Lakini wewe ndiye rafiki yangu wa chanda na pete, kufa kuzikana na isitoshe wazazi wetu wanaishi karibu kama pua na mdomo.

Ule mzinga wa nyuki umeendelea na una nyuki wengi na wao hutengeneza asali ambayo mimi huza na kupata ngwenje za kutumia kununulia vitu vyangu mbali mberfi. Nilikuwefika furaha mithili ya tasis aliyeweza kujifungua mapacha mwezi uliopita kwa kiibuka nishindi - katika mashindano ya kuimba mashairi. Nilikuwa mwanafunzi bora zaidi katika mkoa wetu.

Mimi kama mmoja wa vijana nilijiunga na marafiki wenzangu kupingqutuffizi wa mihadarati na ngono kabla ya kufunga ndoa. Tuliandamana pamoja na mabangb rijaRi kwa juma moja. Vijana wengi walijitokeza na kutuunga mkono na pia chifu wetu alitupa mkono wa tahanan kwa kazi nzuri. SinaVnengi ya kusema bali ni kukuhimiza utie bidii masomo. Natumaini tutaonana hivi karibuni shule zikifungwa na pia uwape wazazi wako mkono wa buriani pamoja na nduguzo.

Rafikiwa wa chanda na neta

KULA KUTAMU, KULIMA MAVUNE:

Kila Jumamosi mimi hurauka na kudamka alfajiri na mapema. Wakati huo, mahali pa utusi utusi panatawaliwa na kutamalakiwa na ucheachea. Kibaridi shaddidi cha kufisha panzi huwa kimezagaa na kuvavagaa. Mwili hinitetema temtem mathalan kifaranga cha kuku kilichonyeshewa na mvua kidindia. Mimi hukeng'etwa na kutafunwa tafutafu na baridi. Licha ya hayo mimi si mwendaguu, chambacho wavyele ajizi nyumba ya njaa. Achanikaye na mpini hafi njaa.

Baada ya kujihimu na kujilawa mapema hivyo, huanza kubukua mabuku kwa satua na huluwa. Ninaungojea kuufanyu mthani wangu na kutimu na muhitimu darasa la nane hapo mwisho mwa-ani. Harakati na mikakati ya kudurusu huendelea kwa saa moja mtawalia. Nia na azma yangi ni kuukwantura na kuukokonoa mthani huo. Zana za vita ni silaha. Nimejaza piaka langu mishale yenye liga kupambana na nduli huyo.

Shamshi linaponawa uso hucha na kuwa kweupe pepepe. Umande na akungu huwa vimeyeyuka katika hewa yabisi. Meno huyapiga mswaki, huyasukutua na kutema masuo. Kisha huelekea hamamuni kwa radhafa zq asubuhi. Hunawa uso na kuyaondoa matongo matongozoni. Huzifagilia mbali keya zilizokita mizizi nguyuni. Naam, huwa sdf i bin nadhifu huku nikiunukia jaruhani.

Kisebeho huandaliwa mwendo wa saa mbili na ushei. Huo nao-huwa-walti aula kwani hustarehe"na kusabareha kwa staftahi iliyonoga nakuhomolewa. HUbiffak&u wakubwaku kama shumndwa mlaffi asiyeteua nyamafu wala nyamcrchinje. Husarabffchai ya mkandaa kwa muhogo wa kupwazit. Humege na kunyofoa bofulo iliyopakwa na kusffubWa uki wa nyuki. Pia hakukosekani pipi na kaukau za kumumunya na kugeaeda. Shibe mwana malevya, njaa mwana malegeza.

Sisi tu wakulima tangu jadi na jadi. Tunalo shamba maddal basari. Mimea kama nyanya, kitunguu na kabichi hukuzwa kwa wingi shambani petu. Konde ndilo msingi wa rasilimali katika kutupatia malighafi ya viwandani. Huchanika na mapini mgundani nikitia mbiya au mifuo ya kupanda mbegu au kautika miche. Amairhifihushitadi kutwa, hadi jua la mtikati. Kishuka huandaliwa kuko huko shambani. Maharibi yfcmapojiin huwa nimechoka tiki. Huelemea nyumbani na pakacha la matunda kuwauzia wachuuzi rejareja. Hakika Jumamosi shamshi huchwa bila ya kujua. Labda kwa sababu ya kukukurika kakara!

MSAMIATI

1. Twaliwa na kutamalakiwa - chukuliwa na
2. Zagaa na vavagaa - Enea kila mahali
3. Nyesha kidindia - Nyesha bila kupuSa
4. Mwendaguu - anayekata tamaa
5. Jihimu najilawa, Rauka na damka - amka mapewa
6. Kutimu na kuhitimu - kufikia kiwango fulani cha elimu na kufuata vyema.
7. Kudurusu - Kujiandaa kwa mtihani / fanya marudio
8. Mtawalia - mfululizo, bila kupusa
9. Kwangura na kokonoa - Pata kila kitu katika mtihani
10. Hamu na raghaba - Tamaa kubwa ya jambo
11. Zana za vita ni silaha - Ukitaka kufanikiwa katika jambo jiandae
12. Riaka - Ziaka, kifaa cha kuwekea mishale
13. Liga - sumu
14. Shamsi kunawa uso - linapoucha, kupambazuka
15. Masuo - maji machafu yanayotemwa baada ya kusukutua kinywa
16. Matongo - uchafu wa machoni, baada ya kulala
17. Keya - mipasuko / nyufa katika nguyu au nyayo
18. Aula - bora, njema, nzuri
19. Kupwaza - kuchemsha, kutokosa /
20. Kusiriba - kupaka kum rangi, mafuta, uki
21. Maddal basari - shamba kubwa, bahari ya shamba
22. Shika moto - kuanza mara moja
23. Jari moja - filihali, hapo na hapo
24. Malighaf i - mali duni ambayo bado haijatengenezwa bidhaa muhimu
25. Choka tiki! - kuwa Hoi kwa uchovu
26. Huelelea - hujikokota kuelekea

JINAMIZI LA KUTISHA

Nilikuwa nimekanyaga chechele na kupotea njia. Nikavogomea msituni. Sikufa moyo. Heri kufa macho kuliko kufa moyo. Matumaini makubwa na sala za kila siku zilistawisha miche ya uvumilivu katika nia ya dhamira yangu. Moyo ukapata nguvu na kuwa imara kama ngome ya nabii Isa.

Nilishinda nui zote shakawa katika ziara hii. Ndwele zilinitafuna tafutafu. Njaa ilinisokota tumbo. Nyota ilinikereketa koo kama msumeno. Sikupata walau tone la kubundisha koo langu. Baridi shahidi ilinikeng'eta mifupa. Mwili ulishikwa na kibibi ukafa ganzi.

Ngeu yangu ilizizima kama barafu lakini sikujali wala kubali. Nilishitadi kusharidi na kusonga mbele kama jeshi la wokovu. Nyakati za mchana shamsi ilikuwa kali kama nari. Hewa ilichemka kama tanuri. Nilitokwa na jasho chapachapa ja mwele wa shihinikizo la damu. Lakini nilivumilia kwani mvumilivu hula mbivu.

Baada ya mwendo mrefu wa shahari na shuhuri, sudi ikanisadifia. Nikaona katika upeo wa macho bahari ya jumba. Lilikuwa limejengwa kwa miamba, na lilikuwa likifuka moshi mwingi kwenye dohani. Nikimaizi palipo na moshi pana moto. Kikagitagita kulikaribia kwani ukubwa wake haukuwa wa kawaida. Kwa mithaki sharuti liwe jumba la majitu.

Usiku nikashindwa kuvumilia. Washindwao ni waume na mata. Afadhali nife katika jumba lenye moto kuliko kufa kwa baridi. Asteaste nikitambaa ja mnyoo afanzavyo. Kunyata nikaendelea, kama luja atendavyo. Mchachato mchachato, fpwendo wangu wa kuvizia. Nikiogopa vimoto, ambavyo vyaningojea!

Mara vishindo na kutetemeka kwa ardhi vilisikika. Rihi mbi ya majitu ilizagaa kila mahali. Kukuru kakaral Kukuru kakara! Majitu yalipanga moza na kuandomana mpororo had jumbani. Jalali Wahidi! Kukabiliana na majitu ni kama kutia kichwa chako kinywani mwa asadi. Ya rabi stara! Nikamlingana Kahari anikwapue kutoka kwa kahati hiyo.

"Mff! Nasikia harufuya binadamu!" Jitu moja likalonga. "Mff! Nasikia pia! "Mff! Nadhani unasema ukweli." Jingine lenye macho matatu usoni likalumba. Kisha majitu yakaanza kukukurika kakara kunjifanya asusal Ewe msomaji unaweza kukisia nilivyohisi. Hapakuwa na chamsalie mtume wala nabii.

Kukimbia kwangu hakuwezi kuelezeka. Kama niliponea kujikunguwaa na mwamba, ni awana

MSAMIATI

1. Kanyaga chechele - kupotea njia ,
2. Kuvogomea - kupotelea mahali
3. Nari - moto
4. 5fhinikizo la damu - uwele wa damu kumwenda mtu kasi
5. Suai - bahati njema
6. Fula - kutoka kwa moshi mahali fulani
7. Dohani - mahali unapofukia moshi katika nyumba
8. Nikagitagita - nikachelea, nikaogopa, nikashikwa na wasiwasi
9. Afanzavyo - afanyavyo
10. Kunyata - kunyata, tembea kwa ncha ya vidole, bila kelele
11. Mchachato - mwendo wa taratibu bila kelele
12. Rihi - harufu
13. Mbi - mbaya
14. Kukurukakara! - Fuo, ghasia, vurumai
15. Jalafi Wahidi! - Mungu wa pekee
16. Anikwapae - Aniopoe
17. Likalunba - likasem kwa kujibu
18. Asusa - chakula kidogo kisichoshibisha, huliwu kuleta hamu ya kula kwenyfcwc
19. Kujikunguwaa - kujikwaa, kujigonga kwa kitu
20. Mauwawt - msaada, auni
21. Samadari - kitanda cha mbao

Jifundishe methali ambazo zimetumika

1. Washjndwao ni waume na mata
2. Palipima moshi pana moto.
3. Mvurfilivu hula mbrivu.
4. Heri kufa macho kuliko kufa moyo.

MAISHA NI UKUNGU LICHOMOZAPO JUA LA MAUTI. HAYANA BUDI KUTOWEKA

Shamsi lilikuwa la mtikati. Nilikuwa katika kuziambua nguyu kuelekea kiamboni kutoka shuleni. Kote janibuni kulikuwa tuli na tulivu, mavani kando. Ghubari jekundu liliendelea kutifuliwa na upepo. Imi nikashitadi kupiga ndago kwa misamba. Jekejeke chapachapa lilikuwa likinichirika chiri. Nikasakarika kwa nyota kama jangwa la Kalahari. Hakukuwa walau tone moja la kubundisha koo langu. Nilijikaza kisabuni nikamaizi mbwa hafi maji akiona ufuko.

Muda si ayami nikawasili nyumbani. Nyumbani tulikoishi, hakustahili kuitwa nyumbani. Tulisakini mtaa wa Mnobe. Jina lililosadif u hususan. Vijumba vya karatasi vilisongamana na kulaliana kama viota vya mizingi. Rusurusu za uchafu uliojaa uvundo debwedebwe zilijaa na kujazana. Huo kama si ukata ni nini? Kwa yakini utashi wa sina sinani. Jungu la mavi na mkorogwe.

Kilango cha kijumba chetu kilikuwa hakijakomelewa. Idhibati wanuna wangu walunguzi hawakuwa mbali. Niliingia ndani na kujipweteka kigodani, Nikachota maji mtungini na kukamia kata yote tumboni. Katika hali ya uhawinde kama wetu, kupata kishuka kulikuwa tukizi kama barafu ya kukaangwa. Tulikula chajio tu, baada ya nina kurudi muhula wa magharibi kutoka kuchuza somba jijini.

Shibe mwana malevya, njaa mwaa malegeza. Uchovu, mavune na njaa vilianza kunitambalia. Matongozi yakaniwia mazito. Sonezi ikaanza kunitambalia taratibu falau hombwe atambaavyo. Ghafula ya binbaru, ukemi ukapasua hewa. Sijui nilivyotoka ndani kwani nilijkuta nje! Macho kayakodaa kima kama mwivi aliyefumaniwa akiviondoa vya insi bila idhini. Usingizi ukanitoweka tamathali ya umande wa asubuhi jua linaponawa uso.

Nje kulinaribisha mfarka kabisa. Kila kiumbe kilikuwa mbioni. Si watu, si mbuzi, si kuku, si vototo vikembe. Chochote chenye uhai kilishitadi kuyanusu maisha yake, Upande wa chini wa kijiji ghubari jeusi la moshi lilitanda na kuzagaa angani. Pafukapo moshi pana moto, na cheche akilia mfiche kuku. Mito hii isiyo tahadhari lilikuwa tukio la kawaida hapo Mnobe. Chanzo na kiini chake kikiwa giza totoro.

Nilijitoma gengen petu na kuokota cha kuokotwa. Vitabu vyangu, sufuria, magwada matarutaru na vifaa vingine duni. Mtu hujikuna ajipatapo Moto huo ulikuwa ukichoma kwa mrindimo mkali. Mipasuko kama ya baruti ikihinikiza hewa karibu kupasua masikio ya waja. Moshi mweusi pi, falau kizimwili ulitamalaki na kutawdla hewa. Kijiji cha Mnobe

MSAMIATI

1. Mtikati - Adhuhuri
2. Nguyir - Nyayo
3. Janibu - *Pande* zozote zile
4. Tuli na tulivu - Shwari
5. Ghubari - Wingu la uvumbi
6. Kupiga *ndago* - tembea kwa miguu
7. Kusakarika - hali ya kuona kiu
8. Nyota - kiu
9. Kubundisha koo - kukata kiu
10. Jikaza kisabuni - vumilia
11. Mbwa hafi maji akiona ufuko - palipo na matumaini mtu hafi moyo
12. Sakini - kukaa, kuishi
13. Mnobe - mkata au maskini
14. Mizingi - aina ya ndege wenye viota mahali pamoja
15. Rusurusu - rundo kubwa, mlumbuko
16. Debwedebwe - harufu mbaya
17. Wanuna - ndugu zangu wadogo
18. Walungizi (mlungizi) - anayekufuata katika uzazi
19. Kigoda - kiti cha miguu mitatu
20. Kukakamia - kunywa kitu kiowevu bila kupusa
21. Uhawinde! umaskini
22. Kishuka - chakula cha mchana
23. Shibe mwana malevya, njaa mwana malegeza - asiye na chakula ni mvivu
24. Mavune - ulegevu kwa sababu ya uchovu
25. Kunikeng'eta - kuumwa na njaa
26. Gonezi - usingizi
27. Hombwe - aina ya konokono.
28. Insi - birladamu
29. Mfarka - tofauti kabisa
30. Vikembe - vidogo
31. Cheche akilia mffche kuku - ukiona hatari jinusuru
32. fienge - kibanda kinachotumiwa kama nyumba
33. Magwanda matarutaru - maguo yasiyo maana
34. Mtu hujikuna ajipata - bidii ya mtu ni kulingana na uwezo wake
35. Mrindimo - mvumo au sauti ya moto
36. Hinikiza - jaza na kuenea mahali

MTAKA CHA MVUNGUNI SHARTI AINAME

Methali hii inamaanisha kwamba ili mja afanikiwe hana budi kujitahidi. Methali nyingine yenye maana sawa hususan na hii ni; mvumilivu hula mbivu na nyingine nyinginezo.

Bila stahamala na uvumilivu mambo hayaendi. Uvumilivu ndiyo siri ya fanaka na ufanisi katika aushi ya adinasi yeyote yule. Ama kweli, subira ni ufunguo wa faraja; -

Vidokezi vyangu vya awali vinaelekeza dua langu kwa mwanagenzi yeyote yule..Mwenye nidhamu ni intidhamu ya kina kirefu. Anayeambiwa akaambiwa. Akitumwa hutumuka

Akielekezwa huelekwa. Akifundishwa hufundishika. Mwanafunzi kama huyo hakosi mafanikio mufti. Ukidadiskna kuchunguza. kwa imma, utagundua na kung'amua kwamba matokeo hayo hayakuokotwa. Achanikaye na mpini hafi njaa.

Kurauka na kudamika kila asubuhi kwenda shuleni si lelemama Baridi shahidi huzikengeta na kizitafuna tafutafu ngovi zetu. Kumbimbi za; ubataani huvimba na kuvimbiana haya

yote ni muhali na adimu kwa mtu mwenye moyo mwepesi. Hasa mkasi wa kukata tamaa mja akatamaukwa. Lazima mja aitamause tamaa ya kushindwa na kuitutia katika kaburi la sahai. Lazima tuwe na tamaa ya maendeleo. Siyo ile tamaa ya maangasiyo ile tama ya maangazi inayosemwa, tamaa mbele mauti nyuma.

Shali alihamu na kutamani kukijua na kukifahamu KiswahiMi Alishindwa aanzie wapi amalizie wapi. Alikuwa kisu kidugi na kilichosenea. Kwake yeye uchambuzi na utambuzi na kigiriki. Fasihi na ufasaha vilimpa jinamizi. Insha na mtungo vikawa bahari kuu yenye maji maundifu Alighafilika kwa maghafala wa tnaki pana. Kwake yeye Kiswahili na uswahili ni giza la kaniki. Huo ndio waadhiwa wahenga. Jambo usilolijua ni usiku wa kiza totoro.

Penye nia pana njia. Shali si mwenda guu. Alimwendea Bwana Mufti kumtaka ushauri Naam, auguaye huaguliwa. Mwalimu alimpa nasaha, maelekezo na njia mahUsusi za kujifunza lugha. Walishinda pamoja, laili wa nahari. Huku akimvuvia hekima na busara yake.Mathalan alipania kumtunza kwa vitanga vya mkono. Lau afanyavyo nyuni mvyazi kwa kindalake kiotani.

Mwalimu alimfunza ufasaha na sarufi kuanzia kwenye ngeli. Baada ya kuzimiiM aliweza kutunga sentensi fupi-fupi. Alipofuzu hatua hii aliweza kutunga ndefundefu za mseto. Shali alimaizi bayana kuwa; msingi waarufi ni ngeli. Bila kuzitawala

MSAMIATI

1. Hino - hii
2. Stahamala - uvumilivu
3. Aushi - maisha
4. Inna - kwa kweli, yakini
5. Lelemama - jambo rahisi
6. Ngovi - ngozi
7. Mkasi wa kukata tamaa - jambo la kukosesha matumaini
8. Maangazi - kuleta maangamizi
9. Alihamtr - alitamani
10. Shafilika - ishiwa na mawazo
11. Mghafala - kosa la kufanya kwa kutojua lipia kutenda
12. Maki pana - kuelezea ukubwa wa unene wa kitu au jambo
13. Waadhi - nasaha, wosia
14. Elewa fika - jua kwa hakika
15. Bunga bin zuzu - mjinga wa wajinga

Zikamilishe methali zilizotumika ukielezea maana na matumizi yake

16. Mtaka cha mvunguni .....
17. Mvumilivu.....
18. Subira ni .....
19. Achanikaye na mpini .....
20. Tamaa mbele .....
21. Jambo usilolijua ni .....
22. Penye nia.....
23. Auguaye.....
24. Atafutaye.....
25. Elimu ni .....
26. Atangaye na .....
27. Kucheka na nyani .....

MSAMIATI

1. Uwele - ugonjwa, maradhi
2. Zinaa - ugonjwa unaoambukizwa kwa kitendo cha kujamiliana
3. Kupata wiche - kuambukizwa viini vya uwele
4. Kutia wiche - kuambukiza viini vya uwele
5. Virusi - viini vinavyosababisha ugonjwa
6. Aliyehamili - mwenye mimba
7. Chupa - nyumba kajikamwili wa mwanamke anapokulia mtoto
8. Vita shadidi - vita vingi
9. Kufufutika - kuishiwa na nguvukukonda
10. Ikishitadi kujiradiradi - ikiendelea jirudia
11. Mustakabali - usani, chambo Chamboni
12. Wia mui hauongolewi mtoto - watoto hawafunzwi tabia mbi, wasijewakatga.
13. Mwana akibebwa hutazana kisogo cha nina - watoto huiga matendoya wavyele wao
14. Kukereta mtima - kuudhi moyo
15. Vipara foto - viruki njia - vrsichana vinavyozurura mtaani
16. Kutegwa kwa chachu na kunaswa kwa ulimbo - kupotoshwa kwa fradaa chache tu
17. Kitatange anayekutosa demani - mtu ambaye hukutia katika mtego
18. Kuingia mafa - kurithi mke aliyefiwa na mume
19. Mfaruku - mke aliyefiwa na mume
20. kuupalilia na kuutilia mbolea - kuuendeleza au kuukuza
21. Uchechefu - ucjache, uhaba
22. Fulusi - Fedha, ngwenje, ghawazi
23. Kitembo - kiwango, !
24. Huria - huru, bila malipo
25. Kijungu jiko - kazi ya kujipatia riziki tu
26. Kulawiti - kujamiliana baina ya mume na mume
27. Kunde hunya kunde - matendo na tabia za mtu huwa vile alivyolelewa
28. Hawaa na ashiki - uchu, tamaa za kimwili
29. Kututiwa mavani - kuzikwa kqburinr
30. Makapipi - ganda lamuwa lililotafunwa

Aaliaali -Bora, taridi

Afukam - Punguani, kichaa

A kali- Kundi, fungu

Akhiyari - Njema, ya kupendeza

Akiba si mbi ingawa ya kumbi siku ya kivumbi huitia motoni.

Aliyehamili - Mwenye mimba

Asadi - Simba

Awana ni awana hakuna mini duni

Badalani - Mijini

Bori - Upembe/vipusa vya ndovu na vifaru

Chupa - Nyumba katika mwih' wa mwanamke anapokulia mtoto

Demka dem dem! - Kunengua viuno katika dansi

Fulusi - Fedha, ngwenje, ghawazi

\$mba - Ukubwa wa kitu au mnyama

Halifu - Mlai yaliyoachwa na aliyekufa

Hawaa na ashiki - Uchu, tamaa za HimwTTi

Huria - Huru, bila malipo

Huzipanga mbavu - Hupumzika, hufela

Tkishitadi kujiradidi - Ikiendelea kujirudia

Ilipiku - Ilishinda, ilikithiri

Isimu - Ishara, dalili

Istiwai - Ikweta ®

Ja-kama

Jalalati - Mtukufu mfalme

Jambeni - Msumeno mkubwa.

Jivuli la mtuno hutuni ka wa mbali

Kaditama - Tamati, mwisho

ilia mguu wa kausha) - Nyima mtu kitu, haribia mipango

Tosheleza Jya, mahitaji

yashinda-tiba

fcftatange anayetartosa demani - mtu ambaye huku% katika mtego

Kitembo - Kiwango

kj'wi - Kifo, kibaya

Kukimbia

jiko -Kaziya lay«patia.r«zrki tu ““

Kizuu - Mazingaombwe, shetani tCUchopuka -

MTUN60 WA TATU 2007

Allan Kuria,

S.J..P 21784-00505.

NAIROBI

No&mba 14, 2007

Kwa mwandani msanifu,

Nakumiminid salamu bwai bwai mfano wa thufeya za nyota tupilia mbali ISHerwa Ibrahimu. Urai gani? Nirajua yangu kuwa una siha njema na u mzima mfano wa ngorange ya mpingo.

Madhumuni na«dhamira kuu ya kukuandikia waraka huu si kukusabahi, mbali ni kukueleza kwa mapana na marefu maendeleo yangu hapa shuleni. Tangia ulipojiunga na shule ya Matopeni, hapa chongoleani pamekuwa na maendeleo tumbi nzima.

«Kwanza, tuliachana nikiwa karibu kuburura mgwisho darasani. Sasa, nina furaha isiyo / mfanowe kukujulisha kuwa sasa, matokeo yangu ni aula zaidi. Katika mthani uliepita, niliuma uzi na kukwangura maksi gana nne wahedi wa sabini. Mwanagenzi mmoja tu ndiye aliyenipiku, naye aliibuka namba moja kwa alama mia arba sabini na mbili. Kwenye mthani unaokuja, nimepania kumpiku na maksi si kidogo,

Pia kuna wafunzi wageni ambao wameajiriwa shuleni mwetu. Wadarisi hawa wameletia ili 'flutufunza badala ya walimu walioenda njia ya marahaba kwenye ajali ya barabarani. Ingawa walimu hawa ni wapya shuleni kwetu, si wageni asilani kwenye uwanja wa ufunzi.

Bwana Kokotao, ambaye nimdarisi wa Hisabati, ni mwalimu mufti kabisa. Yeye hupenda nambari mithili ya mboni ya JfCHB lake. Kufeli kwenye Hisabati ni sawa na kujitukana mwenyewe. BiSafuni naye ni bingwa kwenye lugha ya mayai. Yeye hukitongoa na kukisongoa kimanbo kana kwamba aiizaliwa Uingereza. Siku hizi, sisi hustihizai mtihani ya Kiingereza.

*Usradh Obonyo katika Kiswahili hukitema kiswahili kama aliye kopola na kamusi mkonofii, yaumu hizi, kupasi Kiswahili ni rabisi kama mboga.

Kwenye kitengo cha upishi, ukarabati pia umefanywa. Wapishi wazee waliokuwa wamepigwa kalamu au wengine wageni wakapewa ajira. Wapishi hawa wana tajiriba chungu nzima. Wao hutuandaliamaakuli ya kunoga na kuhomolewa. Wengi hutoka humo wakirdmba vyanda na viganja vya mikono yao. Kweli, aisifuye mvua imemnyea.

Isitoshe, iyawa Hiliokuwa likiakwa limekamilika. Bwawa hili lilikuwa limechukua miaka minni kujungwa kikamilifu, lakini wazee wa kongza za mawe hawakuwa na ubozi wa kaa waliponadi, J₁ awia ufike. Sasa, tunajua samaki ni nani na limbukeni ni kina nani kwa hisani ya bwawa hilo.

[illegible]

Insha mufti

MTUNSO WA KWANZA 2006

Malizia kwa: Sherehe zilipomalizika nilirudi nyumbani nikiwa na furaha tele.
Siku ya sherehe

Hauchi! hauchi! unakucha! Sherehe tuliyoingojea kwa hamu na ghamu ilifika. Ilikuwa ni sherehe yao kuwatunuku wanafunzi waliofanya vyema katika mtihani wa taifa.

Sherehe yenyewe ilifanyika shuleni. Naam! Wavyele, walimu na wanafunzi walihudhuria sherehe hiyo. Kwa hakika kama mauti kila mmoja alijipamba lebas zilizokuwa zikimetameta metumetu kama nyota. Nikiwa mmoja wao singeweza kutambulika vivi hivi. Nilikuwa nimeng'ara kama mwezi.

Sherehe zenyewe zilizoandaliwa kwa nderemo, skuli na bashasha za kila aina. Kila insi alikuwa na mwaliko wa kuhudhuria. Ahadi ni deni tulihidiwa zawadi kochokocho. Siku yenyewe ilikuwa ni ya kulipa ahadi. Nilikuwa nimejawa na furaha riboribo kama tasa aliyejifunguwa pacha siku ya Ijumaa. Mlijua leo ni leo nitakuwa mkwasi ajabu kwani katika bidii na juhudi nilizozimarisha masomoni nitalipwa. Tuzo zilikuwa zimetolewa na walimu na wazazi.

Mwanafunzi aliyeongoza aliahidiwa shilingi elfu tano. Waama bidii hulipwa, nilikuwa nimeongoza shule yetu kwa alama ambazo ziliwafurahisha insi wote. Mimi ndimi nilikuwa wa kwanza kupewa tunzo hilo. Nilishangiliwa kwa furaha na nderemo nikipokea tuzo langu.

Zawadi hazikuishia hapo, waliokuwa wamepata alama katika somo fulani walianza kupokea ahadi zao. Si kuwachwa nyuma kama koti wala kukawia. Nilifyatuka kama risasi mbele ya halaiki iliyokuwa imefurika furifuri. Nilituzwa tuzo ambalo lilifurahisha mtima wangu. Kwa wale waliolalia masikio na kujifanya visu butu machozi yaliwatunika kama maji ya mfereji na kushushika moyo.

Baada ya sherehe iliyowaviitia wengi, insi walianza kuonda mmoja baada ya mwengine huku waliokosa kulamba kitu ambao tulisoma na wao wakitangulia. Nami sikukawia sherehe zilipomalizika nilirudi nyumbani nikiwa na furaha tele.

(Alama iivyotuzwa 30)

Malizia kwa: sherehe zilipomalizika nyumbani nikiwa na furaha tele.
SHEREHE YA KUFALIMA.

Naam, siku iliyo ngojewa kwa hamu na ghamu hatimaye iliwadia. Keshoye ilikuwa ni siku moja muhimu sana. Kakake baba yangu mkubwa alikiwa anaenda kuapishwa kama makamu wa rais wa jamhuri ya Kenya. Ilikuwa ni furaha tele katika familia yetu.

Niliamka asubuhi na mapema keshoye ili kujitayarisha kuenda katika sherehe hii ya kufan sana. Nilitaka kuwa wa kwanza kufika humo shereheni kwa sababu nilikuwa nikitii mserito usemao zubaa zubaa, utapata mwana si wako. Nilifika pale tu kushtuka kupata hakuma mtu hata mmoja pale. Niliwaza na kuwazua lakini mawazo yangu hayakuzaa matunda. Niliona kuwa ni vyema kuhakikisha kwanza kama watu wamo au hawamo.

Kuingia mle nciani, nilipata kundf la watu ambao tayari walikuwa wamefika pale. Ndipo ryilipogundua kuwa ilikuwa ni maombi kwanza, ndipo sherehe ilianza. Baada ya maombi, sote tuliandamana kama kondoo ambao wapaelekea mfohi hadi katika jumba la "TIMES TOWER5" ambapo sherehe ilibainiwa kufanywa. Jumba lile lilikuwa likimeremeta metu metu ka\$a nyota.

Meza, viti na vifaa vinginevyo vilikuwa vimetayarishwa tayari kutumikia halaiki ya watu ambao walifika mahali pale. Wapishi nao walikuwa wako. Tayari kuwapa wote wale chochote kile wangependa. Magari ya mawazini na watumishi wengine wa serikali yalifika pale yakiwa yamepambwa kama gari lililombodxrbi harusi na mumewe.

Papo hapo, mziki ulitiwa ftajira na kazi ukianza. Watu walichukua hatamu tofauti tofauti. Wengine walicheza mziki huku wengine wakila bila hata ya kutoa sauti kama fisi aliyelala njaa wiki moja na hatimaye kapata chakula. Sisi tulianjua kuenda uwanjani kucheza.

kakake baba, yeye alikuwa ameketi jukwaani na wageni wenigine pamoja na wageni waheshimiwa. Punde si punde, tulisikia mgurumo wa gari ukitoka upande wa mashariki. Sote tulilGmbia kujionea ni nani yule aliyewasili wakati wa barabara bwana Simeon Nyachae akinyauka kutoka mle ndani. Kabla ya sekundu kuvunja uya na kuwa dakika, pale pale kutoka upande wa mshariki, paliondokea gari ambalo alikuwa akisafiria rais. Sote tulimkaribisha kwa makofi shangwe na nderemo. Tuliandamana naye hadi pale walipokuwa mawazini wengine. Sote tulifurahi kumwona baba wa tafa kwa mara ya kwanza.

Tulika kimya kungojea hotuba yake mzee wa taifa mheshimiwa Bwana Mwai Emilio Kibaki. Katika hotuba yake, Bwana mfiis aliahidi kiinda serikali ambayo itatumikia watu wote ila ubaguzi wote.

Baada ya hotuba hiyo ndefu ambayo ilichukua muda wa dakika takriban thelathini na tpo, sote tulienda kumuaga rais. Sherehe zilipomalizika nilirudi nyumbani nikiwa na furaha tele.

Malizia kwa: Sherehe zilipomalizika nilirudi nyumani nikiwa na furaha tele.

Achanikaye kwenye mpini hafi njaa.

Maswali mpururu yalinizunguka tamuini mwangu. "Ningefanyaje?" Ndilo Hilokuwa swali nyeti tafakurini mwangu. Wiki ijayo, kungekuwa na mashindano ya langglanga yaani, mashindano ya mbio za magari.

Gari langu lilikuwa kweche, bovu kando. Sikuwa na hela zozot za kugharami malipo ya kutengenezwa kwake. Niliwaza nikiwazua lakini jambo hilo liHkiWa mathalan wingu la kitendawili lililonitandia, nami sikuweza kupata suluhisho. NEbo! weledi wa lugha hawakuboboja maneno ovyo walipoamba, jambo usilolijua ni usiku wa giza! Kwakuwa pasipo budi hubidi, niliamua kulitumia gari langu bovu kama lilivyokuwa.

Nikapiga moyo konde na kung'amua kuwa liwalo na liwe. Nimelitumia gari hilo langu namna lilivyokuwa. Bovu au zuri nitashinda!" nikajue zikavunja ungo na kuwa siku, vilevile siku zikabaleghe na kuwa juma. Naam, wazembwe na mazembwele hawakutupiga mlazamlaza walipokaa ukumbini, wakapiga alinaana na kuamba, hayawi hayawi huwa audha hauchi hauchi hucha. Asubuhi ya mashindano ikafika.

Nilidamka macheo mbichi Jiikaziambua nyayo hadi uwanjam pa mashindano. Gari langu lilikuwa keshafika. Mwia si mwia, niliwasili. Nikiyaona magari ya washindani wengine. Astaghfirullah! Yalikuwa mazuri mno! Lo! Je, ningeshinda? Nilijisqili huku jekejeke jembamba likinitoka na kunichuruzika chururu! Sikufa moyo asilani kwanijwasemao husema, Mola hamtupi binadamu wake.

Baada ya muda wa koo kumeza punje, nilifika ulingoni na kujitoma ndani ya gari langu. Nikajifunga mkanda na kusubiri kwa hamu na hamamu kipega cha kuyaanzisha mashindano kipigweci Prrr! Kikalia na magari yote yatakata shoffria kuacha kivumbi kikielealea hewani. Makofi ya kushangilia madereva yakaihkiza hewa yote.

Magurudumu ya gari langu yalibugunya masafa kama vile kuwavi abugunyavyo jani dogo la Uoka. Nikajitahidi, mchwa kando na kuamini kuwa jitahada zangu zingezaa matunda. Waswahili walikuli kuntu mvumulivu hula mbivu.

Mwia ulipita, kukabaki kitalifa cha mita mia moja tuluyamaliza mashindano. Nikazitumia nguvu zangu zote na kuihula mshindi. InnaT mphumia juani hulia kivulini. Nilikuwa nimeshindana! Furaha ghaya ilinivamia vaa! nikachanua tabasamu sadakta kama tasa aliyekopoa mapacha. Makofi yalisikika kote kwa minajili ya kunisifu mirol. Ndipo nilipong'amua kuwa akina shekhe na manabodha wa jadi na jadadi hawakuvaa miwani ya mbao aidha soksi za chuma walinololona mcheza kwao hutizwa

Kukereta mtima - Kuudhi moyo

Kulawiti - Kujamiiana baina ya mume na mume

Kupatajviche - Kuambukizwa viini vya uwele

Kusharidi - Kukimbia

Kusujudu - kuabudu

Kutibwirika tiki - Uchovu wa safari ndefu

Kuteqwa kwa chachu na kunaswa kwa ulimbo - Kupotoshwa kwa hadaa chache tu.

Kutia wiche - Kuambukizwa viini vya uwele _____

Kutukaridhi karadha - Kutupatia msaada au mkopo usiodaiwa

Kututiwa mavani - Kuzikwa kaburini _____

Kuupalilia na kuutilia mbole - Kuuendeleza au kuukuza _____

Lisani - Ulimi _____

Lufufu - Lukuki, kwa wingi _____

Machela - Aina ya kitanda cha kubebwa watu

Maqeqo - Meno

Mahaba ya chati - Udanganyifu, ghiliba, hadaa

Majalio - Mjo, ujaji, kuja kwa j

Makapi - Ganda la muwa lililodfunwa

Makiwa! - Amkizi kwa wenye msiba wa mauti. Jibu huwa; tunayo, yapo, yameita

Makunyanzi - Mikunjo katika mwili au ngozi _____ "

Mava Kaburi

Mdehalo - Mabishano, majadaliano

Mfarka - Tofauti kabisa

Mfaruku - Mke aliyefiwa na mume

Mkabala muamana - Uhusiano mwema

Mke ni nguo, mqomba ni kupalilia

Mkilipinza - Mkinda kinyume nalo, mkilipinga

Mkwanju muwi una tumbiwe - Hakuna kitu ambacho hakina uzuri japo haba

Mia kunde hunya kunde - Matendo na tabia za mtu huwa vile alivyolelewa

Mosi - Moja, kwanza _____

Mtahizi - Mtafedheheka, mtaabika

Muhtaramu - Mheshimiwa, mwadhama

Mustakabali - Usoni, chambo chamboni

Mwacha asili mtumwa.

Mwana akibebwa hutazama kisogo cha nina - Watoto huiga matendo ya wavyele wao

Mwirowi - Mkonga wa ndovu _____ k _____

Ndwele _____ Maradhi, ugonjwa

Nguwana - Mamba

Tusikaange mbuyu tukawaachia wenye meno kutafuna.

Uchefuchefu - Uchache, uhaba

Uderere - Mate membamba, udenda, ute. Humtoka mtu wakati wa kula au akiwa usmgizini

Ughaibuni - Nchi za mbali

Ukiritimba - Hali ya kuzuia wengine wasifanye biashara ila wewe tu. _____

Ukwapuzi - Uchopozi, uchukuaji wa pesa mfukoni mwa mtu bila idhini. _____

Ulimwengu kokwa ya fuu haiishi utamu - Mchezea malimwengu hudhurikayeye.

Unju - Mtu anayedhaniwa alikuwa mrefu sana _____

Urathi - Chochote kinachorithiwa

Ushakii - Ushujaa, unguli

Usiyo kufu - Usiyo uwezo nayo _____

Utaridi - Mojawapo ya majira ya sayari _____

Uwele - Ugonjwa, maradhi _____

Vipara mota - Viruka njia - visichana vinavyozurura mtaani _____

Virusi - Viini vinavyosababisha ugonjwa _____

Vita shahidi - Vita vingi _____

Wahudumu - Wasaidizi wa hotel ini _____

Waliniadi - Kumpeleka mtu hatua chache katika safari, sindikiza

Wia mui haungolewi mtoto - Watoto hawafunzwi tabia mbi, wasije wakaigcr

Zinaa - Ugonjwa unaoambukizwa kwa kitendo cha kujamiiana _____

Jifunze methali zrfuQtozo kama zilivyotumika.

Mwacha osif ni mtumwa.

Mtu ni utu si kitu.

Damu ni damu si kitarasa.

Chema chajiuzi kibaya chajitembeza.

Mwacha kiwi hanacho na chema kimpotele.

Mchama ago hanyeli huenda akanya lapo.

Kipendacho roho ni dawa.

Udugu ni kufaana si kufanana.

Akufaayd kwa dhiki ndiye rafiki.

Mtegemea nundu haachi kunona.

Kozi mwana mandanda kulala njaa kupenda.

Akutangulaiye chanoni hukuzidi tonge.

Macho hayana pazia

Mada za kufanyia mazoezi

1. Uhalifu haulipi chochote: (Kichwa)
2. Kengele ya paredi ililia mapema siku hiyo. Sisi wanafunzi hatukuwa na mwao juu ya kisa na maana ya kengele hiyo.....(endeleza)
3. Ulikuwa wakati wa somo la Hisabati: Mara mwalimu akaanguka na kuzimia.....(endelea)
4. Nilipowasili nyumbani alasin hiyo, nilimkuta Nina amelala kitandani, si hai si mamati kwa uwele ..... (endelea)
5. Andika hotuba iliyotolewa na waziri wa afya juu ya, "Ugonjwa hatari wa ukimwi."
6. Mwandikie babako waraka, ukimwelezea unavyoendelea shuleni na adha zinazokukabili.
7. Siku ya kutuzwa zawadi shuleni mwetu.
8. Dadako anayesomea ng'ambo atawasili nyumbani wiki ijayo. Andika insha jinsi utakavyomkaribisha nyumbani.
9. Kama ningekuwa tajiri mwenye mali nyingi....(endeleza)
10. Kila asubuhi mimi huamka alfajiri na mapema. Baada ya..... (endeleza)
11. Umeufuzu vizuri katika mtihamu wako wa darasa la nane. Kwa bahati mbaya umekosa mwaliko wa shule ya upili. Andika barua ya kuomba nafasi ya kidato cha kwanza katika shule yoyote.
12. Mvua ilinyesha bila kupasa hadi che! Nilipoamka ..... (endeleza)
13. Wanyama wa porini ni pambo la nchi. Wanyama hawa....(endeleza)
14. Sauti za parapanda na baragumu zilisikika. Makaburi yakafunguka kuwaachia wafu wake. Sisi tulio hai tukaanza kupaa hewani... (endelea)
15. Malizia .....kwa yakini niliponea chupuchupu.
16. Mchuanu huo ulikuwa umengojewa kwa hamu na ghamu. Mapambano yalikuwa baina ya .....(endelea)
17. Ilikuwa si kawaida yake abu kucheleva kutoka kazini. Tulingonjea na kungonjea.....
18. Mashaka hakuamini macho yake alipomwona mzee huyo ambaye angekuwa mumewe. Jambo la kuozwa bila hiari yake hakulifiki ..... (endelea)
19. Siku yangu ya kwanza shuleni.
20. Utumizi wa dawa za kulevya umekithiri miongoni mwa vijana wa shule.....(endelea)
21. Ulikuwa usiku wa manane niliposikia kelele.....(Endeleza)
22. Asiyesikia la mkuu huvunjika guu.
23. Siku ambayo sitaisahau maishani mwangu
24. Endeleva hotuba ifuatayo "Mheshimiwa Waziri, mkuu wa Elimu, Mwalimu mkuu, wanafunzi wenzangu, mabibi na mabwana....."

27. Elezea juu ya ajali uliyoshuhudia
28. Andika barua rasmi kwa afisa wa mazingira wilayani ukilalamika juu ya ulimbikizaji wa takataka kijijini mwenu.
29. Andika mtungo juu ya madhara ya ukimwi nchini.
30. Faida ya misitu
31. Andika mtungo wa kusisimua utakaoishia hivi ..... Hapo watu walifumukana huku wakiwa na nyuso zenye huzuni.
32. Umeshinda shilingi laki tano katika mchezo wa bahati nasibu. Elezea jinsi utakavyo zitumia pesa hizo.
33. Hakuna marefu yasiyokuwa na mwisho
34. Nilijikuta msituni huku nimezingirwa na wanyamapori.....
35. Kama ungekuwa Rais wa jamhuri ya Kenya elezea juu ya maendeleo ambayo ungeleta nchini.
36. Andika insha kisha umalize na maneno haya. "ama kweli, mtoto umleavyo ndivyo akuavyo."
37. Andika insha inayoanza kwa maneno yafuatayo: Machozi ya furaha yalinitirika. Sikutarajia haya .....